153

ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, МИСТЕЦТВА, НАУКИ Й ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ.

ЗМІСТ:

О. Ольжич: * * * 161
Зимовник 161
Олена Теліга: Відповідь . . . 162
Л. Мосендз: Прометей 163
Евген Маланюк: Весна 164
В. О. Китлас: Кінець Сатани . . 164
Анрі Бордо: Нові лицарі . . . 179
С. Северина ЧСВВ: Шевченко і Федькович 182
М. Мухин: Тіні незабутих предків 188
Улас Самчук: Чорні сторінки . 198
Від Редакції 201
Г. Я.: Кілька зустрічей з Косинкою 204
К. М—ко: Детронізація кумирів . 206
Дм. Донцов: Побожні бажання і дійсність 217
Ф. Ч—кий: Доріст трудової інтеліґенції в СССР 223
М. Л.: З пресового фільму . . . 226
Бібліоґрафія 230
Від Адміністрації 238

РІЧНИК III **ТОМ I**

КНИЖКА 3 БЕРЕЗЕНЬ

1935

Адреса редакції й адміністрації: ЛЬВІВ, Чарнецького 26 м. 21.
Чекове конто П.К.О. 500·371.

М. ОСТРОВЕРХА

МУСОЛІНІ — ЛЮДИНА й ЧИН

1-ше число „Книгозбірні Вістника“ — ціна 1 зол.

Накладом „Вістника“, найстаршого і найповажнішого українського місячника вийшла у Львові книжка про Мусоліні... В цій праці М. Островерха зібрав наймаркантніші факти про життя Дуче і його чини... Знаний публіцист др. Дмитро Донцов дав передмову, яка своїм правдиво фашистівським стилем, заслуговує, щоби її в цілости передрукувати (*Il Messagero*, 11. V. 1934, **Anno XII**, 20. V. 1934).

Книжочка про Мусоліні... це щось в роді загальнодоступних видань передвоєнної Просвіти. Пан Донцов ще чомусь думає, що в кожній книжці мусить бути передмова видавця, навіть коли в цій передмові він не має що сказати (*Дзвони*).

МИКОЛА МАКІЯВЕЛЬ

ВОЛОДАР

2-те число „Книгозбірні Вістника“ — ціна 2 зол.

„Перша знайомість з Макіявелем полишає у вас довго незатерте враження, що лишається вам від людини, яка без обиняків здирає заслону іллюзій та показує вам дійсний світ. Прочитавши Макіявелевого „Володаря“ вперше, ви ще нераз пізніше... вертатисьмете до нього“. (**Новий Час, ч. 211.**).

Др. М. АНТОНОВИЧ

ЙОЗЕФ ҐЕРРЕС

Вістун німецької єдности

3-те число „Книгозбірні Вістника“ — Ціна 1 зол.

У виданні провідного українського місячника „Вістник“ вийшла монографія дра М. Антоновича про життя Й. Ґерреса і його часи... Ця праця виріжняється своєю особливо ясною аналізою духового і політичного положення за життя Ґерреса і повне пієтизму представлення діла його життя... Редакторові „Вістника“ бажаємо успіху в його намірах познайомити українську інтеліґенцію з німецькою духовою традицією та її провідними мужами *Kölnische Volkszeitung*).

Др. Р. ЄНДИК

Адольф Гітлер

4-е число „Книгозбірні Вістника“

Ціна в краю зл. 1·— (без пересилки).

Передплатники платять половину

П 12531/1935
Р. 3 кн. 3

О. Ольжич

* * *

На трьох горбах, під знаками орла
Ми кладемо прямі основи міста.
Видноколом утомленим лягла
Навколо нього долина імлиста.
О, горда певність дужої руки,
Набряклих мязів радісне щеміння
І дух, бадьорий, гострий і пянкий,
Розколотого долотом каміння!
Зайнявся ранок, вечір зажеврів —
Горить червоно понад нами порох.
І ждуть жінки зі стравою мужів
У білих простих і важких уборах.
А в сутінках, коли пора кінчать,
Коли сурма усіх спочити кличе,
Ще довго на риштованнях стоять
Стрункі і невгомонні будівничі.

Зимовник

З кедрових квадрів, гісно при собі
Вона стоїть, простора і широка,
Ця хата з ґанком, що в його різьбі
Відбився блиск гетьманського барока.

Кедрина курить мед. Чи це сплива
Ополудні розтоплена живиця?
Метелик заблудився. Вється. Два!
Проміння ллється важко, як пшениця.

Ось полетіли прудко над гумном,
Де мазанок жовтогаряча глина
І де лани метнулись табуном
У збитий степ, наїжуючи спини;

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 4277

Що там пасуться справжні табуни,
Твоя пиха і втіха і богацтво,
Товаришу значкóвий кремезний,
Ще голосний у Низового брацтва.

Вертаєшся. У холодку садка, —
Дзвінка, а то соромязно-несміла,
З черешневими лицями дочка,
Південне смагле нетілесне тіло.

Та ти загаданий. Ти знов сьогодні снив
Про київські фортеці і святині,
Де в Академії ти маєш трьох синів,
Метких в диспутах, віршах і латині.

О, не для них є цей зимовник, ні!
В світлиці, де килими волохаті,
Три шаблі їх чекають на стіні,
Що памятають Корсунь і Охматів.

Олена Теліга

Відповідь

О, так, я знаю, нам не до лиця,
З мечем в руці і з блискавками гніву,
Військовим кроком, з поглядом ловця,
Іти завзято крізь вогонь і зливу.

Ми-ж ваша пристань — тиха і ясна,
Де кораблями — ваші збиті крила.
Не Лев, а Діва — наш відвічний знак.
Не гнів, а ніжність — наша вічна сила.

Та ледве з ваших ослабілих рук,
Сповзає зброя ворогам під ноги,
Спиває ніжність леґендарний крук —
Жорстокий демон бою й перемоги.

І рвуться пальці — довгі і стрункі,
Роздерти звíчки, як старі котари,
Щоб взяти зброю з вашої руки,
І вдарить твердо — там, де треба вдарить.

Та тільки меч, блискучий і дзвінкий,
Відчує знову ваш рішучий дотик, —
Нам Час розгорне звиклі сторінки:
Любов і пристрасть... Ніжність і турботи...

24/I 1935

Л. Мосендз

Прометей

М. Селешкові

I

На скелі тій терпить Титан і досі,
прикований до предковічних брил:
хижак-орел день-вдень із високости
злітає на кріваві сплети жил.

А долі лев підхоплює червоні
краплі і мече вгору тужний рик...
Він у півмлости вікових аґоній
напружив мязи і гамує крик.

Вночі-ж виходить із долини мертвих
байдужости крівавая зоря,
і заздрісно зорить в зірниці жертви,
що не жиє та ще й не умира.

Линуть роки в незмінному тріванні,
вік у часі громадять за віком.
І »nihil sine deo« глузуванням
лише над жертвою гремить часом.

II

Ось прийде день: хижак крилатий
на скелі жертви не знайде,
та злість намарно розкидати
в пустелі клекотом буде.

І ненасичений, когтистий
почне шаліти долі звір,
в безсилій люті скелю гризти
й ричання посилать до гір.

А ніччу вилетить з орбіти
крівава заздрісна зоря,
і лише жмут метеоритів
поглинуть космосу моря.

І sine deo присуд злібний
без сліду розметуть літа...
А понад Часом він, свобідний,
знова тріватиме, побідний, —
— Пророк і Жертва і Мета.

1935

Е. Маланюк

Весна

Ти зачинаєшся. Ти — ось:
Ще січень, ще замерзлі віти,
Та десь спахнуло й зайнялось
Крізь хуґу, крізь сніги і вітер

І долетіло. Й перейшло
В оспале тіло, в мляві жили.
Вже кров жене солодке зло,
Вже серце іскрами прошило.

Ти зачинаєшся. Сніги
Багрянцем заливає захід.
І повні дивної снаги
І кожен крок, і кожен захід.

Простори протягом війнуть,
Розгорнеться нестримний обрій...
О, в усмішці твоїй недобрій
Я впізнаю тебе. Ти — тут.

29. 1. 1935

В. О. Китлас

Кінець Сатани

(видиво)

Він був жахливий; але крім того, він був ляконічний і з дивовижною обмеженністю єднав непохитність, що межувала майже з ідіотством. Ніхто не міг закинути йому войовничого завзяття. Пристрастність була викреслена з числа елементів, що складали його вдачу. Її заміняла непохитність, що працювала з правильністю найсправнішого механізму. Він не ґестикулював, не підвищував голосу, не скреготав зубами, не гоготів, не тупотів ногами. Зовсім беззвучним голосом висловлював він свої жадання а неминучість їх виконання підтверджував тим, що втоплював пильний погляд, повний якоїсь цинічної безсоромности. Людина, на якій той погляд зупинявся, не могла його стерпіти. В ній зроджувалося тоді якесь зовсім особливе почуття, де перше місце належало не так інстинктові особистої охорони, як побоюванню за людську природу взагалі. Думалося, що ось небо завалиться, земля розступиться під ногами, що налетить звідкись гураґан, і все поглине... То був погляд, ясний, як криця, погляд зовсім

вільний від всякої думки і тому неприступний для вагань. Гола рішучість — і нічого більше.

Як людина обмежена, він нічого не прагнув, крім правильности плянів. Проста лінія, відсутність сорокатости, ріжноманітности, гола простота, — ось ідеали, які він знав і які стремів здійснити. Його розуміння обовязку не йшло дальше загальної рівности перед »стенкою«. Перед усім, що нагадувало веселість або просто розвагу, він зупинявся мов стуманілий. Не можна сказати, щоб ці природні вияви людської природи обурювали його: ні, він просто не розумів їх.

Він ніколи не казився, лише, як всяка інша несвідома свого ділання сила природи, ішов вперед, змітаючи з поверхні землі усе, що не встигало збочити зі шляху. »Нащо?« — ось єдине слово, яким він виражав порухи своєї душі.

Виднокруг цього ідіота був дуже вузький: поза межами його можна було й руками махати і голосно розмовляти, і дихати і навіть ходити розперезавшись; він нічого не зауважував; але в межах — його овиду — можна було тільки машерувати. Звідси — назва »сатани«, яку надала йому народня думка. Коли у горожан допитувалися, що саме було приводом до такого незвичайного епітету, вони нічого до пуття не могли пояснити, і тільки тремтіли.

Мовчки вказували вони на витягнені шнурком свої хати, на палісадники коло них, свої однострої, що ними на одне копито умундировано усіх горожан аж до єдиного — і їх тремтячі уста шепотіли: »Сатана«!

Його портрет? Це людина не дуже висока, та й немала на зріст, з якимсь деревляним обличчам, яке ніколи мабуть, не осяювала усмішка. Густе, стрижене під гребінку, і як смола чорне волосся вкриває конічний череп і щільно мов ярмулка, облягає вузьке спадисте чоло. Очі сірі, запалі, притінені трохи припухлими повіками; погляд ясний, без вагань, ніс спускається од чола простопадною лінією вниз; губи бліді облямовані підстриженою щетиною вусів; щелепи розвинені, з якимсь незясованим виразом готовости розтрощити або перегризти надвоє. Уся постава сухорлява, з вузькими плечима, піднятими вгору, штучно випнутими грудьми і з довгими, жилавими руками. Одягнений у військового крою сурдут, застібнутий на всі ґудзики, а у правій руці тримає »Статут про неухильне катування«. Довкола — краєвид: пустиня, а посередині — тюрма; згори замість неба, повисла сіра салдатська шинеля...

Портрет цей справляє дуже пригноблююче враження. Перед очима глядачів встає найчистіший тип ідіота, що поклав собі якесь понуре завдання і заприсягнувся собі те завдання виконати. Коли-б, внаслідок інтензивної ідіотської діяльности навіть, увесь світ обернувся в пустиню, то й цей вислід не злякав-би ідіота. Хто знає, може пустиня і є в його очах якраз те окруження, де може розцвітати ідеал людського співжиття?

Саме таке здебеліле і цілком зрівноважене, заспокоєне в собі самому, ідіотство і вражає глядача в портреті Сатани. На обличчі його не видно ніяких питань; навпаки, в усіх рисах відбивається якась салдатсько-байдужа певність, що всі завдання давно розвязано. Які ці завдання? Як їх розвязано? — Може це вирішена справа про загальне витереблення, а може тільки про те, щоб усі люди мали випнуті вперед колесом груди. Нічого не відомо. Відомо тільки, що це незнане завдання, щоб там не було, — буде здійснене.

Нівелятори істнували і перед ним у великому числі. Були нівелятори »ходження по шнуру«, нівелятори »баранячого рогу«, нівелятори »їжачих рукавичок« і т. ін. Але ніхто в тому не вбачав нічого загрозливого для суспільства або такого, щоб підтинало його основи. Здавалося, що коли людині, для зрівнання її з одноліткамн вкорочують життя, то хоч їй особисто, може особливого щастя від цього й не буде, але що це корисно і навіть потрібно для збереження суспільної гармонії. Самим нівеляторам зовсім і на думку не спадало, що вони — нівелятори; називали вони себе добрими і щиродбайливими орґанізаторами, що оскільки їм дозволяє їх розум — піклуються щастям підвладних їм осіб...

Сатана належав до найфанатичніших нівеляторів тієї школи. Викресливши просту лінію, він задумав убгати в неї увесь видимий і невидимий світ і до того з таким неодмінним розрахунком, щоб не можна було повернутися ні взад, ні вперед, ні вправо, ні вліво. Чи припускав він у такий спосіб стати доброчинцем людскости? Важко позитивно відповісти на це питання. Скорше можна думати, що в голові його взагалі ніяких припущень не істнувало. То лиш останніми часами думка про поєднання ідеї простолінійности з ідеєю загального ущасливлення звелася у досить складну і не позбавлену ідеольоґічних хитрощів партійну теорію. Але нівелятори давньої школи діяли просто, з самої лише інстинктової огиди до кривої лінії, до всіляких зиґзаґів і закрутасів. Сатана-ж був пройдисвіт у повному розумінні цього слова. Проста лінія спокушала його не тому, що вона одночасно є й найкоротша — він не мав що робити з короткістю, — а тому, що нею можна увесь вік машерувати і ні до чого не домашерувати. Віртуозність простолінійности, мов кущ верболозу, засіла в його зажуреній голові і пустила непроглядну сітку коріння та розгалужень. Це був якийсь таємничий ліс, повний чарівних снів.

Таємничі тіні валкою йшли одна по одній, застібнуті, підстрижені, одноманітним кроком, в одноманітних убраннях, все йшли, все йшли... У всіх однаковісінькі обличча, усі однаковісінько мовчали, і всі однаковісінько десь зникали. Куди? Здавалося, за цим сонно-фантастичним світом істнувало ще фантастичніше провалля, що розвязувало усі труднощі тим, що в ньому пропадало все — усе без решти. Коли фантастичне провалля поглинало достаточну кількість фантастичних тіней, Сатана, — що

так висловлюся, перевертався на другий бік і знову починав такий самісінький сон. Знову валкою йшли тіні одна по одній, все йшли, все йшли...

Ще задовго до захоплення влади в місті, він склав собі в голові ціле систематичне маячіння, де до найменшої дрібниці були уреґульовані усі подробиці майбутнього ладу цієї злощасної комуни. На основі цього маячіння от яких приблизно форм мало набути те місто, що він захотів піднести на ступінь зразкового.

Посередині — майдан, а від нього промінями розбігаються в усі боки вулиці, або, як він їх у думці називав, сотні. В міру віддалення від центру, сотні перетиналися бульварами, що в двох місцях колом охоплюють місто і одночасно служать захистом од зовнішних ворогів. Потім передмістя, земляний вал — і темна завіса, тобто кінець світа. Ні річки, ні потоку, ні ярка, ні горбочка, одним словом, нічого такого, що могло-б перешкоджати вільно ходити, — він не передбачав. Кожна сотня має шість сажнів завширшки — не більше і не менше; кожний будиночок має три вікна, що виходять на палісадник, де ростуть: царські свічки, татарське зілля, буряки та собаче мило. Усі будинки пофарбовано ясно-сірою фарбою, і дарма, що в природі один бік вулиці завжди звернений на північ або на схід, а другий на південь або захід, — цього навіть на увагу не взято; припускалося, що й сонце, і місяць усі боки освітлюють однаково і в один і той самий час дня й ночі.

У кожнім будинку живуть по двоє старих, по двоє дорослих, по двоє підлітків і по двоє недолітків, при чому особи різних полів не соромляться одне одного. Однаковість віку поєднується з однаковим зростом. У деяких сотнях живуть виключно високі, в других — виключно куці. Дітей, що з народження не обіцяють бути твердими в біді, вбивають; людей дуже старих і не придатних до роботи так само можна нищити, але тільки в тих випадках, коли, на думку нівеляторських комісарів, у загальній економії наявних людських сил міста, відчувається зайвина. У кожнім господарстві є по одному представникові кожної корисної тварини мужеського і жіночого пола, що мусять поперше виконувати властиву їм роботу, а по друге — множитися. На майдані зосереджуються муровані будинки, де містяться комунальні установи; є це уряди та всілякі касарні: для ґімнастичних вправ, фехтування та пішого шику, для споживання страв, для спільного припадання до ніг, тощо. Уряди називаються штабами, а службовці — комісарами. Числити навчають на пальцях. Немає ні минулого, ні майбутнього, а тому і літочислення касується. Свят двоє: одно на провесні, зараз як розтане сніг, зветься »Свято неухильности« і є ніби підготовання до майбутніх кар; друге — восени, зветься »Свято Дбайливої Влади« і присвячене спогадам про кари, вже перетерплені. Від буднів, ці свята ріжняться тільки пожвавленими вправами у машеруванні.

Осьтака була зовнішня будова того маячення. Далі треба було уреґулювати побут живих істот, що мали стати обектом тих маячень. Щодо цього фантазія Сатани доходила до точности, на правду дивовижної.

Кожне дворище є ніщо інше, як »поселенная единица«, що має свого команданта і шпигуна і належить до десятка, що має чети. Чета в свою чергу має команданта і шпигуна: пять чет складають сотню, а пять сотень — полк. Усіх полків чотири, що творять поперше дві бриґади, а подруге дивізію, і в кожнім з цих відділів є командант і шпигун. Потім іде вже саме місто, що переіменовується на місто »Непреклонск«. Над містом ширяє оповитий хмарами »возлюбленний вождь«, або інакше суходільних та морських сил обер-командант, що всім дає відчути свою владу. Коло нього шпигун!!

У кожнім дворищі час розподіляється якнайсуворіше. Щойно зійде сонце, усі в хаті встають; дорослі і підлітки вбираються в одноманітне убрання особливого, затвердженого »возлюбленним вождьом«, фасону, підчищаються і підтягають очкури. Малолітні прихапцем ссуть материні груди; старі проказують коротке казання, що завжди кінчається нецензурною лайкою; шпигуни поспішають з рапортами. За півгодини дома лишаться тільки старі та малі, бо решта вже пішла виконувати покладені на них обовязки. Насамперед, вони йдуть до »кошари для припадання до ніг«, де нашвидку відмовляють за »возлюбленного вождя« молитву; потім ідуть до »кошари фізичних вправ«, де зміцнюють свій орґанізм фехтуванням та ґімнастикою; нарешті попадають до »кошари для споживання страв«, де дістають по шматку чорного хліба, посипаного сіллю. Прийнявши їжу, вишиковуються на майдані в каре, а звідти, з командирами на чолі, розходяться четами на громадські роботи. Роботи виконують на команду. Усі враз нахиляються і випростовуються; блискають леза кіс, здіймаються граблі, брязкають рискалі, сохи орють землю, — все на команду. Коли орють землю, то намагаються виводити лемешами ініціяли тих партійних діячів, що найбільше вславилися неухильністю. Коло кожної робочої чети розміреним кроком ступає червоноармієць з рушницею і що пять хвилин стріляє до сонця. А серед усіх цих помахів, нахилянь та випростовувань, походжає по простій лінії сам, Сатана, увесь вкритий потом, увесь пропахлий касарняним духом, і заспівує:

Раз — перший! раз — другий!

а за ним усі, що працюють, підхоплюють:

Ухнем!
Дубинушка, ухнем!

Але ось сонце доходить зеніту, і Сатана кричить: »досить!« Знову четами вишиковуються горожани й ідуть назад до міста, де церемоніяльним маршем проходять через »кошару для споживання страв« і дістають по шматку чорного хліба з сіллю.

Після короткого відпочинку, що полягає у машеруванні, люди знов вишиковуються і, як перш, розходяться на роботи, де й працюють доки зайде сонце. По заході, кожний дістає ще по шматку хліба і поспішає додому лягти спати. Вночі над Непреклонськом ширяє дух Сатани і пильно стереже сон горожан...

Ні Бога, ні ідолів — нічого...

У цім фантастичнім світі немає ні пристрастей, ні захоплень, ні привязань. Усі кожної хвилини живуть разом, і кожний почуває себе самітним. Життя ні на мить не збочує від виконання безлічі ідіотських обовязків, а кожний з них розраховано заздалегідь і тяжить він над людиною, як страшна доля. Жінки мають право родити дітей лише взимку, бо порушення цього правила може загальмувати успішний перебіг літніх робіт. Молодь може брати шлюб не інакше як відповідно до зросту та фізичної сили, бо це задовольняє вимоги правильного та гарного фронту. Нівелювання, спрощене до точно унормованого видавання чорного хліба — от суть цієї касарняної фантазії...

Автім, коли Сатана виложив своє маячіння перед партією, то остання не тільки не збентежилася, але з здивуванням, що досягало майже релігійного захоплення, глянула на пройдисвіта, що надумався приборкати всесвіт. Безмежна сила екзекутиви, що працює, мов одна людина, вражала уяву. Увесь світ ввижався покрапаний чорними цятками, де під гуркіт бубна, пересуваються по простій лінії люди, і все йдуть, все йдуть. Ці дворища, ці чети, сотні, полки — все це, разом, хіба не натякає на якусь осяйну далечінь, покищо оповиту туманом, але згодом, коли імла розвіється, і коли розгорнеться далечінь... Але що то за далечінь? Що криє вона в собі?

— Ка-сар-рні! — цілком виразно підказала підсилена до героїзму уява.

— Ка-сар-рні! — в свою чергу, мов відгомін повторив похмурий пройдисвіт і вимовив при тім таке несамовите закляття, що партія почула себе, мов опалена якимсь таємничем вогнем...

Сатана негайно заходився здійснювати своє маячіння.

Але в тому вигляді, в якому він побачив Місто, воно не відповідало його ідеалам. Це була скоріше безладна купа халуп, аніж місто. Не було виразного центрального пункту: вулиці розбігалися криво, будинки тулилися абияк, без найменшої симетрії, місцями збиваючись до купи, місцями лишаючи межи собою великі пустирі. Отже, доводилося не поліпшувати, а творити наново. Але що може означати слово »творити« в понятті людини, що ззамолоду загартувалася в ролі пройдисвіта? »Творити« — це значить уявити собі, що перебуваєш в дрімучому лісі; це значить взяти до рук сокиру і вимахуючи цим знаряддям творчости праворуч і ліворуч, неухильно йти в світ за очі — саме так Сатана зробив.

На другий-же день по приїзді він обійшов усе місто. Ні безліч завулків, ні розкиданість халуп, ані те, що вулиці були

криві та розкидані — ніщо не зупинило його. Він знав тільки одно: перед ним пуща, і з нею треба собі дати раду. Зіткнувшися з якоюсь неправильністю, Сатана втоплював у неї на мить здурнілий погляд, але швидко отямлювався і мовчки робив рух уперед, ніби проєктуючи просту лінію. Так ішов він довго, весь час простягаючи руку і проєктуючи і тільки тоді, як перед очима йому простелилася річка, з ним сталося щось незвичайне.

Він забув про неї... нічого подібного він не передбачав... Досі фантазія його йшла просто, рівною місцевістю. Вона усувала, розтинала і споруджала миттю, не знаючи перешкод, живлячися власними засобами. І раптом... Луковинна смуга рідкої сталі блиснула йому в вічі, блиснула і не тільки не зникла, але навіть не скамяніла під поглядом цього партійного василиска. Вона рухалася далі, колихалася, і видавала з себе якісь особливі, але безперечно живі звуки. Вона жила.

— Хто тут? — спитав він з жахом.

Але річка гомоніла собі і в тім гомоні відчувалося щось спокусливе, майже зловісне. Здавалося, звуки ці говорили: »Хитре та мудре, пройдисвіте, твоє маячіння, але є інше маячіння, що либонь хитріше за твоє буде«. Так; це також було маячіння або краще сказати тут стало віч на віч два маячіння: одно, що створив особисто Сатана, і друге, що виривалося звідкись із боку і проголошувало свою цілковиту незалежність від першого.

— Навіщо? — вказавши очима на річку, спитав Сатана присутних коло нього комісарів, коли минула перша хвиля отетеріння.

Комісарі не зрозуміли; але в погляді Сатани було щось, що до такої міри заперечувало будьяку можливість ухилитися від пояснень, що вони зважилися відповідати, навіть не зрозумівши запитання.

— Річка... гній... — белькотіли вони, навмання.

— Навіщо? — повторив він перелякано і раптом, ніби боявся заглибитися в дальші розпитування, круто повернув ліворуч довкола і пішов назад.

Конвульсійним кроком повертав він додому і бурмотів собі під ніс:

— Приборкаю! Я її приборкаю!

Дома він за хвилю вже розвязав питання по суті. Два однаково великі геройські вчинки, мав він перед собою: зруйнувати місто і усунути річку. Засоби до здійснення першої справи обмірковано заздалегідь; засоби щодо другої, снувалися в голові невиразно і плутано. Але що не було такої сили в природі, яка могла-б переконати пройдисвіта, що він на чомусь не розуміється, то в цім випадку неуцтво ставало не тільки рівним знанню, а до певної міри було міцніше за нього.

Він не був ні технольоґ, ні інжинер; але він був твердої душі пройдисвіт, а це теж неабияка сила, хто мав її, міг підбити цілий

світ. Він нічого не знав ні про процеси повстання річок, ні про закони, що згідно з ними ті річки течуть у діл, а не вгору, але твердо тямив, що досить тільки вказати: »звідси і досі« — і на відмежованім просторі напевно повстане суходіл, а потім, по старому, і праворуч і ліворуч тектиме річка.

Зупинившися на такій думці, він почав готуватися.

У якійсь дикій задумі блукав він улицями, з руками за спиною, і бурмотів собі під ніс невиразні слова. По дорозі він стрічав горожан, вбраних у найрізноманітніше лахміття, що кланялися до пояса. Перед деякими він зупинявся, втопляв нетямущий погляд у лахміття і промовляв:

— Навіщо?

І, знову запавши в задуму, йшов далі.

Хвилини такої задуми були найтяжчими для мешканців комуни. Мов задубілі, спинялися вони перед ним, неспроможні відірвати очей від його ясного, мов криця погляду. — Якась незбагнена таємниця крилася в тім погляді, і таємниця та важкою, наче оливяною запоною, зависла над містом.

Місто причаїлося, повітря видавалося важким та задушливим.

Він ще не зробив ніяких розпоряджень, не висловив ніяких думок, нікого не повідомив про свої пляни, але всі вже розуміли, що прийшов кінець. Про це свідчило і безнастанне блукання ідіота, що носив у собі таємницю; про це свідчило і тихе рикання, що виривалося з його утроби. До громади, мешканців закрався невиразний жах і цілком опанував усіх. Всі здібности, думки скупчились на загадковім ідіоті і з тривожним неспокоєм крутилися в однім і тім самім чарівнім колі, якого осередком був він. Люди забули про минуле і не гадали про майбутнє. Байдуже полагоджували вони повсякдневні свої потреби; байдуже сходилися один з одним; байдуже жили з дня на день. Навіщо? — от єдине питання, що виразно повставало перед кожним, коли він здалека бачив як надходив ідіот. Навіщо жити, коли життя назавжди отруєно думкою про ідіота? Навіщо жити, коли немає засобів захистити свій погляд від його жахливої повсюдної присутности? Мешканці поховалися по кутках, у тужливім чеканні...

Здавалося, він і сам розумів, що кінець уже наспів. Ніяких біжучих справ він не робив, а до політбюра навіть і не заглядав. Він вирішив раз назавжди, що старе життя без вороття запалося у вічність, отже немає чого і рухати ті бебехи, що не мають жадного відношення до майбутнього. Чекісти морально і фізично змордувалися; випнувшись і притаївши дух, вони ставали на лінію, де проходив він, і чекали, чи не буде яких наказів; але наказів не було. Він мовчки проходив повз них, навіть не ущаслививши їх поглядом.

Нарешті страшна хвилина прийшла. По недовгім ваганні, він

вирішив так: спершу зруйнувати місто, а потім узятися до річки. Очевидячки, він сподівався, що річка сама схаменеться.

За тиждень перед Святом Революції, він оголосив наказ: усім — каятися. Хоч мешканці міста каялися завжди залюбки, але почувши несподіваний наказ, стурбовалися. Либонь і справді має бути щось рішуче коли до прийняття цього рішучого потрібні такі приготування? Це запитання стискало усі серця сумом. Гадали спершу, що він бомбардуватиме місто: але зазирнувши у подвіря Сатани, де стояли гармати, з яких стріляли по мешканцях, переконалися, що гармати не набиті. Потім зупинилися на думці, що зробиться загальну »чистку« і почали до того готуватися; ховали книжки, листи, клаптики паперу, гроші, ба навіть образи — одно слово усе, що можна вважати за будьякий компромітуючий доказ.

А він все машерував собі простою лінією, заклавши руки за спину, — і нікому не відкривав своєї таємниці.

Та надія все ще не вмирала. Все думалося: ось побачить партія нашу невинність — і простить.

Але Сатана нічого не побачив і нічого не простив.

В червні зроблено перший наступ до руйнування міста. Сатана з сокирою в руках перший вибіг з свого будинку. Мешканці пішли за його прикладом. Розбиті на загони (до кожного, з вечора ще, призначено окремого комісаря і окремого шпигуна), вони разом по всіх пунктах почали роботу плюндрування. Почулося гупання сокири, вижчання пилки; повітря виповнилося вигуками робітників та гуркотом скиданих додолу кльоців; порох густою хмарою завис над містом і потьмарив соняшне світло. Усі були тут, усі до єдиного: дорослі і дужі рубали й ламали, а недолітки й кволі згрібали груз і звозили його до річки. Від ранку й до смерку люди невтомно виконували задачу руйнування власних домівок, а вночі тулилися у злагоджених на вигоні бараках, куди звезено було все майно мешканців. Вони самі не розуміли, що роблять, і навіть не запитували один одного, чи не у сні це коїться. Вони свідомі були тільки: що прийшов кінець, і що за ними скрізь стежить нетямущий погляд похмурого ідіота.

Розміреним кроком похожав Сатана серед загального спустошення, і на устах його грала усмішка. Він був задоволений, він навіть мріяв. В своїх думках він ішов дальше звичайного собі руйнування. Він розсортував мешканців відповідно до зросту та фізичної будови; він розлучав чоловіків з законними жінками і поєднував їх з чужими; він розподілив дітей по родинах, зважаючи на стан кожної родини; він призначав четових, сотенних та інших командантів, добирав шпигунів і т. д. Присягу, дану Сатані, наполовину виконано. Усе напоготові, усе кипить, усе готове виринути в належнім вигляді, лишаються подробиці, але й їх давним давно передбачено і вирішено. Якийсь солодкий

захват пронизав цілу істоту похмурого пройдисвіта, підхопив і поніс його далеко, далеко.

У гордовитім захопленні він зводив погляд у небо, дивився на світила небесні і, здавалося, це видовище викликало в нім здивовання.

— Навіщо? — бурмотів він ледве чутно, і довго-довго про щось думав і щось обмірковував...

По двох місяцях — не лишилося каменя на камені. Але в міру того, як робота спустошення наближалася до берега річки, чоло Сатани хмарніло. Впав останній, найближчий до річки, будинок; востаннє дзенькнула сокира, а річка не вгамувалася; як і раніше, вона текла, дихала, дзюркотіла та вилася; як і раніше один берег її був стрімкий, а другий низький, луговий, що його на далеку відстань заливала весною вода. Маячіння снувалося далі.

Величезні купи грузу та соломи складено над берегами, і ждали тільки помаху руки, щоб зникнути в глибинах річки. Похмурий ідіот блукав поміж купами і обраховував їх, немов побоюючись, щоб хто, бува, не повикрадав дорогоцінного матеріялу. Іноді він впевнено бурмотів:

— Приборкаю! Я її приборкаю!

І от бажана хвилина прийшла. Одного чудового ранку, скликавши міліціонерів, він привів їх до річки, відмірив кроками віддалення, вказав очима на річку і виразно вимовив:

— Відси — і доти!

Хоч які були затуркані мешканці, але й вони відчули. Досі руйнували лише діла рук людських, а тепер черга доходила до діла одвічного, нерукотворного. Дехто роззявив рота, щоби заремствувати, але він навіть незауважив того вагання, а тільки немов здивувався, чого ті люди баряться.

— Жени! — гукнув він міліціонерам, вказуючи поглядом на хвилясту юрму.

Так почалася боротьба з природою.

Маса, що з потайним зітханням, руйнувала власні житла свої, з тими-ж затаєними зітханнями закомашилася в воді. Здавалося, що робочі сили Міста зробилися невичерпані; що чимбільше заявляла про себе безсоромність претенсій, тим більшою робилася сума засобів, потрібних до її здійснення!

Богато було зайдів, що давніше плюндрували. Може, хто задля жарту, а хто — в хвилину туги, або захоплення, але Сатана був перший, що надумався зруйнувати місто на добре. Від раня і до смерку комашилися люди у воді, забиваючи палі у дно річки та закидаючи грузом і гноєм прірву, що здавалася бездонною. Але сліпа стихія жартома рвала і розкидала наношувані ціною нелюдських зусиль бебехи і щоразу, все глибше й глибше прокладала собі ложисько. Тріски, гній, солома, сміття — усе односила бистрина в незнану далечінь. Сатана з здивуванням,

що межувало з переляком, стежив нетямущим оком за цим майже чарівним зниканням його надій і намірів.

Нарешті люди потомилися і почали хворіти. Суворо вислуховував Сатана щоденні рапорти десятників про те, скільки вибуло з лав робітників, і не сіпнувшися ні єдиним мязом, наказував:

— Жени!

Зявлялися нові загони робітників, що, мов цвіт папороти, десь таємниче наростали, щоб негайно-ж зникнути у нуртині.

Але тут виникла нова перешкода: купи колод та всякого грузу зменшувалися у всіх на очах, так, що незабаром нічого було кидати в річку. Взялися до останньої купи, що на неї надіявся Сатана, мов на камяну гору. Річка замислилася, почала рити дно, але через хвилину потекла ще веселіше.

Раз, проте, щастя усміхнулося йому. Зібравши останні зусилля і витративши весь запас грузу, мешканці взялися до будівельного матеріялу і разом посунули його силу силенну у річку. Потім цілі юрми кинулися у воду і почали пхати весь матеріял на дно. Річка всією масою води кинулася на цю нову перешкоду і — раптом закрутилася на однім місці. Розлягся лоскіт, свист, якесь неймовірне клекотіння, немов мільйони незнаних гадюк зашипіли разом з водяної безодні. Потім усе вщухло; річка на мить зупинилася і тихо-тихо почала розливатися по луговій стороні.

Надвечір повінь була така велика, що не видно було їй кінця-краю, а вода тимчасом все прибувала і прибувала. Звідкись чувся якийсь гомін; здавалося, десь падають цілі села, і там лунають зойки та проклони. По воді пливли стіжки сіна, колоди, відламки хат і діставшися до греблі, з лоскотом стикалися одне з одним, поринали, знов виринали, збиваючись до купи в однім місці. Звичайно, нічого цього не передбачав Сатана, але, глянувши на безмежну масу води, до того втішився, що навіть дістав дар слова і почав вихвалятися.

— Хай бачуть народи! — сказав він.

Немає нічого небезпечнішого, як фантазія пройдисвіта, нестримуваного вуздечкою і не загрожуваного повсякчасною уявою про можливість тілесної кари. Раз збуджена, його фантазія скидає з себе найменше ярмо реальности і починає малювати йому пляни та заходи як найвеличніші. Загасити сонце, просвердлити в землі дірку, щоб крізь неї можна було стежити за тим, що робиться в пеклі, — от ціль, що лише її пройдисвіт вважає гідною своїх зусиль. Голова його стає подібною до дикої пустині, а по всіх кутках її повстають образи найхимернішої демонольоґії. Усе це метушиться, свистить, гоготить, і здіймаючи шелест невидимими крилами, мчить кудись у темну, безпросвітню далину...

Те саме трапилося і з Сатаною. Ледве вглядів він масу води, як у голові йому вже зміцніла думка, що в нього буде своє власне море. А що за таку думку ніхто не погрожував йому шпіцрутою, то він почав розвивати її далі й далі. Є море, зна-

чить є і фльота: спершу, натурально, воєнна, а потім і торговельна. Воєнна те лише й знає, що бомбардує, торговельна — перевозить дорогоцінні вантажі.

І що-ж! Усі ці мрії розлетілися другого-ж таки ранку. Хоч як ретельно утоптували мешканці споруджену греблю, хоч як оберігали вони її цілість протягом ночі, — зрада встигла загніздитися в їхніх лавах.

Ледве продерши очі, Сатана зразу-ж поспішив полюбуватися на витвір власного ґенія, але, наблизившися до річки, став мов вритий. Луки оголилися: рештки монументальної греблі безладно пливли вділ за водою, а річка дзюрчала й пливла в своїх берегах точнісінько так само, як і день тому.

Якийсь час Сатана мовчав. З якоюсь дивною цікавістю стежив він, як хвиля плине за хвилею, спершу одна, потім друга, і ще, і ще... І все це кудись мчить і десь, зникає.

Раптом він пронизливо замугикав і поривчасто кругнувся на закаблуках.

— Право-руч кругом! За мною! — пролунала команда.

Він зважився. Річка не схотіла піти від нього, він підеві неї! Місце, де стояло старе Місто, остогидло йому. Там не коряться йому стихії; там яри та байраки на кожнім кроці перешкоджають бігові; там творять чаклування, що про них не згадується ні в реґляментах, ні в спеціяльних наказах партії. Треба тікати!

Швидким кроком ішов він геть од міста, а за ним, похнюпивши голови і ледве встигаючи, йшли мешканці. Нарешті, надвечір, він прийшов. Перед очима його розіслалася зовсім рівна низина; на її поверхні не видно було ні єдиного горбочка, ні єдиної западини. Куди не глянь — скрізь рівно, скрізь рівна ряднина, по якій можна машерувати до безкраю. Це було теж маячіння так само, але маячіння, що достоту збігалося з тим, яке снувалося йому в голові...

— Тут! — гукнув він рівним беззвучним голосом.

Будувалося нове місто в новій місцевості, але разом з тим виповзало на світ щось інше, чому тоді ще й назви не вибрано, і що лиш пізніше стало знаним під досить означеною назвою »неблаґонадьожних« елементів або контрреволюції. Неправильно було-б зрештою, думати, що це »інше« появилося тоді у перше: ні, воно вже мало свою історію... Ще за Бородавкина-вождя, Літопис згадує про неякого Іонку Козиря, який написав »Листи до приятеля про запровадження на землі чесноти«. Він зачав проповідувати, що лише жебраки та аскети увійдуть до Марксового раю. Але коли всі люди в марксовім раю в піснях і танцях проводити будуть час, то хтож, спитався вождь Бородавкин, землю оратиме? А зоравши засіватиме? А засіявши, жатиме? А зібравши жнива, ними панів комуністичних дворян годуватиме?

І судив Іонку судом скорим, і присудив так: книгу його по-

дерти, роздоптати, а з Іонкою, яко з розтлітелем добрих звичаїв, віддавши на наругу, поступити як вождеві захочеться.

Такий був дебют контрреволюції в Місті. За вождя Негодяєва, згадується ще про Івашку Форафотиєва, що його припняли до ланцюга зате, що говорив образливі слова, що »всім людям в їді рівна потреба є та, що хто їсть богато, хай ділиться з тим, хто їсть мало«. І прикутий до ланцюгу, Івашка помер. Бо історія Міста наказує нам прикладами, що запровіянтовання »ширпотребом« зовсім не так вже потрібно для щастя народів, як це видається з першого погляду. Коли людина має під рукою печеню, то, певно, охітніше наїдається нею, аніж іншими, менш поживними річовинами; та коли мяса нема, то вона так само охоче годується хлібом, а коли й хліба не вистане, то лободою. Це питання ще спірне, і тому ні лібералізму, ні контрреволюції не потрібно було в Місті зовсім.

Коли посаду партійного вождя перебрав Сатана, контрреволюція зникла зовсім. Обтяжені понад усяку міру фізичними вправами, мешканці з перевтоми ні про що більше не мислили, як про те, щоб випростувати згорблене від праці тіло своє. Отак і йшло все, доки Сатана руйнував старе місто та боровся з річкою. Але в міру того, як нове місто добудовувалося, — фізичні вправи зменшилися, а разом з тим з під попілу виникало і полумя зради...

Річ у тім, що по остаточнім впорядкуванні міста, надійшла ціла низка свят. Поперше призначено свято з нагоди перейменування Міста на Непреклонськ; подруге підійшло свято споминів про перемоги колишніх вождів партії над мешканцями, а потретє з надходом осени, само собою наспіло свято »Дбайливої Влади Партії«. Хоч за первісним проєктом Сатани, свята мали одріжнятися від буденних днів тільки тим, що в свята горожанам, замісць праці, пропонувалося жвавіше машерувати, але цим разом невсипущий вождь недописав. Безсонне й невсипуще ходіння простою ґенеральною лінією до такої міри вимордувало його залізні нерви, що скоро стих у повітрі останній цюк сокири, він ледве встиг гукнути — »шабаш«! — як тут таки і впав на землю, не давши навіть наказу про призначення нових шпиків.

Змордовані, зневажені й упосліджені мешканці по довгій перерві, вперше зітхнули вільно. Вони глянули один на одного — і нараз застидалися. Вони не усвідомлювали, що саме сталося довкола них, але відчули, що повітря повне нецензурної лайки, і що далі дихати у цім повітрі не можна. Чи була у них історія, чи були в тій історії часи, коли вони мали змогу виявити свою самостійність? — нічого вони не памятали. Пригадували тільки, що в них були Урус-Кугуш-Кільдибаєви, Негодяєви, Бородавкіни, і на довершення наруги, цей жахливий, безславний пройдисвіт! І все це тлумило, гризло, рвало зубами — задля чого? Груди заливало кровю, спирало віддих, обличча спотворювалися гнівом, коли згадували вони про безславного ідіота, що з сокирою

в руках прийшов не знати звідки і з незбагненою нахабністю вирік смертний присуд минулому, теперішньому і майбутньому.

А він тимчасом непорушно лежав проти сонця і тяжко хропів. Тепер він уже був у всіх на очах; кожний міг вільно розглянути його і пересвідчитись, що то був справжнісінький ідіот — і нічого більше.

Коли він руйнував, боровся проти стихій, віддавав усе вогневі й мечеві, ще могло здаватися, що в ньому втілилося щось велетенське, якась всепереможня сила, здатна, незалежно від свого змісту, вразити уяву; тепер, коли він лежав повержений і знеможений, коли ні над ким не тяжив його повний безсоромности цинічний погляд, ставало ясно, що це »велетенське«, »всепереможне« — ніщо інше як ідіотство без краю, без межі. Хоч і як залякані були голови, але потреба визволити душу від обовязку вдумуватися в таємничий зміст виразу »сучій син«, була така велика, що відмінила і самий погляд на значіння Сатани. Це був уже не абиякий крок наперед у перемозі контрреволюційних »неблагонадійних елементів«.

Пройдисвіт прокинувся, але погляд його не справляв уже попереднього враження. Він обурював, але не лякав. Певність, що це не злочинець, а звичайний собі ідіот, що все ступає просто і нічого не бачить, що робиться по боках, — з дня на день набувала більшого авторитету. Але це дратувало ще дужче. Думка, що машерування — довічне, що в ідіоті є якась сила, що від неї деревіє розум, зробилася нестерпною. Нікому й на думку не спадало, що ідіот може заспокоїтися, або виявити здібність до кращих почувань та що при такім повороті життя зробиться можливим і навіть спокійним. Не тільки спокій, саме навіть щастя здавалося образливим та ганебним на очах цього пройдисвіта, що власною особою зламав силу силенну живих, обдарованих вільною думкою істот.

»Він« дасть якесь щастя! »Він« скаже їм: я вас зруйнував і притлумив, а тепер дозволю вам бути щасливими! І вони вислухають цю мову спокійно! Вони скористуються з його дозволу і будуть щасливі?! Ганьба!!!

А Сатана все машерував і все дивився просто, навіть і в думці своїй не клавши, що в нього під самісіньким носом комашаться »злочинні пристрасти« і ледве не на очах у нього виринають на поверхню неблагонадійні елементи контрреволюції. За прикладом усіх доброзичливих партійних організаторів, він бачив одно: думка, що довгий час достигала в його зашкарублій голові, нарешті здійснилася, що він справді таки знайшов просту партійну лінію і може машерувати по ній скільки хоче. А по за тим, чи є на тій ґенеральній лінії щось живе, чи може те »живе« відчувати, мислити, радіти, страждати, чи здатне воно нарешті з »благонадійного« перетворитися на »неблагонадійне«, — для нього не було питання.

Обурення зростало тим більше, що мешканці в усякім разі

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

зобовязані були виконувати усі плутані формальности, що запровадив Сатана. Чистилися, підтягалися, проходили через усі касарні, вишиковувалися в каре, розходилися по роботах, тощо. Кожна хвилина здавалася слушною для визволення і кожна така хвилина видавалася передчасною. Відбувалися безнастанні нічні наради; то тут, то там траплялися випадки порушення дисціпліни, але все це роблено до такої міри непогоджено та нарізно, що, кінець-кінцем, могло вже самою повільністю процесу збудити підозріння навіть у такого переконаного ідіота, як Сатана.

І справді, він почав щось підозрівати. Його вразила тиша вдень і шамотіння вночі. Він бачив, як у сутінках якісь тіні блукали по місту і зникали не знати куди, і як ті самі тіні вдосвіта знову зявлялися в місті і розбігалися по дворищах. Кілька день зряду повторювалося це явище і щоразу він поривався вибігти з дому, щоб особисто довідатися про причину нічного шамотіння, але забобонний страх зупинив його. Як сущий пройдисвіт, він боявся чортів та відьом.

І от одного разу по всіх дворищах зявився наказ, що оповіщав про призначення шпигунів. Це була крапля, що виповнила чашу...

За тиждень мешканців Міста вразило дивне видовище. Північна частина неба потемніла і вкрилася хмарами. Із тих хмар щось летіло на місто: чи то злива, чи то гураґан. Повне гніву, воно летіло, буровило землю, гуркотіло, гуло і стогнало і часами видавало з себе якесь глухе кракання. І хоч воно було ще неблизько, але повітря в місті заколивалося, дзвони самі собою загули, дерева нашорошилися, тварини показилися і гасали полем, не знаходячи дороги до міста. Воно наближалося, і в міру того як наближалося, час зупиняв свій біг. Нарешті земля затряслася, сонце потьмарилося... мешканці Міста попадали ниць. Невимовний жах виступив усім на обличчах, огорнув усі серця...

Воно прийшло...

В цю урочисту хвилину Сатана раптом обернувся усім тілом до остовпілого натовпу і ясним голосом промовив:

— Прийде...

Але не встиг він договорити, як розлягся лоскіт, і пройдисвіт в одну мить щез, немов розтанув у повітрі.

Історія припинила біг свій...

Від Редакції: мусимо перепросити наших читачів за малу, невинну містифікацію. Цей твір не є оригінальний. Він написаний ще в 1870. р., а про імя його автора довідаєтеся, коли прочитаєте В. О. Китлас — з заду наперед. Це одна з блискучих сатир російського письменника на організаторів царської Росії. Ми зробили з неї те, чим вона в суті річи є: сатиру на організаторів всякої, вічної Росії, яка не міняється із зміною режімів. Для цього ми убрали цю сатиру в сучасні (комуністичні) убрання, як деякі те-

атральні режісери — для заактуалізування вічних тем світової літератури, — виводять нпр. »Гамлєта« в новочасних строях. Для цеї нашої цілі, ми поробили дрібні, неістотні, зміни, ставляючи замісць слова — »будочник« — слово »міліціонер«, замісць »революцію« — »контрреволюцію«, »адміністративний«, — »партійний«, »ґрадоначальник«, — »вождь«, »салдат«, — »червоноармієць«, »начальство«, — »партія«, »околодочний надзіратель« — »комісар«, »рай« — »марксівський рай«, »управа«, — »політбюро« і ін. Це щоб показати — як писав один російський поет, що в Росії мінялися лиш »знакі і возглавя«, не суть, яка — з дивного видива Салтикова — сталася ще дивнішою дійсністю за СССР: і в »реформі« подружжа, і в сервілізмі горожан, і в будові »пятилітки«, і в простій »ґенеральній лінії« партії, і в будуванні касарняного »раю«, і — нарешті — в боротьбі з самою природою і фізичною і людською; тій боротьбі — яка — в візії Салтикова і в совітській дійсности — приведе до загибелі Сатани. В цій містифікації ми чесніші від інших: які теж роблять містифікації — але в цілях особистих, і — їх не відкривають, як ми.

Анрі Бордо
член французької Академії

Нові лицарі

(з французького)

Їдучи потягом на свята Шатобріяна до Риму, я перечитав у тій самій ґазеті, одну коло другої, такі дві інформації.

Віолєта Нозієр[1]) довідалась у вязниці св. Лазаря, що її відклик відкинули і що від того часу її доля в руках правосуддя. Щоправда лишалась ще можливість помилування. Хіба ґенеральний адвокат не ствердив перед судом присяглих, що у Франції — ось вже пів століття — не карано жінок на горло?

Якась молода дівчина, якої імя я забув, хоча не повинен-би його забувати, кинулась до Сени, щоб врятувати другу дівчину, десператку, і витягла її на беріг. Лише ті, що вміють пливати — це певно — можуть зрозуміти вартість цього вчинку. Кинутись цілком одягненим до холодної води, щоб рятувати когось, хто замісць помогти, або бодай віддатися вам, ще пручається, — такий вчинок вимагає сміливости і великої фізичної зручности. Світлина представляла героїню в оточенні її братів і сестер. Чому замісць докладних описів скомплікованих вбивств ми не чи-

---

[1]) Героїня знаного судового процесу у Франції, що отруїла своїх родичів.

таємо частіше в часописах, про такі зворушуючі приклади? Щодо Італії, то там заборонено здавати звіти з кримінальних розправ.

Але ось переглядаючи свою кореспонденцію, яку я захопив зі собою і не мав ще часу перечитати, я натрапив на цілий допис, що відносився до справи Віолєти Нозієр. Не бажаючи виправдувати її, я — в пресі — обвинувачував її оточення, яке штовхнуло її у провалля. Отже один з невідомих моїх кореспондентів прислав мені малі оголошення з „Cinémonde" від 6 вересня 1934. року. В однім з оголошень була мова про »трьох молодих капралів, що як виздоровленці перебувають у шпиталю, прагнуть навязати листування з молодими і симпатичними дівчатами, щоби прогнати мароканські нуди«, а коло цього я відчитав друге оголошення: »чи знайдеться симпатична опікунка, що захоче листуватись з молодим вояком, який змагається з чорними метеликами[2]). Жан Дабен. 10/64 Р. А. А., Ель Гажеб (Мароко)«. Як-що не помиляюсь, то Жан Дабен, цей славний Жан Дабен, який був на утриманні Віолєти Нозієр і коштував її сто чи двісті франків денно, тепер відбував свою військову службу в Мароко. Подібність імен тяжко припустити. Отже славний Жан Дабен, звільнений Віолєтою Нозієр, або не одержуючи від неї субсидій, шукає за »симпатичною опікункою«. Чи-ж не варто зробити йому рекляму, яка-б улегшила йому це завдання? Але чи не забув він у свойому приманчивому оголошенню подати свою ціну? Звичайно не малу ціну: бо-ж Жан Дабен знає чого він вартий. А Віолєта Нозієр, чи вона матиме у вязниці чорних метеликів?

З певністю ці малі негідники, з якими вона зустрічалась у Латинському кварталі, не споріднені в нічому, як вже я зазначав, з нашою студіюючою молодю. Але-ж хоч цю шкільну молодь, цю французьку молодь, захищає спорт з його засадою »чесної гри« і обовязком стежити за своїм фізичним здоровлям; хоч вона знаходить захист у підставах нашої раси і шляхотности нашої культури, всежтаки ця молодь є загрожена. Загрожує їй ціла детективно-кримінальна література, прищеплює цій молоді аморальність і ординарність, симптоми якої вже починають відчувати на собі жінки і дівчата.

Жінка захотіла конкурувати з мужчиною. Мужчина не боїться показати їй перевагу своїх мускулів, як-що не своєї інтеліґенції. Жінка захотіла щоб її трактовано як рівну. Їй натомісць дали відчути її нижчість. Замісць того, щоб служити їй, її поборюють. Замісць того, щоб її охороняти, її використовують.

Найвищий час реаґувати проти звичаїв, в яких починає затрачуватись повага до жінки і почуття чести, яким наше французьке суспільство завдячує свою утонченість і цивілізованість.

За твердої доби середньовічча, церква зуміла запобігти цьому, своїм культом Пресвятої Діви, який прихиляв суворих во-

---

[2]) Чорні метелики — повії.

яків до опіки над слабими, до милосердя і ніжности у відношенні до жінки. В цім культі Діви — була чеснота уважности і пошанівку. Ми маємо безліч чудових свідоцтв цього. Пригадаймо лише, як у дванацятому столітті чернець св. Медарда — Ґотіє де Коїнчі збирає у трицяти тисячах віршів чудеса Богородиці. І які надзвичайні чудеса, варті золотої леґенди! Страшний розбишака схоронив в собі любов до Богородиці. Його засудили; і привели на шибеницю. Але у ту хвилину, як його тіло мало повиснути у повітрі, він звертається до Богородиці. І ось замісць того, щоб впасти у провалля з мотузкою на шиї, він, — що за несподіванка — зупинився у повітрі. Його підтримали білі руки Тої, яку він не надаремно кликав. Три дні Вона його підтримувала у тяжкім положенню, як-раз стільки часу, щоби він мав змогу покаятись і уникнути вічного прокляття. Але-ж його не зняли з шибениці і земний присуд був доконаний після того, як душа була врятована.

Черниця, що покинула для світу і гріха манастир, не забувала однак за Богородицю і щодня молилась до Неї. Коли втікачка повернулася по многих роках до манастиря, вона побачила, що Богородиця, до якої вона не забувала щодня заносити свої молитви, весь час виконувала її обовязки закристіянки, так, що в манастирі ніхто не спостеріг відсутности. Інший лицар, ідучи на турній, заходить до каплиці помолитись Богородиці, а ця бється в його узброєнні й виграє для нього нагороду в турнію.

Ця відданість Богородиці без сумніву сприяла виробленню почуття чести. Вона ублагороднила суворість тих лицарів, вояків, тих людей війни і плуга. Вони були змушені дивитись на жінку з більшою ніжністю і ставитись до неї з більшою уважністю. Честь цеж певна ґалянтність душі, що змушує нас до оборони слабших, до того, щоб забути на власні інтереси, до великодушности, до дотримання даного слова, незалежно від наслідків. Це є щось більше і рівночасно менше за обовязок, бо честь черпає свої зобовязання з внутрішнього культу і переростає межі необхідного. З особистої чести народжується честь національна, яка не задовольняється обороною своєї землі, і почуває себе діткненою як лише хтось образить його батьківщину.

Леон Ґотє у своїй, нажаль занадто забутій книжці про *Лицарство* каже, що »в той час як церква переконувала середньовічного барона дивитися на свою жінку, як на гідну найбільшого респекту, істоту, скупану, як і він, у крови Христовій, як на рівну йому перед Богом в той час феодалізм, що так часто поборював церкву, нашептував йому в серце якесь почуття призирства до жінки. Ці-ж всі вояки мали справжню пошану лише до війни, і найкраща пані їм подобалась зрештою менше аніж добрий удар списом, або гарний кінь«. Ось наприклад в *Жільберті з Мецу,* бачимо у вікні молоду дівчину, доньку Ансеїса: гарно збудовану, з рожевим обличчам і відкритою, білою як лелія, шиєю. Переїздять двоє вершників, Ґарен і його кузен Жільбер:

»Подивись кузен Жільбер, подивись. Присягаю на святу Марію, прекрасна пані!« Ви може гадаєте, що його товариш подивився до вікна, щоби й собі щось додати до тих похвал? »Ах, замісць того відповідає той — яка гарна тварина — мій кінь!« Ґарен продовжує свою думку: »Я ніколи не бачив ще нічого так чудового як ця дівчина з її свіжим кольором лиця і чорними очима«.

— »Я не бачив коня, якого можна було-б порівняти до мого«, продовжував Жільбер і навіть не підняв очей на дівчину.

Чи в таких випадках потрібні якісь заохочення з боку жінки? В тих старовинних епопеях жінки є дуже відважні. Зрештою ними треба бути, щоб звернути увагу цих неогладжених войовників.

В *Журден де Блє,* гарна Оріябель озброює молодого лицаря, що іде битися з велетнем. Вона має стати його дружиною, вона вже про це знає, але він ще того зовсім не знає. Вона власне має йому — не відкладаючи — сказати це: »чи присягаєтеся, що візьмете мене за жінку, як-що вийдете переможцем з бою? — Дуже охоче, відповідає наївний Журден, але я не смів цього сказати«. Але це було-б цілком зайве: вона-ж взяла це на себе. Сяюча від задоволення, вона приносить його меч, і, згідно з лицарськими правилами, оперезує його ним. Тепер треба ще, щоб вона дала йому лицарський удар. »Я є жінка — каже вона — і не випадає мені вдарити мужчину. — Але прошу вас, вдарте — відповідає той. Вона не вагається більше і вдаряє по цій такій дорогій голові, що схилилася перед нею! »Будьте лицарем і хай Господь додасть вам чести і відваги«. А тоді тихонько додає: »як-що вас, може, кортить дістати поцілунка, можете його взяти«. Він бере їх три і вскакує на коня.

Все це прекрасне. Невже воно страчене? Чим заступимо ми цей культ Діви, з якого зродилось лицарство? Повага до жінки і честь були і мають лишитись підставами всякого виховання.

С. Северина ЧСВВ

Шевченко і Федькович*)

(докінчення)

Повторювання себе самого, наслідування й парафразовання Шевченкових поем на ріжні лади, звихнення провідних ідей Шевченка наслідком поверховного розуміння його писань, — то були причини злегковаження Федьковичевих поменників, на які автор був сильно зарозумілий особливо по тих похвалах, в яких його величали як „Кобзаря“ і „орла нашого“ (з листа Танячкевича 1864 р.). Такими-ж панеґіриками засипали поета:

Тернопільська громада під кінець 1865 р., Львівська

*) Див. Вістник, ч. II. б. р.

громада 1867, Анатоль Вахнянин з Відня 1866 р., Ол. Кониський в 1865 р., П. Куліш в 1867 р. Оповідання про Опришка назвав Куліш „невиданою появою в галицькій літературі“. Тямив-же Федькович певно й те, що ще в 1862 р. було надруковано про нього в „Вечерницях“.

Критики-ж на нього тоді ще властиво не було, хоч Федькович просив, щоб її „виволати“. Не було критики в час. Пізніше, після поставлення Федьковича на педесталі національного поета, вона могла тільки сердити його, як сердили якісь дрібні поправки в однім поменнику пороблені Ост. Левицьким. „Що то за один якийсь там писака, що посьмів мені мої вірші на свій дурний лад поправляти?.. хіба-ж він не знає, що я гуцул, а в гуцула є пістолі“! Так мав написати Федькович до одного львівського семинариста.

III

Доля поменників зустріла й Федьковичеві посланія — мабуть наслідком тих самих причин. Кажу „мабуть“, бо говорити про них можемо лише на основі двох, недрукованих за життя поета, а мало їх бути дванацять. Чи тим „Первим посланієм“, що його не хотіла в 1867 р. надрукувати „Правда“, було знайдене між паперами Мел. Бучинського, не сказав біоґраф Федьковича, Маковей. Він тільки зауважив, що способом писання, воно подібне до поезії під заг. „В день скону Т. Шевченка“ й походить з 1866 р. Читаючи одначе те посланіє, („Дванацять посланій Ю. Городенчука Федьковича на цілу соборну Україну“, є назначене числом І-им), — що лишилося єдиним, мусимо не лише згодитися з Маковеєм, що воно писане подібно, як поезія „В день скону“, але й бачити в ньому посланіє, злегковажене редакцією „Правди“. Це, як і поезія п. з. „В день скону“, — наслідування Шевченкової парафрази Св. Письма в способі писання (в мові і в будові вірша); й наслідування Шевченкового посланія „До мертвих і пр.“ в темі (в зазиві до каяття під грозою страшного суду).

Ріжниця між обома посланіями в тім, що Шевченкове повне актуальности, завдяки хочби натякам на шукання добра „на чужому полі“, на пустомельство українських словянофілів і фільософів і т. ін., а Федьковичеве посланіє загальникове, безбарвне, як проповідь відірвана від часу і місця.

Коли Шевченко кличе:	Федькович повторяє за Шевченком:
Схаменіться! будьте люди, Бо лихо вам буде; — — — — — — — — Настане суд...	Бо лихо вам буде; Будьте святі, поправедні, За все будьте люди...

Більше по книжницьки ніж у Шевченка, але й меньше поетично.

Другим посланієм Федьковича з того самого часу, що й перше, є невеличке „Посланіє до Тернопільців“.

Взиваючи тернопільських „мулярчиків“ мурувати нову Січ на Україні „правдов та просвітов, та любвою Бога й волі“, Федькович знову використовує кінцеві думки Шевченкового посланія: „Учітеся брати мої!“ і „обнімітеж, брати мої“. А запевнюючи, що „усе гаразд буде“, пригадує Шевченкове закінчення: „І оживе добра слава“. Взявши у Шевченка форму посланія, Федькович не вмів у ту форму влити щось свого, щось нового.

Ще меньше вдавалися Федьковичеві наслідування інших численних поем Шевченка, писані в тих самих роках, що поменники й посланія.

Є ще поеми, „Новобранчик“ з 1862 р. (перероблений в 1865 р. на „Дезертира“) або „Лукьян Кобилиця“ з того-ж часу. Це, на думку Огоновського й Маковея більше самостійні писання, свідоцтва зросту поетового таланту, хоч і в них добачував уже Маковей деякі помисли Шевченка: пісенні вставки в „Дезертирі“ як у „Гайдамаках“, подібні фрази і пр.

В „Новобранчику“ богато ще подібного до Шевченкової „Наймички“; декуди попросту парафразовання Шевченка:

У Шевченка:	У Федьковича:
Дитя моє, мій синочку,	...мій синочку!
Нехрещений сину!	Ни моя дитина,
Не я тебе хреститиму	Ни ти мене ховатимеш,
На лиху годину...	Як з голоду згину,

В „Дезертирі“ досить слідів Шевченкового „Невольника“, особливо в рефлєксіях.

Шукання долі світами, коли вона може бути під боком, в Шевченка і у Федьковича однаково підмічене.

Шевченко каже:	Федькович це переповідає:
Той блукає за морями,	Шукаємо долі,
Світ перехожає,	Де їй з роду і не було:
Долі-доленьки шукає —	То в церкві, то в полі,
Не має, не має...	То у шиньку під лавою...
	Не має, не має... і т. д.

Часом Федькович карикатурує Шевченка. Коли Шевченко в поемі „Думи мої“ бажає собі лиш „одної сльози з очей карих“, щоб стати „паном над панами“, то Федькович тими самими словами виражає щось зовсім інше:

Я пан над панами!
Як пропаде Україна,
То у купі з нами —
Вінці мартирів на главах...
Я більше не хочу!

В поемі „Лукьян Кобилиця“, Маковей зауважив сліди Шевченкового „Івана Підкови“. Ми бачимо це в протиставленню кращого минулого нашим часам:

„Іван Підкова“ починається так:

Було колись в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — Запорожці
Вміли панувати!

Таксамо починається „Лукьян Кобилиця“:

Було колись в Буковині
Добре було жити,
Ни знали ми, що то біда,
Та що то тужити.

Більше ніж з „Івана Підкови“ є дальше позичок з „Тарасової ночі“ Шевченка. В лихоліттю України —

каже Шевченко:

нема кому
Порадоньки дати.
Обізвався Наливайко —
Не стало Кравчини!
Обізвавсь козак Павлюга —
За нею полинув.

Те саме в „Лукьяні Кобилиці“:

А нікому уступитись
За праведну волю.
Уступався Юрій Гінда —
Нема го на світі;
Уступався Поколія —
Пішов в землю гнити.

В баляді п. н. „Шипітські берези“ переробленій 1863 р. з раньшого „Юрія Гінди“, яку Маковей уважав кращою поемою Федьковича, видно наслідування Шевченкової „Тополі“.

Шевченкова ворожка в „Тополі“:

Пішла стара, мов каламар
Достала з полиці.
Ось на тобі сього дива!

Федьковичева циганка таксамо:

Пішла Чора, плящиночку
Найшла десь в рубочку;
Ось на тобі...

І в інших місцях Федьковичевої поеми повно слідів „Тополі“.

Поема „Циганка“ з 1863 р. зраджує впливи Шевченкової „Наймички“ і „Катерини“, які зауважив уже Огоновський. Схожість „Циганки“ з „Катериною“ представляється в тім, що Федькович, як і Шевченко любовній траґедії дає дидактичне освітлення.

Шевченко каже:

Кохайтеся, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі чужі люди,
Роблять лихо з вами,

А у Федьковича:

Кохайтеся, пани браття,
З ким серденьку воля,
Лиш з Циганков не кохайтесь,
Єдині, ніколи!

Як у Шевченка, так і в Федьковича, жертви любовних жартів кінчаться однаково, топляться.

Ще більш невільницьким наслідуванням Шевченка разить написана по 1864 р. поема Федьковича „Мертвець“. Огоновський каже, що в ній деякі фрази й поетичні образи взяті живцем з Шевченкової „Тополі“; Маковей бачить дуже виразне наслідування Шевченкової „Катерини“ і „Тополі“. І справді Федькович у тім „Мерці“ не наслідував, але переіначував „Катерину“ аж до комізму. Взявши тему з Бюрґерової „Леонори“, він опрацював її на взір Шевченкової „Катерини“. Починає Федькович, як Шевченко осторогою:

Кохайтеся, чорнобриві,
Да не з умерлими...

Осторога наскільки дивна, на стільки-ж зайва для нормальної людини.

Та зачавши з Шевченкової „Катерини“, Федькович дальше йде слідом „Тополі“, хоч і не дуже гладко.

Всі ситуації з „Тополі“ повтаряються у „Мертвеци“.

В „Тополі“:	У „Мертвеци“:
Полюбила чорнобрива Козака дівчина, Полюбила — не спинила; Пішов, та й загинув.	Полюбила чорнобрива Легіня дівчина; Пішов з військом в Італію, Там єго убили.
В „Катерині“ сказано:	У „Мертвеци“ повторено:
Прийшли вісти недобрії, — В поход затрубіли...	Аж тут впала вербецирка Як та стріла з неба!

Дальше знову за Шевченковою „Тополею“.

Там кажеться:	Федькович повтаряє:
Минув і рік, минув другий, — Козака немає..	Минув і рік, минув другий, — Не вертає милий..

Змалювавши на взір „Тополі“ тугу за милим, Федькович, як і Шевченко, веде дівчину до ворожки.

Поема „Мертвець“ — це один з найяркіших прикладів поневолення творчости Федьковича Шевченком.

Інколи стрінеться слід Шевченка у Федьковича там, де його найменьше сподіємося. Приклад — поемка п. н. „Буковина“ з 1865 р. Читаючи фразу: „Гуцул косу несе в росу“, пригадуємо собі Шевченкового „Івана Підкову“ й не дуже ще дивуємось. Але зустріти побіч того сліду слід Шевченкової „Наймички“ — то вже несподіванка. Федьковичів дід роздає дітворі дарунки, таксамо, як Шевченкова „Наймичка“.

Видані окремою брошуркою в Чернівцях 1865 р. „Дві пісні рожеві“ — то знову в формі наслідування Шевченкової „Калини“, котрої форму зауважив Маковей і в поезії „На могилі званого мого брата“.

Друга пісня рожева починається майже дослівно так, як Шевченкова „Калина“.

У Шевченка:	У Федьковича:
Чого ти ходиш на могилу? На-силу мати говорила; Чого ти плачеш ідучи? Чого не спиш ти у ночі, Моя голубко сизокрила?	Чого мовчиш ти як могила? Плакала мати, говорила, — Чого не спиш ти у ночи, Чо' за вісцями ходячи Вмиваєшся слезов як филев?

Ріжниця тільки та, що у Шевченка мати випитує дочку, а у Федьковича сина.

В поезії „На могилі“... початок є лиш варіянтом тої самої позички з Шевченка.

Федькович сам себе переспівує тут, що ми зауважили вже раньше. І зовсім слушно якийсь кореспондент з Бродів написав у „Руси“ 1867 р. (ч. 17), що Федькович далеко лучше писав, поки не звеличали його над міру, бо останні його твори, як „Рожеві квіти“ (замісць: Пісні рожеві) і инші дрібні поезії є тільки „забавкою без цінности“. Федь-

кович сердився на „бродзкого пана“, лаяв його. Але кінець кінцем та перша остріша критика спонукала його застановитися над своєю творчістю. Та заки до того прийшло, зпід пера його виходили ще раз по раз переспіви й наслідування Шевченка, якого йому ріжні приятелі казали заступити.

Написану в 1865 р. поезію, що починається словами Шевченка: „Думи мої, думи мої“, Федькович цілу взорував на Шевченковій поемі; переспівав це наслідування Шевченка ще раз в 1867 р., легко змінюючи початок на:

Думи мої, діти мої,
Лихо мені з вами!

Переспівав те саме ще й третій раз в 1867 р., змінивши думи на сині пюрця, з чого вийшло:

Пюрця мої, сині мої,
Лихо мені з вами!

Шевченко свої думи висилав на Україну:

В Україну ідіть діти
В нашу Україну —

Федькович свої „сині пюрця“ на Буковину:

Ідіть же ви, сині пюрця
По всій Буковині...

На залежність Федьковичевого „Городенчука“ від Шевченкового „Перебенді“ вказав уже Огоновський. Мотто в поемі з Шевченка; ціла поема — відбитка Шевченкової.

У Шевченка:

Перебендя старий, сліпий —
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає.

У Федьковича подібний „Городенчук“:

Горденчука молодого —
Хто його не знає?
Сидить собі конець стола,
Та на гуслях грає.

Шевченків Перебендя химерний:

Заспіває про „Чалого“
На „Горлицю“ зверне;
З дівчатами на вигоні
„Гриця“ та „веснянку“

Так і Федьковичів Городенчук:

Знає гарно заспівати,
Що кому до ладу:
Цему Сербина та Угра,
Тому на пораду
Волошина та Циганки,

Репертуар в обох співаків подібно дібраний. І оба вони приготовляються до своєї громадянської праці на самоті.

„Городенчук“ — то в цілости вірна копія „Перебенді“.

Поезія „До Данила Млаки“ з 1868 р. починається, як Шевченкове „До Основяненка“ і кінчиться подібним зазивом; не брак у ній і подібних рефлексій.

Ми вказали на сліди Шевченкових впливів на Федьковича в найпопулярніших його поемах і в тих, де вони є найвиразніші. Можна-б ще порівнувати з Шевченковими поемами такі поетичні вироби Федьковича як: „З окрушків“, — „Волошин“, — „Лайдака“, — „Богач“, — „Вже двацять рік“, — „Наші старі“, — „До ромунізаторів“, — „До руских дяків“, — „Дикі думи“ і дещо інше. Можна-б додати ще замітку, що й плянування драми п. н. „Ґонта“ чи проба перекладу „Слова о полку Ігоревім“, — були

у Федьковича лиш новими проявами охоти дорівнати Шевченкові чи заступити його. Тому, що Шевченко написав „Гайдамаки“, хотів і Федькович узятись за ту саму тему. До перекладання „Слова о полку Ігоревім“ брався, бо Гнат Рожанський в 1866 р. намовляв його до цього, кажучи, що мусить довершити задум Шевченка, який мав замір зробити переклад „Слова“. І Федькович знову пішов за сереніним голосом, який вів його все тільки на трясовицю.

IV

На основі всіх розглянених фактів з життя й творчости Федьковича можна сказати з певністю, що вплив Шевченка на Федьковича зростав у міру ознайомлювання останнього з Шевченковими писаннями від 1862-ого до 1868 р., а найсильніший був у роках 1864—1868. Потім слабшав.

Слабшав наслідком таких критик, як брідського кореспондента, й наслідком проявів байдужного відношення деяких одиниць і гуртків до нових писань Федьковича. На нього починали дивитися як на зманєрованого вірнороба тим частіше, чим більше популяризувався Шевченків „Кобзарь“. І навіть М. Драгоманів, що був і видавцем його оповідань і його приятелем і популяризатором, написав про Федьковичеві поезії: „Дальші стихи Федьковича, після того, як він вчитавсь у Шевченка, стали попереду тільки переспівами... Ще дальше він став або переспівувати самого себе, або чужих писателів, далеких од руського житья й серця“. Прочитавши таке, Федькович мусів собі пригадати й критику брідського кореспондента. Нажаль, було це вже за пізно. За пізно дались Федьковичеві чути голоси критики; дались чути тоді, коли його талант був уже звихнений безкритичним величанням.

М. Мухин

Тіні незабутих предків*)

»Одною з типових рис воєнного максималізму в національнім питанні була снага до державної незалежности національних ґруп на підставі необачно киненого в повоєнне огнище розятрених національних пристрастів гасла самовизначення націй. Самої лише мовної відрубности, ознаки чисто етноґрафічної, часто зовсім не вистачає для того, щоби виправдати ломання історично-усталених державних комплексів територіяльних і племенних. Та-ж у формуванні держав лежать підвалини надзвичайно глибокої закладки: відносини фізично-ґеоґрафічні, відносини старовинних міґрацій та етноґенетичних процесів. Коли, наприклад, українці чи малороси, на підставі розходження ознак етнолінґвістичних

*) Див. Вістник, ч. II.

доводять своє право на державну самостійність і повне відокремлення від Росії, як історично-сформованої державної цілости, то можна собі дозволити у вигодах такого вирішення проблеми розвитку національного життя українського народа сумніватися. На це вже 50 років тому зауважував у своїх працях визначний український мислитель та політик М. П. Драгоманов, схиляючи земляків своїх українців не до стремління до самостійности, а до розвитку засад федеративних. У вісімдесятих роках український патріот М. П. Драгоманов писав: »Звертаючись зокрема до українського населення Російської Держави, ми повинні сказати, що на наш погляд яке-будь реальне розуміння становища й інтересів цього населення мусить привести до переконання, що не лише в сучасну добу свобода і розвиток його тісно звязані з свободою й розвитком інших населень Росії, але що й взагалі відокремлення українського населення від інших областей Росії в окрему державу (політичний сепаратизм) є річчю не лише в кожнім випадку вельми тяжкою, коли не неможливою, але при певних умовах зовсім непотрібною для яких-би то не було інтересів українського народа« *(Н. Могілянскій: Подкарпатская Русь і національний вапрос, »Карпатскій Свѣтъ«, 1928, 155-158. Цитату з творів Драгоманова М. наводить за »Обяснітельная запіска к проєкту устава общ.« »Вольный Союз«. Женева, 1884, 30-31; »Карпатскій Свѣтъ« — ужгородський місячник общ. Духновіча).*

»Для нас, українців не-сепаратистів, успіх Вранґеля є нашим успіхом. Без Росії немає України. Тому ми бажаємо ґенералові Вранґелеві повного успіху на шляху перебудови раненої Росії. Ми сподіваємося, що помилки політики ґен. Денікіна супроти України, політики інспірованої В. Шульґіном, повторені не будуть«. *(Н. Могілянскій,* La Jeune Ukraine *ч. 1, 15 серпня 1920).*

»Для нас, українців не-сепаратистів, українська справа стоїть інакше. Треба отворити для українського народу на території його поширення нормальні умови життя, ґарантуючі йому розвій господарський та інтелектуальний. Український нарід є етнічною єдністю, посідаючою свою власну мову, свої особливости антропольоґічні й зокрема й найбільше психольоґічні, які проявляються в цілій области етноґрафії... Імперія царів, що повстала з неосвіченої Московщини, заховуючи відбиток азіятського та візантійського деспотизму... виявила себе деспотичною та централістичною... Отже яке є становище росіян та українців в українській справі, становище рішаюче для майбутности близької двох братерських націй? Росіяни повинні отворити браму для російського патріотизму українців. Вони повинні зрозуміти, що плитка (?, запит М. М.) формула »Росії єдиної й неподільної« не надається більше для майбутности. Вона дає доступ апетитам тих, хто мріє про відновлення російського абсолютизму... Це вона ще проголошувала »української мови нема й бути не може«. Вони повинні зрозуміти, що любити Росію не

є привілеєм великоросіян, тому що держава російська завдячує своє утворення історичним зусиллям, в яких нації, що населюють Росію, брали широкий уділ. Вони повинні задовольнитися геґемонією, яку все матиме російська мова, повстала з їх культури, аж до останніх днів істнування держави й народу російського«. *(Н. Моґілянскій: Україна й майбутнє Української Ідеї,* Buletin du Comité National Ukrainien á Paris *1920, 5 травня).*

»Сепаратистична ідея ніколи не буяла в свідомости оборонців української ідеї таких, як Драгоманов із своєю полемічною літературою років 1877-1895«. *(Н. Моґілянскій,* Bulletin du Comité National Ukrainien á Paris *ч. 2, 12 червня 1920).*

»Пізніше Драгоманов, київський професор, учений історик та ліберальний політичний письменник, поміркований конституціоналіст, був прогнаний з своєї катедри, переслідуваний, став еміґрантом. Мова й література українська були цілком заборонені«. *(Він-же:* La Jeune Ukraine *1920, ч. 1).*

»Ми бачимо для України одинокий розумний вихід в мирнім порозумінні з Росією. Русскіє ж люде, ми віримо, вдумаються в переживаему траґедію, і, в досвіді жахливих подій сучасности, знайдуть вказівки для розумної, справедливої політики«. *(Н. Моґілянскій: Траґедія Украйни, Арх. Рус. Рев., XI, 105).*

Пишучи рецензію на максимально нікчемну й рекордово українофобську книжку кн. Волконскаво »Історична правда і українофільська пропаґанда«, Моґілянскій цілком поважно уболіває над тим, що князь, на жаль, не дав собі труду простудіювати якихось там творів Драгоманова, що неґативно відбилося на його праці:

»Коли-б він принаймні прочитав бодай одну працю Драгоманова: Історична Польща, це його ліпше поінформувало-б про складність питання, яке він трактує, і коли-б він задав собі труду краще спостерігати дійсність подій останніх трьох траґічних років, то він був-би більш стриманий у своїх думках та висновках«. *(З рецензії на французьке видання памфлєту кн. Волконського: Історична правда й українофільська пропаґанда,* Jeune Ukraine *Жовтень, 1920, Париж. Ред. Нік. Моґілянскій. Рецензія не підписана, але треба гадати, що автор її — все той-же Моґілянскій).*

В родині Могилянських драгоманівство взагалі було фамілійною недугою. Брат згаданого Михайло (уривок з юнацьких його спогадів про незвичайний вплив ідей Драгоманова на його духове формування ми вже наводили на початку цієї праці) мав все-ж у своїй повазі без порівнання більше національної гідности, аніж Нікалай. На початку революції 1917 року він навіть спромігся на виступ з російської конституційно-демократичної партії, не погоджуючися з її становищем до справи сакраментальної федерації, хоч перед світовою війною він у своїй знаній полеміці з Дм. Донцовом, виявив себе навіть на погляд Леніна надзвичайним угодовцем супроти російського лібералізму й російської

державности. Через неповний рік по своїм виступі з партії ка-де Мих. Могілянський виступає на сторінках київського кадетського »Русскаво Голоса« з статтею про ту саму невмирущу драгоманівську федерацію, сприводу чого покійний Войнаровський-Піснячевський зауважував:

»І коли рідні Пилипи з конопель, як ось Мих. Могилянський, жалібно підтягують казанським сиротам в тому-ж самому номері »Русскаво Голосу«, з котрого я цитую передовицю: »Хіба-ж факти ґеоґрафічні, історичні, політичні, культурні, господарські і ін., на яких основувався федералізм, були переоцінені, підпорядковані новому освітленню й привели до нової орієнтації в інтересах українського народу?« (передова під назвою »До статті Мих. Могилянського: »До питання про федерацію«), то мені, пише Войнаровський (В. Піснячевський) хочеться щиро порадити рідним »невігласам« — Пилипи, поховайтесь у коноплі... кожен день з писання російських каракатиць ми переконуємось, що... пишеться »федералізм«, а читається »баранячий ріг«. *(А. Войнаровський: Чорнильні каракатиці. Відродження, Київ, 10 жовтня 1918, ч. 156).*

Взагалі цим драгоманівським федералістам завжди і всюди бракувало почуття гумору і почуття такту. Колись мені доводилося сперечатися з Н. М. Могілянскім, який свій реферат »Украіна, Южная Русь, Малороссія« закінчив таким щиро-драгоманівським гаслом: »Наш девіз — свабодная Украіна ф свабоднай Рассіі«. Я казав, що все це абсурд, анахронізм, фарисейство, що давно колись були імперія Російська й монархія Австро-Угорська, був Драгоманов, Олександер III, Франц-Йосип, але все це мохом поросло, в сучасній історичній обстанові старі драгоманівські гасла згучать остаточно неприродно й фальшиво. Але все це було даремно. Віце-президент УНК визнавав лише те, що було накреслене на скрижалях — етноґрафічних та політичних — драгоманівського Корану і не розумів нічого, що суперечило-б цьому Коранові. Камінним, щиро-магометанським поглядом дивилися на мене крізь грубі шкла окулярів окаменілі очі на цілковито нелюдській подобі — на мене дивився твердокамінно передпотопний ящур, який не міг знати жадних сумнівів, жадних хитань. Magister dixit... Михайло Петрович каже... Від такої монументальної непохитности твердо-камінної віри у справжність заповітів Михайла Петровича віяло безмірною обмеженістю власника грубих окулярів і носія пишного, але фальшивого титулу віце-президента Укр. Нац. Комітету.

По смерти Н. М. Могілянскаво його політичні приятелі в тій рахубі і його давній шеф, державний секретар скоропадських часів, вшанували його труну китицею таких квітів:

»Небіжчик вогненно любив свій рідний край — Малоросію й не менше гаряче любив свою велику батьківщину Росію. У цій подвійній любови полягала суть Н. Могілянскаво« *(С. Завадскій, Пасл. Нов., 24. 3. 1933).*

Але Н. М. Могілянскій далеко не одинокий леґітимний спадкоємець Драгоманова. Хіба-ж не щиро-драгоманівським духом тхне від таких слів самого державного секретаря скоропадських часів, сенатора, віце-міністра юстиції тієї самої скоропадської доби Сергія Завадського:

»Задачі всєх малароссаф апрєдєліми проста. Ані такави: духовнає апщєніє всєх вєтвєй русскава народа; самастаятєльнає развітіє каждай із ніх, но с нєпрємєнним условієм сатруднічества раді дальнєйшава абаґащєнія опщєй русскай культурнай сакровіщніци; реальнює атнашєніє к сваєму прошламу, нє пазваляющєє із за тєнєвих старон фчєрашнява дня атказиватся ат таво, что в ньом свєтлава і вєлікава; яснає паніманіє таво, что русская рознь ідьот на пользу толька враґам і мнімим друзьям Рассіі і славянства і что concordia pervae res crescunt discordia maximae dilabuntur. *(Сєрґєй Завадскій: Наш апщєрускій вапрос. Студєнчєскіє Ґоди, Прага, 1925, Март — Апрєль, ст. 13).*

А нижченаведені рядки критичних зауважень такого видатного знавця драгоманівських доктрин, як Тучапський, хіба не могли бути написані самим великим вождем? Хіба ціле своє життя незабутній автор »Чудацьких думок« не виписував проти українського націоналізму не точнісінько те саме, що й Тучапський року 1918?

»Якби не ставитися до української справи й тим чи іншим способам вирішення її, безперечно ніхто з поступово думаючих людей не стане заперечувати права українського народу на розвиток своєї національної культури. З цього погляду істнування українських журналів, вносячих свій уділ до загальної культурної скарбниці можна лише привітати. Але, розуміється, залишається ще питання про якість тих овочів, які приносить недавно народжена (чи відроджена, не будемо за це сперечатися) українська культура. Коли вона просякнена духом шовінізму, духом національної нетерпимости, то навряд чи можна зарахувати її до активу всесвітньої культури, які-б інші осягнення її не відзначували... Статті Стебницького і П. Смутка дуже характеристичні: вони розвивають одну й ту саму думку — про неминучість для України відокремлення від Росії, бо їх спільне життя зводилося до »панування московської півночи над українським півднем, народу східньої культури й хижацької вдачі над народом европейської культури, нахилів та політичних ідеалів«. І для Стебницького і для Смутка большевизм є ніщо інше, як прояв московської національної особливости. »На престіл російської революції, каже п. Стебницький, засіли замісць колишніх самодержавних большевиків пролєтарські диктатори большевики... В істоті большевизм тим більш співкревний самодержавію, що вони обоє виросли з московського національного духа«. П. Смуток у своїй статті... висловлює таку думку: »І от ми з вами дочекалися найсвіжішої форми, в яку виллявся московський національний дух —

большевизму... Большевики відповідно до свого національного характеру подбали одягти революцію в шати абсолютизму, а федерації надати централістичних форм«. Наведеної цитати досить, пише Тучапський, щоб показати, в якому напрямку працює думка »самостійних« публіцистів ЛНВ. Це все та сама, давно відкинена наукою, теорія »національного духа« і зокрема та сама »Духинщина«, теорія »східнього« туранського походження москалів, проти якої так завзято й так переможно (победаносна) боровся найвизначніший український учений і суспільний діяч М. П. Драгоманов« *(з рецензії Тучапського на перше півріччя ЛНВістника за р. 1918, Объединеніе, Ежемѣс. лит. научн. и полит. журнал, ч. 3-4. Листопад-Грудень 1918, Одеса, 261-62)* *)

А хіба є що »не-драгоманівського« в старечих неприємностях Дебогорія Мокрієвича, які завдавав старому »український шовінізм«, йому, найвірнішому приятелеві Драгоманова, який одинокий разом з Кравчинським-Степняком не відсахнувся від Михайла Петровича, коли вся решта женевської еміґрації зірвала з ним у р. 1883 в наслідок підозрінь про непевність джерел драгоманівських протитерористичних виступів у голосних статтях »Вольнаво Слова«.

»Приїхавши року 1917 з за кордону й оселившись у Київі, я мав можливість протягом пятьох років спостерігати шовіністів на Україні. Я федераліст від самого початку моєї суспільної діяльности. Як народник я все був ворогом централізму, і, яко такий, не міг співчувати українським шовіністам. Кожен шовініст по своїй істоті централіст, в той час, як федералістові дорожча є головним чином свобода, то шовіністові дорожча є велич і могутність його народа, його нації, його держави«. *(З листа Дебогорія Мокрієвича до Камінського з дня 25 квітня 1925. »За сто літ«, т. III, ст. 324-25).*

На всій цій творчости Могілянського і його шефа з гетьманських часів Завадського, Тучапського, Дебогорія спочиває незаперечне тавро драгоманізму високої, безладної марки.

VI Денікін і Драгоманов

В основу устрою російської держави, Драгоманов у своїм знанім проєкті »Вольный Союз« (Женева, 1884) кладе поділ її на ряд областей. Україна за цим проєктом мала бути поділена на три области: київську, харківську й одеську. Ідея поділу Росії на области особливої популярности й актуальности ніколи

*) В. Дембо в своїй передмові до спогадів Тучапського „Із пережітава. Девяностыє годы. Одеса, 1923“ пише м. и. „З Драгоманівства Тучапський витяг, завдяки аналітичному розумові й революційному темпераментові, ряд ідеольогічних моментів що наблизили його до розуміння боротьби кляс, як основи істеричних рухів і революційної боротьби, — моментів, що наблизили його до прийняття марксизму... Тучапський не один раз збирався написати вичерпуючу біографію Драгоманова“. (*В. Дембо, згадана передмова, ст. 7. II.*)

не осягла, натомісць завдячуючи пропаґанді Драгоманова глибоко вкорінилася думка про конечність поділу України.

На самім початку революції р. 1917 у київській »Новій Раді« М. Станіславський писав з надзвичайним здивуванням, що українці так легко зрадили драгоманівські заповіти про поділ України на три области. Зразковий драгоманівець проф. М. Василенко, в 1917 товариш міністра освіти в російському уряді Керенського, в 1918 міністр освіти, віцепремєр в малоросійському уряді Скоропадського, сказав у розмові з представником редакції москвофільського україножерного »Кієвляніна«: »В будучім федеративнім устрою Росії я допускаю напр. виділенне Новоросії в окрему область«. *(Розмова з М. Василенком, Кієвлянін, 20. IX. н. с. 1917 (за ВСВУ, 174).*

Діяч »Союза Возрожденія Рассії«, Павел Толстой, докладно згадує драгоманівський проєкт поділу України:

»Поруч із цим Драгоманов, разом з Нікітою Муравйовим, в основу свого поділу на частки не кладе виключно національної засади, й з окрема не вводить в якости одної ланки цілої України, а подібно до того, як роздроблює Великоросію на ряд »областей«, роздроблює також Україну тим, що передбачає область Харківську й область Київську й відокремлює область Одеську... Пропозиції мабуть дещо несподівані, як на нинішні часи, з боку українця, що стояв на українській точці погляду, яким був Драгоманов, що в той самий час залишався й »общєроссом«, чужим українському націоналізмові«. *(Павел Толстой: Звєнья новай Рассії. »Грядущій День«, політ. економ. і літ. кріт. журн. Одеса, 1919, март, ст. 20).*

Стовідсотковий драгоманівець Нік. Мих. Могілянскій, приділений денікінським урядом до комісії національних справ, по тім, як Скоропадський вирядив цю особу до паризької мирової конференції, дуже радо обґрунтовує конечність відокремлення одеського району:

»Новоросія уявляє країну, що формувалася під впливом цілковито відмінних історичних факторів, аніж Малоросія й решта Росії. Зустрівши тут нову степову природу й умови праці, населення швидко пристосувалося й втратило свої національні риси, усвідомлює себе яко мешканців Новоросії й синів єдиної великої Росії. Для зносин послуговується тою самою російською мовою, хоч і з новоросійським акцентом і рядом місцевих слів. Мешканці Новоросії посідають недовгу історію свого тут перебування, але вони вже тісно звязані живою неперервальною творчістю кількох поколінь що виробили своєрідні форми життя й економічні відносини різко відмінні від відносин, що склалися в Малоросії«. *(Н. Могілянскій: Аб автономії Новоросії. Труди падґатавітєльнай па націанальним дєлам камісії. Катеринодар, 1919, с. 117, 118).*

Його колеґа по праці в згаданій комісії, вірний джура вождя київських москвофілів і редактора »Кієвляніна« В. В. Шульґіна, проф. А. Білімович обґрунтовує справу поділу України в цілому.

Він же, до речі, наводячи імена своїх попередників у справі поділу України на три области, не забуває з вдячністю згадати Драгоманова і його »Вольный Союз«. Білімович пише:

»При орґанізації відродженої Росії на нових підставах ми мислимо країну поділену на ряд автономних областей. Области ці мають складатися з кількох ґуберній, що визначаються спільністю фізично-ґеоґрафічних, етноґрафічних, господарських та історично-політичних прикмет. Але разом з тим автономні области не можуть бути занадто великі, бо тоді в одній области будуть обєднані місцевости дуже відмінні одна від другої, а крім того при надмірнім збільшенні розмірів областей вони можуть засгосовувати в себе в середині засаду централізації і в значній мірі буде знищений сенс створення краєвих автономій. Оскільки мова йде про Південну Росію, ми зустрічаємося з настирливим стремлінням українських сепаратистів до місцевого українського централізму. Вони стремлять обєднати в одну країну яко самостійну державу величезну площу Південної Росії. Область ця, згідно з їх пляном, має потім ділитися просто на дрібні адміністраційні одиниці. При такім поділі вийшла-б область неймовірно велика, в якій заховались-би всі вади колишнього централізму. Не підлягає сумніву, що при застосованні засади краєвих автономій південна Росія має бути поділена на кілька областей«. *(Проф. А. Білімовіч: Дєлєніє Южнай Рассіі на области).*

»Собраніє Узаконєній і Распоряжєній Правітєльства. Ізд. Особ. Совєщанія прі Главнокомандующ. вооруж. сіл Юґа Рассіі«, 19 сент. 1919, ч. 23, ст. 315—318 — оголошує затверджену »ґлавнокомандующім« постанову »Особого Совєщанія«. »Про утворення областей Київської, Новоросійської та Харківської«. Таким чином плян драгоманівської »Вільної Спілки«, що-до утворення з України трьох областей — Київської, Одеської та Харківської — був підхоплений — з метою антиукраїнською — денікінським урядом, з тою лише ріжницею, що драгоманівську одеську область перехрещено на новоросійську, але це такі дрібнички, які не порушують пропорцій драгоманівського задуму. А чому саме Білімовичі з Денікінами вхопилися як за останній якір рятунку Росії за драгоманівську »Вільну Спілку« та творення областей, — краще ніж навіть сам Білімович освітить цитат з Франка: оцінюючи проєкти Драгоманова в *»Нарисі іст. укр. літератури до 1890«*, Франко писав: »Драгоманов, здається, не підозрівав усієї трудности цего завдання (вирішення нац. питання, М. М.) і старався оминути її проєктом поділу Росії на більше-менше національно одноцілі території, при чім, одначе, кожна більша національність, відповідно до свого ґеоґрафічного положення, розпадалась-би на кілька таких територій. Легко зрозуміти, що при признанні таким територіям широкої автономії і при присутности в кожній із них сильної партії централізаторів та обєдинителів, така орґанізація в Росії вела-би швидше до заглади, як до розвою недержавних народностей«. Треба визнати, що за-

уваження Франка влучає в найістотніший нерв драгоманівських проєктів — і в цім випадку Франкові не зрадила його дивовижна здібність (майже одинокого під цим оглядом українця початків XX. стол.) ясно розбиратись в чудацьких думках женевського Мефіста.

Подібнуж оцінку справжньої вартости драгоманівського »областничества« знаходимо у Франка частіше:

»Драгоманов у своїм вірші (»Гей, українець просить не много«) старанно уникає всякого вислову, що міг-би зраджувати якийсь »український сепаратизм« і для ухилення всякого непорозуміння, говорить виразно про »краєву і людську свободу«, про те, що пізніше в »Вільній Спілці« було висловлене термінами »свобода личности и автономія областей«, з промовчаннєм автономії національностей і з перспективою, що одноцільна національно Україна розлетілась-би на кілька »автономних« територій, де з ріжних припадкових причин український елемент мав-би утруднену боротьбу за своє істнування, тим більше, що абстрактний термін »свобода особи, мови, друку« і т. п. зовсім іще не дає інституцій потрібних для культурного розвою на національнім ґрунті, а натомісць дає тисячні способи сильнішому дусити слабшого... Як бачимо, Драгоманов зложив у тім віршованім політичнім трактаті справді свою profession de foi навіть із такими характеристичними для нього зворотами, як »краєва і людська свобода«, термін, яким він ще й геть пізніше, в програмі »Вільної Спілки« силкувався не то транскрибувати, не то обминути ідею повної національної незалежности України. Не менше характеристичною для Драгоманова була назва зараз на чолі апострофи до »Русина Московського«, що »ми не зломим з тобою союзу«, хоча той Русин Московський ніколи не вважав свої відносини до України якимсь союзом, і, значить, ніколи його не додержував«. *(Франко: М. Старицький, ЛНВ, 1902, V, 60, 62—63).*

15 грудня 1932 у своїм історичнім рефераті про актуалізацію Драгоманова (прочитаному в союзі укр. журналістів і письменників у Празі) п. Опанас Феденко, декан одного з виділів Педаґоґічного Інституту ім. Драгоманова, ставив питання про те, де би був Драгоманов, коли-б він дожив до наших часів? У цім питанні пана декана немає нічого надмірно неймовірного. Аджеж ровесник Драгоманова І. І. Петрункевич (1840—1928), був у рр. 1918-19 патроном »кримського уряду« і вмер недавно на еміґрації, не так давно вмер і другий ровесник Драгоманова, Клемансо (1841—1929), »бабушка русскай ревалюції« Брешко-Брешковська (1844—1934) — стільки років на еміґрації продовжувала започатковану Драгомановом акцію ознайомлення Підкарпаття з московською літературою й мовою, Кропоткін (1840—1920) дожив також до совєтської ери. Чайковський, не богато молодший, був у р. 1918-20 декоративним головою »Севернава Правітельства« (Архангельск), Гінденбурґ, молодший лише о шість років, вмер в 1934. Поминаючи вирішення цієї проблеми

деканом драгоманівського інституту, як і взагалі поминаючи всі типово деканські міркування пана декана в справі актуальности ідейної спадщини Драгоманова, ми уважаємо, що на історичний запит п. Феденка найбільш обґрунтованими були-б такі відповіді: Михайло Петрович Драгоманов, коли-б він дожив до »будження окраденої в огні«, напевно був-би або декоративним членом російського тимчасового уряду Львова і Керенського, або разом з Петрункевичем — патроном »кримського уряду« Соломона Крима й Владіміра Набокова, або віцепремєром »Севєрнава Правітєльства« Чайковського, але найскорше він опинився-б у складі членів »Асобава Савєщанія« у Денікіна і був-би головою підготовчої комісії національних справ, де під його фактичним керовництвом працювали-б і Моґілянські і Білімовичі, так само як вони в дійсности працювали в згаданій комісії підготовки проєкту поділу України під ідейним патронатом автора »Вольнаво Союза«; або нарешті він був-би »дєдушкою« скрипниківської »федеральної« конституції СССР. Ясна річ, що надзвичайно тяжко, просто неможливо собі його уявити в роках 1917—1920 в рядах українських, хоч як нерішучих і »драгоманівських«, які проте з першого кроку зрадили його заповіт поділу України на три области. Аджеж усі клясичні й бездоганні драгоманівці: Овсяніко-Куліковський, Дебогорій-Мокрієвич, Арабажін, Кавун, Крохмаль, Тучапський, Н. М. Могілянський, почасти й його брат Михайло, М. Василенко — всі вони неминуче опинювались цілковито в російському таборі. Чомуж-би і їхній вождь не перекочував остаточно до того табору, до якого приставали неминуче на схилі років і його найвірніші учні?

Просимо вибачення перед читачами за цей бічний і дещо фантастичний екскурс. Ми ніколи-б на це не зважилися, коли-б не спокусливий приклад одного з найвизначніших сучасних істориків, якому »Укр. Загальна Енциклопедія« віддала виключне право на відповідне освітлення українського політичного руху XIX - XX ст. на своїх високоавторитетних сторінках!

(д. б.)

Улас Самчук

Чорні сторінки*)

Недавно у Празі, в Т-ві Прихильників Книги, з участю видатних мистців, відбулися сходини з рефератом на тему: »Як не треба видавати книжку«. Референт обмежився естетичною стороною книжково-видавничої справи, але в дискусії тему поширено і обговорено всі очевидні та можливі до поліпшення недомагання цієї, так важливої, галузі нашої культури. На цьому місці торкнуся двох, на мою думку, цікавих сторінок, які видаються мені чорними. Перегортаю їх:

Письменник, його роля в громадянському колєктиві і погляд на нього загалу. Кількатомова тема. З власного досвіду знаю її, пережив, пережував її, мов верблюд колючі тернинки в мандрі безмежною пустинею.

Письменник — значить щось пише. І дуже добре. Їй-же Богу, нема нічого легшого, ніж писати. Сів, вмочив перо — шкраб-шкраб і твір готовий. Чого так мало письменників? Наївні. Який дурень у наш практичний час захоче так непродуктивно тратити енерґію.

А коли вже пише, значить, тягни його сюди. Там, де не платять, в »ідейній« громадській чи й політичній роботі... Ого-го, скільки для нього найдеться праці. Секретарство, звіти, заклики, летючки, реферати, редаґування орґанів... Ні, ні. Не повірите, яку безліч всіляких жанрів має література і письменник має широченне поле попису.

А коли він того не виконує, коли уникає зборів, засідань, тим гірше для нього. Громадянство не стерпить, щоб ним нехтували. Будь переконаний, що не спасуть тебе твої романи. З романами карієри не зробиш.

Приклад. Пропонується поважному редакторові не менш поважного українського часопису видрукувати роман. — А що то є? — Так і так... — Еее, прошу вас! З цим нині далеко не заїдете. Нам якості не треба. За те вам ніхто не заплатить. Як-що ви вже пишете, візьміть Майн-Ріда чи любий ковбойський романчик, переверніть боїв на наших парубків і давайте. По доляру за фейлєтон дістанете.

А яка у нього міна. Боже, як недосяжний він у своєму редакторському маєстаті.

Ще приклад. Представляється ІКС ЗЕТ, представник в-ва НН. Так і так. Знаємо вас, як письменника, що має добру »не галичанську« мову. Наше в-во потребує письменників, які володіють доброю мовою для постачання нам цікавої дитячої лєктури. Пропоную вам. Чули, що ви нуждаєтесь. Заробите. Не потре-

*) Цю статтю містимо як дискусійну. По ній даємо наші уваги. — Ред.

буєте підписуватись. Не вимагаємо конечно річей оригінальних. Підіть до книгозбірні, дістаньте старі часописи і... словом, ви знаєте. Добре? Йде?

Ні, пане добродію. Мабуть не йде.

А чи не йде то у кожного? Чи кожний письменник з доброю »не галичанською« мовою встоїть проти спокуси дістати за фейлетон доляра чи пару золотих за списану новельку? Відповідь знана. Комуж є таємницею, що наш письменник тільки й мріє добитися »становища«, заняти самому місце якого-небудь редактора. Все одно, якого і де, бо-ж по своїй натурі рідко котрий письменник може безпосередньо і поважно ставитися до тої чи іншої громадської кліки чи, навіть, і партії. І коли ви бачите »мандрівних« редакторів, тих, що міняють »орієнтації«, це і є на вісімдесять відсотків люди не громадсько-політичного, а мистецького заложення. Але за »щастя« бути оплаченим, робити признану роботу, вони міняють свій життєвий шлях, а разом з тим тратять питому свою вагу і значіння.

І годі тоді нарікати: нема талантів, брак мистецьких творів, загумінковий і примітивний стан нашої літератури. Панове! Література не росте на редакторських стільцях, посольських становищах чи професорських посадах. Література кільчиться, росте й набирає розмаху в душах людей, що від першого дня свого світанку, до пізного заходу, дійсно, мов той верблюд, йдуть через безмежні простори вічно навантажені страшним і неухильним тягарем, якого ніхто, крім них, не може нести і якого вони в ніякий спосіб не сміють зняти з пліч своїх в імя вигіднішого стану. Інакше вони перекреслять себе, зречуться свого післанництва, виймуть себе з машини, як маховика і вставлять на місце дрібного трибка. І не треба зважати, хто і як на них дивиться. Не треба турбуватися тим, що для пана Ікса важливіше — роман чи протоколи зборів. Справжній письменник з приємністю вступить ролю писарства любому для цього вибраному. Зрештою люди, що міряють життя мірилом більшим ніж дні, місяці і роки, мають дещо відмінний погляд хочби й на таку річ, як роман.

У звязку з цим, мов викид сумління, виникає друге болюче з оголеними нервами питання. Питання видавництва. З цим звязана доля письменника, як такого. — Добре тобі, скаже колеґа редактор літвідділу любого нашого часопису, казати. У інших народів видавництва, які видають і платять. Написав слово і знаєш, що воно на стільки то оцінене. У нас-же в »справах віршів редакція навіть не листується«. За прозу платиться десятину належного і то ратами, які здебільша розгублюються, не дійшовши кінця. Що-ж тоді робити? Не будемо-ж ганебно сідати й плакати. Мусимо писати фелетони, замітки, дитячі вірші, реферати з приводу дня звірят. Мусимо бавитись в інжинерів, редакторів, послів. »З літератури не виживеш«.

Так. Тому так, бо нема сили й відваги сказати не так. Мовляв, Франко ще не так жив... Панове! Як Франко жив, як вмирав Нечуй-Левицький (м. ін. за української влади), це ганьба і виставляти її як приклад, може хіба людина без чести й сумління. Так не сміє бути!

Не сміє бути тому, бо це засади людей з кругозором кротів. В імя успіху необхідно змінити перед усім засади і погляд на річі. Найбільшими нашими ворогами, що гальмують розгін творчих сил, є провінціялізм, назадництво, страх перед більшими починаннями, ширшим трактованням дійсности. А це помітно у нас на кожному кроці, у кожній справі. Це саме є й в справі видавничій. Ніколи не хочу повірити, що »у нас ця справа не піде«. Не піде так довго, поки не буде людей, які змусять її піти. Не піде так довго, поки пануватиме погляд, що це є справа добродійна, що видавець меценат, автор працівник і ідейний добродій. Що він мусить обовязково шукати собі якогось »певного« зарібку, а літературою займатися, як спортом чи забавкою. Не піде так довго, поки не буде постійної і ударної пропаґанди доброї книжки, поки не зявляться видавці, які притримуватимуться усіх вимог видавничої техніки. Це так не йшло не тільки у нас. Так не йшло у всіх народів до того часу, поки вони не взяли за чуб своїх »обставин«. Щоденні факти показують, що і у нас це піде.

Чому напр. можна видати книжку погано, а чому не можна видати ту саму книжку добре? Папір, уложення тексту, вязання, окладинка. Відповідь відома: нема засобів. Але не раз, коли обрахуєш видатки на погано видану книжку, приходиш до переконання, що за ті самі кошти можна видати ту саме книжку цілком бездоганно. Факти вказують, що не брак засобів на перешкоді, а брак певного почуття вимоги і почуття обовязку до своєї праці. На працю дивляться не як на обовязок, а як засіб до здобуття швидких і ментальних зисків. Підприємець не рахується з довголітньою і тривалою працею з покоління в покоління, коли фірма набуває леґендарної пошани.

Дається напр. окладинка роботи доброго мистця і добре виконана. Покупець, хоч-би він був пень, а не людина, зверне увагу на таку окладинку. Окладинка піддається певній метаморфозі, друкується і виходить з друку до непізнання поганою. Нащо тоді, прошу вас, замовляти ту окладинку у доброго мистця, нащо платити гроші, нащо зайві турботи? Таку окладинку може змайструвати любий партач за пять разів дешевшу ціну. Нащо тоді закони барви, реклями, смак, коли в друку все то перероджується у повне беззаконство? І тоді скільки читачів, (сам бачив) поглянувши на книжку, згадає видавця »не злим тихим словом«, від якого тому не дуже легко гикнеться. Не знаю, хто тут тратить, а хто має зиск. Знаю лиш, що коли-б великі підприємці так легковажили добрим імям своєї фірми, то напевно

не було-б Фордів, Батів, Ульштайнів. Прочитайте хоч Фордові книжки. Усвідомте його торговельні засади.

І не тільки його. Всіх поважних ділових людей. Їх засадою є безперечно дати дешевий товар, але і безперечно добрий. Бо це необхідне для здобуття повного і тривалого довіря покупця.

Це мусить стати засадою кожної ділової людини, що береться за більшу працю. Це саме зобовязує й видавця. Німецькі видавці, які здобули собі найкращу славу в світі, дають три рази кліше малюнку для коректи безперечного знавця чи самого автора. Не пропуститься ні одної літери, ні одної коми. В нормальні часи ніколи не пуститься книжку на невідповінім папері. І думаєте чому? Ради власного естетичного вдоволення? Сто разів ні. Ради зиску. Звичайного зиску в звичайній валюті. Бо так саме, як автор ніколи не здобуде будучности і пошани, пишучи крадені фелетони за доляра, таксамо і видавець не стане дійсним видавцем, корисним народові і самому собі, як-що не здобуде доброї і щирої до себе пошани.

Ще і ще можна-б про це говорити, наводити приклади, переконувати. Будуть перечити, доводити, що я не знаю відносин, не рахуюся з дійсністю. Що добре, мовляв, говорити, але це не так легко перевести на практиці. Знаю. Все це досить відомі річі, щоб їх не знати. Але є факти дійсні і не збиті, які крикливо перечать тим втурованим твердженням. А найкращим доказом буде недалека будучність, яка підтвердить мої слова. Бо вже є люди, які зі слів творять діло, неможливе роблять можливим. У цім я твердо переконаний. Перечитуючи по часописах економічні статті, спостерігаючи за розвоєм нашого молодого промислу, можна помітити невеличку, але чітку риску, яка яскраво підкреслює мій погляд: серед неможливого твориться можливе.

Зазначу, що заберaючи в цім слово, я в ніякий спосіб не мав наміру когобудь ображати, підцінювати чи зневажати. Розїдаючі елементи чужі моїм словам. Мені ходить тільки зворушувати деякі думки, яскравіше піддати їх увазі людям доброї волі, намірів, і небуденних починань. Не є це нове, ані мною по перше сказане, але все якраз те, що паки й паки повторяти необхідно для розбудження і раціонального використання найкращих сил наших найкращих людських одиниць.

Прага, січень 1935.

Від Редакції: п. У. Самчук порушив дві цікаві теми: відношення між письменником і видавцем з одного боку, між письменником і читаючою громадою — з другого. Його замітки викликують цілий ряд уваг. Зачнім з дрібніших, щоби скінчити на загальніших.

Безперечно зле роблять видавці й редактори, що стараються наклонити автора до »самосприміти зовання« або навіть

пляґіяту. Кепські ті видавці, які всяку тему, до якої підійдуть, мусять сплощити; які з свого невміння — роблять чесноту і жадають, щоби й автори — »писали популярно«. Протест проти таких »популяризаторів« на місці. Але — нажаль — його нераз треба спрямувати і проти самих авторів: є серед них »популяризатори« своїх колеґ, що пишуть в чужій мові, а часом і в мові »популяризатора«, який з них черпає цілими пригоршнями, але в тайні перед читачем і перед оригіналом. Цей оригінал можна відкрити часом з лайки, якою його обсипає пожичаючий у нього »популяризатор«. Але — кажемо — закид Самчука в цім випадку слушний. Менше слушний закид, спрямований проти видавців, але який треба спрямувати проти книгарень. Книгарні — особливо провінціяльні — зробилися в Галичині якимись аптеками, де відпускається »товар« лише на рецепту лікаря, лише коли школа накаже купити або коли треба книжку для якогось ювилею, академії чи матури. Замісць — конечного у нас — шукання консументів, книгарня — чекає на них. Так буває, що провінціяльні кольпортери часто продадуть якоїсь книжки в десять разів більше примірників, аніж книгарня.

Менше слушний — закид щодо зовнішнього оформлення книжки. Яким чином — за ту саму ціну — можна видати книжку на дешевшім і на дорожчім папері — це таємниця, якої нам Самчук не зраджує... Рацію має він, роблячи закиди неохайности де-яких видавництв. Але, повтаряємо, цей закид можна спрямувати так само в бік авторів. (Даючи вільне слово Самчукові, застерігаємо й собі право на це слово). Отже, — чи напр. можна назвати охайною мову його статті, де приходять такі вирази, як »любий« (замісць »перший-ліпший«), »зворушити« (замісць »порушити«), »ментальний« (зам. »моментальний«), »ради« (зам. »за-для«) і інші? А такі вирази у авторів, які підносять суворі домагання щодо охайности видавництва (»не пропустити ні одної літери, ні одної коми«), — стрічаються подостатком.

Взагалі з тим »зовнішнім оформленням« у нас роблять чистий гумбуґ. В середині може бути нехлюйство, у декого занедбання всякої літературної етики, а — на вні »люксусове оформлення«, »відповідний папір«, і це зветься — »европейскістю«... Це нагадує тих »европейців«, які вберуться в модні пумпи і капелюх - »останній крик«, а до чужого покою входять, не стукаючи, в кафе потрафлять заглядати до листа, який пишете (не до них), або не встати, витаючись з знайомою і пр. Таких »европейців« у нас за останні часи намножилося богато. Але чи це дійсний европеїзм? Такий »европеєць« нагадує служницю в неділю, прегарно »оформлену« на вні, qui s'admire, mais qui fait rire. Хто дбає передусім і виключно про зовнішнє оформлення книги і хто це називає европеїзмом, той ніколи мабуть не брав до рук жадної виданої на Заході книжки, ні журналу. „Mercure de France“ напр. видається на ґазетнім папері, в порівнанні з яким папір »Назустріч« — є

просто люксус. Тим не менше — »Меркюр« є »Меркюром«, а »Назустріч« — »Назустрічю«. Так само „Revue de Paris“ — на дуже кепськім папері і все це з звичайними тоненькими обгортками. Зате в середині — Европа, а не доморослі Зощенки, і не »европейці« в пумпах і з паризькими бульварами і повіями в своїх »поезіях«. Цікаво було-б знати, чому напр. такий світової слави письменник, як Бернанос — може друкуватися в звичайнім »оформленні«, в звичайній обгортці, без жадних вінєт і на »невідповіднім папері«, так само як і Бурже, і Дельтейль і ціла плєяда інших? І звідки наші »европейці« конче жадають люксусового оформлення? Чи це вина видавців, коли його нема, чи може нашої читаючої публики? Певно, є на світі Ульштайн, але це в Німеччині, де „Mein Kampf“ Гітлєра розійшовся більш,як в трьох міліонах примірників, а »Корнет Рільке« — в 600.000. В Галичині, де можна знайти доми наших »високоповажаних« директорів прекрасно на вні й в середині »оформлені«, але — без жадної книжки, Ульштайни є утопією. Може в тім вина читачів? Може авторів? Може видавців, що вони не вміють віднайти вартих уваги авторів і засипають читачів макулятурою?.. Можливо, але ми знаємо видавництва, які подають читачам перекладні статті, що ними зачитується духова еліта Парижа чи Лондона, — але і ці статті не можуть змусити наших »високоповажаних« відложити на бік брукові свистки для півінтеліґенції...

Ясна річ, гідне всякого осуду видавництво, яке числить на »скорі зиски« коштом солідности й якости. Так само, зрештою, як гідні осуду письменники, які стремлять до »скорого зиску« (чи скорої слави) — з шкодою для якости своїх творів.

Але в чім Самчук не має мабуть зовсім рації — це, обвинувачуючи суспільство в тім, що не дає можливости авторові — жити виключно з фаху письменника; що автор мусить мати ще якесь побічне заняття. Трудно, в такі часи живемо, і письменники щасливіших народів — мусіли нераз шукати помічничого заняття. Достоєвський був не лише письменником, але й — петрашевцем. Рилєєв — не лише письменником, але й — декабристом. Хвильовий — не лише письменником, але й — самогубцем. Життя химерне і часом змушує письменників до ріжних фахів...

А дальше, чому напр. наші письменники мають бути виїмками? Чому Шніцлєр, Чехов, Понтен — могли бути не лише творцями, але й лікарями? А з наших, чому Коцюбинський міг животіти на марній посаді урядовця земства? Чому Лесь Мартович міг бути концціпієнтом, Черемшина адвокатом, а Пачовський, Карманський і Лукіянович — професорами? Чому опріч свого письменницького фаху мусіли мати ще інший Пєр Льоті, Кльод Фарер або Джек Лондон? Чому Гамсун міг бути кондуктором трамвайовим або безробітним? І це все в щасливіших країнах, як наша. Отже, коли щось подібного трапляється у нас, то не

є це якась виняткова кривда нашим письменникам, лише явище у нас більше оправдане, ніж денебудь. Зрештою, гака є доля не тільки письменника у нас. Скільки-ж то інжинерів, лікарів, професорів, музиків, композиторів — мусять тратити дорогий час на немилій посаді (коли взагалі яку мають), яка не позволяє їм віддатися цілком свойому покликанню й яка їх ані в десятій мірі не винагороджує так, як винагороджуються подібні »фахи« у народів, що живуть повним національним життям... Чому-ж з цього — очевидно прикрого факту — заключати про виїмкове кепське положення письменника? Ми думаємо, що це добре, коли письменник опріч свого фаху, який йому не дає жити, має ще інший, який йому дає жити. Це робить його незалежним від ріжних угруповань і видавців. А до такої незалежности передусім повинен стреміти письменник.

А на кінці ще одна заввага. Самчук говорить про потребу відповідного матеріяльного випосаження автора. Один з членів жюрі висловився, що нагорода має значіння не як лавровий вінець, лише скорше, як кілька сот золотих. А теперішній голова »Т-ва Письменників і журналістів« у Львові в інтервю в Назустрічі — запитаний про завдання товариства — в першу чергу згадав про потребу запомогового фонду для письменників... Все це дуже добре, і про це треба дбати. Але читач хотів би нераз почути і про щось інше: не тільки про потреби письменників, але й про потреби письменства, про його завдання, недуги, посгуляти і пр. Але про це у нас дуже тихо. Мабуть тому, що сказати щось про »видавничу техніку«, папір, санаторію й окладинки легше, аніж щось нового в справі змісту духової творчости. Тим не менше, ця справа лишається у нас найважнішою, вона є правдивою »чорною сторінкою« нашого духового життя.

Г. Я.

Кілька зустрічей з Косинкою

»А я-б хотів...
Своє життя непроданим донести«.
Рильський, »Синя далечінь«

Пригадується дощистий надвечір не памятаю якого року (чи не 23-го?). Хтось пропонує піти на літвечірку, що відбудеться десь на Кузнечній (що нині зветься »Пролетарською«). »Ходім, читатиме Тичина та ще дехто з молодих«. Спокусився, йду. Простенька саля, кілька рядків лавок. Тут я вперше побачив Косинку. Вийшов молодий, бадьорий хлопець, русявий з водянисто-ясними очима, сів у кріслі та, заклавши ногу на ногу, дивлячись просто в салю, на нас, і не маючи ніякого ману-

скрипту перед собою, почав »читати« якесь із своїх оповідань (коли не помиляюся, »В житах«). Здивувало мене не тільки те, що на память говорилося прозу, а вразив ще й голос, гучний, як сурма, що віддавав усі тонкощі, всі інтонації діяльоґу і влучно підкреслював, що треба. Чув я Косинку потім ще й вдруге, коли він читав оповідання »Анкета«. То був найвищий щабель майстерности: кумедна, напів зросійщена, мова пяниці-селюка набирала барв і життя, поривала слухачів до реготу, від якого штукатурка сипалась; ми вже не тільки чули, а мов на екрані бачили живі постаті. Коли я пізніше сам перечитував твори Косинки, вони ніколи на мене не робили того враження, як у талановитій інтерпретації автора. І пригадується ще один, трохи кумедний виступ. Косинка сів, у своїй позі, в кріслі та, як звично, гучним і впевненим голосом почав на память говорити одно з своїх оповідань. Але по 3-х, 4-х хвилинах раптовно урвав, натужив чоло, не міг більше згадати ні одного слова зі свого твору. »Продолжай дальше своїмі славамі!«, сміючися, гукнув хтось із приятелів з задніх рядів. Але Гриць не схотів. Перейнявся веселим настроєм публики і, махнувши рукою, зійшов зі сцени.

Згадується ще такий випадок. Якось усім сували підписувати якийсь то там протест проти галицької преси (не памятаю, з якої нагоди). Оповідали, що »протест« лежав у канцелярії державного видавництва. Кожного ловили: »Ага, ви прийшли по гроші?« або: »Ви з рукописом? Ану, спочатку прочитайте оце!« і аркуш підсовувався. Кожний, чи хотів, чи не хотів, підписував. Один Косинка збунтувався: »Що я попихач, чи мавпа? Не хочу, та й годі, підписувати!« Всі оповідали це по Києву, як анекдот, а один з старіших письменників лагідно докоряв: »Дуже похвалюємо, Грицю, твою горожанську відвагу, але чи-ж можна так наражати себе на небезпеку?«

І потім зустріч десь за столиком: їмо морожене. Косинка захопився читанням мемуарів. »Чи читали »Поклик морів« Люкнера?« і він назвав ще кілька книжок. »Уявіть собі«, розказував з ентузіязмом: »підводна війна. Німецьке судно декорується норвезькими прапорами, на столах усюди норвезькі ґазети й листівки, і от зустріч з французьким пароплавом. Французького капітана з офіцерами запрохується в гості. Але німець веде його вже не в той покій, де висить портрет короля Гакона, а в той, де у весь ріст на стінах пишаються кайзер і Гінденбурґ«.

„Mon dieu“! Попереджував же мене мій колеґа з корабля З., що тут сновигає якийсь »Німець«. — »Вашого приятеля можете побачити в сусідній кімнаті!«, вічливо зауважує німець...« — »Неодмінно прочитайте!« кидає на прощання Косинка. У мене лишалося враження, що хлопець назамін сірої, безрадісної совітської буденщини, будує собі з якихось уламків минулого світ іншої, героїчної, дійсности. Життя зблякло й вицвіло, треба було десь позичити барв, і чужими фарбами він, — хоч і не

був фантастом, — малював славетній епос майбутньої України, якою хотів її бачити.

А врешті остання зустріч на Фундуклеївській. Косинка вже давно не писав оповідань, а служив десь у Вуфку. Великі темні окуляри звідкись зявились у нього і так мінили обличча, що ледве пізнати. »Що, не пишете?« — »А, де там писати. Хай їм біс!« Косинка махнув рукою. То була відповідь, яку тепер від кожного доводилось чути. Чесна людина воліла нидіти в канцелярії, аніж виконувати »соціальний заказ«. Завзятий й упертий до кінця, він, очевидно, давно попав у проскрипційний список осіб, яких рано чи пізно треба було Росії знищити. Чекали тільки нагоди. Поміг Кіров. Стало більше одною жертвою, що напоїла кровю своєю звологнілу від снігу землю. Згинув чесний і щирий боєць за українську культуру.

К. М-ко

Детронізація кумирів

Про детронізацію богів XIX-го віку — говорить в своїй новій книзі знаний німецький есеіст, *Рене Фільоп Мілер**), про сумерк кумирів всесильного розуму і про світанок нової доби, якої пророками є Віко, Ніцше, Сорель і — Мусоліні.

XIX вік, що його звістувала заграва французької революції, був віком »богині-розуму«. Розум здер з всесвіту цілу його таємничість. Замісць, кермованої Богом, землі — повстала в просторах мертва куля, на якій не було ні творця, ні творінь; на якій ділали лише абстрактні »сили« — репульзивні, атракційні, доосередкові і відосередкові, всі явища були лише наслідком взаїмного ділання тих сил на себе. Людина стала звичайним апаратом, що підлягав законам механіки. Живих істот не було. Повстала »соціяльна фізика«, що стреміла пізнати »закони« суспільного життя, а відкривши їх — збудувати новий лад, відповідно до вимог всесильного розуму. Революція установила нову метричну систему: занехавши старі, »живі« мірила — лікоть і стопу, запровадила абстрактний, усталений помірами, — метр.

Та сама революція і в політичнім житті хотіла поставити абстрактне над конкретним, видумане, викомбіноване — над тим, що виросло орґанічно, мертве над живим. Життя мусів заступити розсудок і реґлямент. »Найбільше щастя найбільшого числа« — стало постулятом століття. Позитивізм, здавалося, поставив хрест над епохою, коли історію робили людські пристрасти, гони і пориви волі, цебто іраціональні сили. В добі »пізнання« біг подій мали означати ясні, безпристрасні, випроваджені з пізнання дійсности, засади. Людина взагалі перестала бути чинником історії —

*) René Fülop-Miller, Führer, Schwärmer u. Rebellen.

про великих людей міг писати лише »старий варіяг« Карлейль, поважні-ж дослідники не могли їх брати серіозно. Людина — була залежна від окруження, середовища, була його витвором. Змінити це середовище — і все буде добре, настане загальне щастя. Уліпшені умови створять уліпшену людину.

Помогти цьому мала всесильна машина — найвище досягнення всесильного розуму. XIX вік був свідком повстання нового міту, — якого ідеольоґом став К. Маркс, — міту машини, яка визволить світ. Машини, яка, збільшуючи безперервно число »видідичених« пролетарів — а зменшуючи число »визискувачів«, концентруючи капітал в руках немногих — автоматично привелаби до тріюмфу і щастя маси. Сила мітичних образів, в яких пророки Ізраеля бачили остатній бій зла з добром, бренить і в творах Маркса, в яких він — на своїй мові національ-економіста — малює майбутні дні жаху і катастрофи капіталізму... Многі, що повірили в нього, відвернулися від християнізму і від сподіваного визволення по смерти; многі віддалися надії, що визволення з нужди здійсниться ще за їх життя через соціялізм. З Заходу пішла нова наука на Схід. Російська душа, що не знала суворої дисціпліни освіченої думки, ні законів тверезої льоґіки, що їх знав Захід — все сповнена хіліязмом*), ждала лише нагоди, щоби виявити себе, не зважаючи на жадні реальні можливости. Від пятьох тисяч літ, від часів пророка Даниїла, все наново приходили люди і вчили, що в світовій історії істнує »закон«, який, через конечні щаблі і через останній щабель загостреної нужди, — приведе до матеріяльного й морального щастя і добробуту всіх. Та сама ідея лежала в основі і марксівського хіліязму і большевицького.

Троцький писав: »ми принесемо людськости правдивий рай на землі. Разом з тим наступить маґічна переміна світа й людини, такими, як їх створила природа«. Людина стане »безконечно дужчою й мудрішою, її тіло — гармонійнішим, а пересічна одиниця піднесеться до рівня Аристотеля, Ґете або Маркса«.

Всемогутність розумових концепцій була доґмою для прихильників і віруючих, »богині-розуму« і машини. Машина-ж довершила таких чудес, створила стільки матеріяльних дібр, і все це завдяки сміливій думці. Як було сумніватися в її всемогутности? Позитивізм Конта, матеріялізм Фоєрбаха, історичний матеріялізм Маркса й Енґельса, теорія еволюції Дарвіна і Гекеля — ось були системи того віку машини. І маса підпадала механістичному світоглядові так, ніби не жили ніколи Ляйбніц, Ґете і романтики, так ніби опріч »інтеліґенції« не було на світі душі, так ніби ніхто не вчив нас, що обік »інтеліґенції« істнує ще »уява« й »імаґінація«. Все — в добі раціоналізму — мірялося і важилося, імпондерабілій вона не знала. Антропоморфічні представлення про робочі »руки« вже не вистарчали, їх замінила ще більш відірвана ідея »робочих днів«. Про якість не думав

*) Віра в наступлення „царства божія“ на землі.

ніхто, всі — про кількість, все мірялося годинами, днями. Скрізь панували і ділали лише »сили«, що їх математично можна було підрахувати. Людська особа — щезла в рамах цих систем. Коли античне думання деґрадувало невільників до ролі »річей«, бачучи в них »людей без голови«, то думання XIX віку поширило цю зневажливу для особистої гідности людини гадку і на »панів« століття, на всіх людей.

Цей »урічевлений« спосіб думання, що пересякав вже писання Рікарда й Мальтуса, став у Маркса системою, послідовно перепровадженою аж до останніх виявів громадського життя. Життя у бородатого пророка комунізму — стало »продукційним процесом«, праця — »замінною вартістю«, стан — »клясою«, родина — »господарською одиницею«, нужда — »визиском«, історія — чергою »продукційних відносин«, культура і мистецтво — »надбудовою«. До того зродилося нове поняття — »маси«. Поки істнували індивідууми — матеріялізм не чувся певним. Зявилася »маса« — і ціла людськість стала сумою цілковито рівних собі одиниць, які можна було довільно додавати, відіймати, множити й ділити, мішати як карти до гри — ущасливлювати на підставі того чи іншого ґеніяльного пляну. Якраз на таких аритметичних діланнях опиралася месіянська »наука« Маркса: царство рівности мало-ж наступити через те, що число пролетарів ставало чимраз більшим, а — »визискувачів« (включаючи сюди і селянство) — чим раз меншим. Ідея Маркса мала затріюмфувати, бо *число* одних мало »з конечністю законів природи« — перевищити *число* других.

Фільософія аритметики й аморфної маси вдерлася в громадське життя, в його ідеї. Людина і природа, як чинники історії перестали істнувати. Праформи людських спільнот, що базувалися на спільности території, національного походження та історичного розвою, — розвалилися. Натомісць прийшли раціональні, анорґанічні, доцільні, на засадах статутів і постанов зорґанізовані союзи. Там, де колись виростали з свого питомого »ґенія« народи, або повставали держави, як відлиття плятонівських ідей, — там громадилися тепер людські атоми в менші і більші суспільні молекули, в »купи«, в »маси«, яких формою було вже тільки число, а яких суспільна ідея — був вже тільки пізнаний розумом інтерес в рамках того самого доцільного союзу, тої самої кляси, тої самої »округлої суми«. Все — навіть життя осібняка — розплилося в »цілі« і в »числі«. Кров, нація, територія — з якими колись вязалася доля одиниці — перестали істнувати. Відірвавши суспільні верстви і нації від їх ґрунту, цей процес нівельовання переступив межі Европи. В містах Індії, Сирії, Єгипту й Туреччини, з кастовосвідомих індусів, з номадів-бедуїнів, з селян пустині — зненацька повстала однолита *маса*. Так само в Мексику і в Бразилії, де машина підпорядкувала народи орґанізаційним формам математично-калькулюючого розуму. Найбільш безоглядний процес нівеляції всього орґаніч-

ного й історичного — перепровадили большевики в бувшій імперії царів.

В большевицькій Росії повстали — »централі материного молока«, як важні »ячейки« колєктивізації людськости. В цей спосіб мав бути знищений природній звязок між матірю й дитиною, щоби вже перші порухи новонародженого відбувалися »в дусі колєктивізму« (всезаступаюча пляшка з молоком). Притулки для дітей — що на Заході служать позбавленим домашнього огнища — стали в СССР взірцями абстрактної, »плянової« колєктивістичної орґанізації, яка мала знищити природну орґанізацію родини. Позбавили большевики всякого сліду містики й установу подружжя. Під тим оглядом — як злосливо висказався Радек — в СССР — по матріярхаті і патріярхаті — наступила система секретаріяту, бюрократизму, звичайної реєстрації. Так само мешкання перестали бути домашним огнищем, їх обернено в огидні кошари. Вирвано з своїх природніх звязків і селянина. Все стреміло — історично виросле, неповторне, ориґінальне, вкорінене — підпорядкувати фіктивній колєктивности, а індивіда звести до значіння звичайної гайки, яких є міліони і з яких одна завжди може заступити другу.

В ту форму убгали большевики і духове життя народів. Поезія стала »словесною хемією«, поети мали працювати не за своїм голосом натхнення, а за певними формулами і рецептами. Творчість позбавлено значіння ірраціонального, особистого акту. Прогнав зі сцени всі особисті конфлікти й проблєми і большевицький театр, замінивши їх виявами чуття, що їх можна представити механічно. Представлення »Гамлєта« стало чергою ріжнородних ґімнастичних вправ, а музичними інструментами стали — фабричні сирени. Людина-ж — зробилася за режіму Совітів — масою, числом, яке від часу до часу мало рухатися вулицями і ревіти згори приписані »лозунґи«. Вирвати людей з їх природніх звязків, впхати як безформемну масу в сторону одної ущасливлюючої ідеї — стало спільною метою соціялізму й комунізму.

Але призначення подбало про те, щоби не будувала збожеволіла людськість нової Вавильонської вежі. По акції — наступила реакція, така-ж ґвалтовна і безоглядна. Її якраз переживаємо й ми, одні з нас — витають її, як визволителя, другі — соціялісти, ліберали, комуністи — конаючий світ вчорашного дня — зі скреготом зубів, як кінець їх царства, як рух, що заповідає повну детронізацію їх кумирів.

Бо — якраз — останній, сподіваний щабель вимріяної розумом еволюції, заповідженої Марксом і Лєніном, не наступив. Ніщо не могло спонукати землю — скоритися видуманому людиною »законові« і змінити свою істоту. Наша земля, яка лишилася такою самою, як за часів Даниїла, Мілєнарів, і перехрещенців, що голосили наступлення нового царства, не дала себе завернути зі свого звичайного, що не знав чудес, шляху, на ніщо не здалися

закляття діялектичного матеріялізму. Надаремне Ленін, з своїми хіліястичними наступниками виправляв все наново свої обчислення і пересував »великий день« о дальші місяці, роки і пятилітки, майбутнє нове царство не наступало, лише нужда росла. До того був всетворчий розум! Так само на Заході, як на Сході. Замісць побідних криків — запанувала в таборі хіліястів смертельна трівога.

Перші зірниці бунту проти розуму спалахували вже давно. Одним з перших бунтарів був Берке. Він мав попередника в особі Віко — який повстав проти Декарта, що своїм cogito, ergo sum, проголосив примат розуму над буттям. Для Віко всяке пізнання виходило не з розуму, а з обсервації того, що повстало історично. Коли ідеї Декарта знайшли свій політичний вираз у французькій революції, то ідеї Віко — в славнозвісній промові Берке в британськім парляменті. Він протестував, в своїй філіпіці, проти ідей 1789 року, — проти абсурдальної думки людей, які не бачуть в своїй країні нічого іншого — опріч великої tabula rasa, на якій можуть записати все, що сподобається. »Ніколи людина не показала себе мудрішою за річи« — казав Берке. Замісць прислухатися до голосу свого »вільного розсудку«, має вона слухатися передусім — »мудрости річей« і нічого не робити, що проти тої мудрости — повставало-би. Але Берке був першою ластівкою, яка ще не робила весни. Нові ідеї принесли щойно романтики. Лише вони почали тяжке змагання з конструкціями льоґічно-природничого думання. Їх роботу улегшив Гердер, що прийшов до тих самих поглядів, що Віко: що ніякий відкритий розумом »закон« не дасть нам зрозуміння історії народів; що біля колиски кожного народу стоїть не абстрактний загальнообовязуючий »закон«, лише — власний, самовистарчальний національний ґеній. Від нього лише залежить розвиток нації. Так само Фіхте — проголосив війну раціоналізмові, а натомісць поставив — віру в іраціональні ідеї »нації« і »рідного краю«. Романтики відкидали »потворне, варварське поґвалчення природи раціоналістичним способом думання«. Протестували проти цього думання, яке »ножицями понять — краяло живе, орґанічне життя« і кінчали гимном на честь традиції, того, що виросло з історії незчислимих поколінь. Романтики поборювали ідеї Адама Сміса і Бентама, який поняття »людина«, »нарід«, »держава«, »економіка« — хотів означити чисто раціонально й атомістично, чисто розумово й абстрактно усталити »досконалу конституцію« — для европейських народів всіх широкостей і для американських пампасів . . .

З бігом часу проти розуму повстав навіть досвід. З дрібничковою точністю виміряний »нормальний метер« — нагло показався ненормальним і відхилився від приписаної й усталеної науково довжини. Таким чином — штаба в архіві паризької академії, подумана, як символ розуму, що непомильно обраховує, міряє і важить, стала зненацька символом нездарности сили

розуму. Від часу до часу забирав голос той чи інший великий учений, щоби зрадити здивованому світові, що знову захиталася якась з »незрушимих підстав«, на якій спочивала віра у всемогутність »рацію«.

Спершу захиталася ґеометрія, потім механіка взагалі. Передумови природознавства — теж показалися, не такими міцними. В »клясичну механіку« нові погляди на електрику і маґнетизм — внесли замішання. Потім щезла віра в спочиваючу субстанцію: показалося, що та субстанція є в стані вічного танцю найдрібніших частинок. Цілий орґанічний світ тіл виглядав тепер, мов ріка у безнастаннім бігу. Ціла »матерія« стала просто енерґією, щезли »річи«, лишилися тільки »ділання«. Навіть атоми і електрони — завели покладані на них надії. А разом з захитанням привичної ідеї про »субстанцію« — стали непевними і самі »закони природи«. Перед всемогутнім розсудком відкрилися нагло фантастичні і незрозуміли простори, а закони — стали лише здогадами, менше або більше імовірними. Світ зявився ученим, як »спліт конечности і випадку«, навіть закон »збереження енерґії« став сумнівним. Захиталася віра в безперервність всього, що стається, а значить і в змогу — приповідати майбутню еволюцію. »Коли старі — заявляє Плянк — твердили, що основний закон є: natura non facit saltus (природа не робить скоків), то нині ми маємо себе запитатися, чи та природа взагалі робить щось іншого, аніж скоки«. Навіть досвід перестав бути нехибним доказом слушности тої чи іншої теорії, випровадженої людською льоґікою. Деякі експеріменти (напр. славний експеріменг Міхельсона) дасться пояснити однаково добре, коли приймемо істнування етеру, або коли його заперечимо.

Глибоке передчутя невистарчальности пізнавальної спосібности людського розуму мав вже Ґете. А Мах просто казав, що »зрозуміння« є ніщо інше, як зведення непривичних незрозумілостей до привичних незрозумілостей. Світогляд освіченого XIX віку — здається тепер »механічною мітольоґією«, яка лише змістом ріжниться від анімістичної мітольоґії обявленої релігії.

З усіх цих нових відкрить вирисовується інший образ світа — який має дуже мало спільного з старими механістично-причиновими поглядами »клясичної« фізики. Знаний астрофізик Джемс Дженс пише — »всесвіт зачинає уподібнятися не так великій машині, як скорше якійсь великій думці«. Дух не уявляється вже нам, як припадковий зайда в царстві матерії, передчуваємо, що скорше маємо його привітати, як творця і володаря царства матерії. Є це очевидно не наш власний дух, лише дух, що в нім атоми, з яких виріс наш дух, істнують як думки... Всесвіт показує наявність сили, що має щось спільного з нашим власним духом« . . .

Ще більше фіяско зазнали »закони природи« і розсудок в світі орґанічнім. Захиталася віра в матеріялістичну біольоґію, в теорію Дарвіна, в причиновість розвою живих істот. І тут по-

казалося, природа не була вічно тяглим ланцюгом з причин і наслідків. І тут природа робить скоки, засуджує на смерть — без жадної »розумної« причини — одні ґатунки і вивищує другі.

Кожний новий, вищий тип — каже Едґар Даке, — це щось стихійне, що витискає на образі орґанічного життя нову печать; повстає він не з біольоґічного закону корисности, і не з пристосування; є це скорше незбагнутий вибух з імлистих глибин творчого духа в природі, є це своєрідна »воля істнування« (Wille zum Dasein).

Від часів Лямарка, всі спроби пояснити розвій живих форм з матеріяльних умовин окруження, з середовища, — показувалися за кожним разом безплідними. Несчислимі досвіди показали, що під впливом зовнішніх умовин поодинокі живі істоти зміняються, але ті зміни не переходять на потомство. Отже нема можливости зміняти біольоґічні форми розумово, ззовні, відповідно до уложеного розумом пляну. Учень Гекля, Ганс Дріш, ділив яйця морського їжака на чотири частини і з кожної — виходив цілий їжак у відповідно зменшеній величині. Отже »форма« виказувала сталість, якій нічого не могла зробити навіть механічна операція. В цім випадку виявилася таємнича сила, мус, який — навіть по розчвертуванні — жене живу істоту в призначену їй від віків — форму. »Форма« ховає останню таємницю природи перед заздрим розсудком з його досвідом.

Орґанічний світ показався, отже, цілістю, якої не пізнати механічним чи раціоналістичним краянням. Може Берґсонівською інтуіцією? Може, виходячи з Шопенгаверової »волі«, яка стягнула з постументу бундючний розсудок? Світоглядові XIX віку завдавали самі люди науки один удар за другим. Це мало величезний вплив на пануючі суспільні теорії.

Всі системи й науки, що від XVIII-го віку мали на цілі запровадження нового ладу в суспільности і щастя межи людьми, всі реформи, революції й утопії, — всі мали підставою переконання, що все в історії діється за механічними законами; що розсудок має змогу пізнати ті закони й оснувати такий »доцільний« порядок, який був-би в гармонії з тими законами. Коли в природі ділали механічні закони, то очевидно і в суспільности, що була частиною природи! Та з хвилиною, коли всі оті закони, як показалося, були основані тільки на теорії імовірности, заломилася й віра в можливість примінення фізикальних законів в царині людського життя. Виявилося, що історія людства складалася з неповторних фактів. В кожнім з них чудернацько мішаються — конечність з випадком, ідея з матеріяльним мусом, фікція з дійсністю, причиновість зі скоками; що всі ті факти, тим самим, лежали поза обрахунком імовірности, поза раціонально схопленою закономірністю. А кожний, хто зближався до біжучих подій з своїм дрібним метром розсудку, в марній надії, викриги таємницю, що нехибно випроваджує з теперішнього майбутнє, — з того завжди та дійсність глузувала. Ту »неминучість« історич-

них подій не тяжко було вгадувати — хіба post factum — стемплюючи назвою великого вчинку удале підприємство, і — назвою божевілля — невдале...

Маркс писав в 1847 р., що »німецька буржуазна революція може бути лише безпосередньою пригривкою до революції пролєтарської«. Але буржуазна революція наступила в 1848 р., а пролєтарська, що мала йти »безпосередно« за нею — не прийшла... Фальшивими показалися і пророцтва Маркса щодо інтернаціональної солідарности межи клясами ріжних народів; що вона переможе орґанічну сполуку межи клясами тої самої нації. Колись з вселюдського ідеалу французької революції вийшло націоналістичне якобінство. Тепер — формуюча засада національности показалася сильнішою за всі старання розсудку, перекраяти людськість не прямовісно, а поземо.

Подібно й економічний розвій пішов иншими шляхами, аніж тими, якими хотів йому надати розум Маркса. Маркс пророкував загальну павперизацію. Замісць неї прийшов небувалий економічний підйом. Простий випадок, якийсь піонір в далекій Каліфорнії спіткнувся об золоту брилу — і всі глибокомудрі вирахування про »механізм павперизації« — перевернулися до гори ногами... Замісць того, щоби відповідно до рецепти »Капіталу« — вимордовувати себе у взаїмній конкуренції, приготовляючи царство соціялізму, капіталісти XIX віку получилися в картелі і трести, а робітництво — замісць убожіти, значно поправило високими зарібками своє — після Маркса — безнадійне положення. Так само по війні — як вже зазначено — фальшивими показалися всі обчислення і терміни учеників Маркса в Росії — Леніних і Сталіних щодо світової революції або запровадження »науково«-соціялістичного раю в Росії. Збанкрутували і ліберальні теорії в економіці — надії на свобідну торговлю, віра в незалежність законів господарства, теорія цін і гроша. Людськости доводилося включити в свій світогляд ту силу, яку вона від самої доби просвічення безнадійно поборює, — необчислиму, неповторну, — долю.

Людиною, що стояла на переломі двох епох, яка витиснула на нашій добі свою незатерту печать, — був Жорж Сорель. Витерті кліші нашого думання в XIX в. представляли цілий біг історичних подій, як якийсь велитенський механізм, реґульований поступовим, раціональним пізнанням. В цім механізмі, запорукою всякої безпеки і вічного миру — була найрозумніша з усіх державних форм — демократія. Забезпечення від всяких примх химерної долі, свобода від всяких трівог істнування — вічна мрія релігійно-хіліястичних громад, стала утертою фразою в устах юрби, а друкарська машина XIX віку розносила її в статтях і промовах міністрів і політиків по цілому світу. Сорель глузував з всього того. Він вже чув далекий лоскіт грядучої епохи, яка незабаром мала розторощити цілий той чудовий механізм, гордий винахід науки, а тих, що вірили в безнастанний

поступ, в наймудрішу форму правління — зробити предметом насміху. Сорель передчував прихід доби, коли запанує сила, яка створить новий світ, а людей повчить, що все істнуюче тільки тоді й має глузд, коли перестане лякатися містичної долі, коли зрозуміє, що правдиве щастя не безпека, а небезпечне життя. Історія здавалася Сорелеві не льоґічно-простолінійним поступом, не механічним, основаним на причинах і наслідках економічним детермінізмом, лише — вічним, безнастанним ставанням, яке, без огляду на щастя чи погибель людськости, ґвалтом виламує двері історії, щоб вийти на поверхню, нагло, без »причини«, з таємничих, для розсудку ніколи не збагнутих глибин, щоби започаткувати нове, поставити знак запитання над всім, що уходило за незрушиме, щоби поставити людськости нові незнані досі завдання.

Те, що пізніше палеонтольоґія відкрила в обсягу природних явищ, — дисконтинуацію, переривність, »скочність«, катастрофальність, динамічність зявищ, це відкрив ще перед тим в історії Сорель. В той час, отже, коли щезло з історії все, що значило — безпеку, обрахунок, звільнення від халеп, заклинання темних сил, приручення долі, коли життя і навіть цілий космос стали для нас вічною загрозою, — як могла людина дальше молитися своїм фальшивим кумирам розсудку, вічного мира і демократії?

Творча сила (Gewalt) ось було те нове євангеліє, яке проповідував Сорель. До неї мусить повернутися людськість, коли хоче формувати майбутнє. Забезпечення від долі — це зрада життя. Не треба тікати від великих сил життя в діру того чи иншого »порядку«, треба ті сили любити. Всі великі ідеї повстають з „exaltation généreuse de la vie". У внутрішній пристрасти »історичної години«, в гарячці змагання, виплавлюється душа в нову форму. Тому Сорель, як чесноти нової людини проповідує — героїзм, змагання, непевність, приймання життя з усіми його халепами і несподіванками.

Все нове, що повстає в історії — приходить в формі міту. Міт заступає місце розсудку. Але ідея міту Сореля бере свій початок не в »мудрости річей« Берке і консерватизму взагалі, не в уже істнуючім, устабілізованім світі. Міт Сореля — підкреслює ті сили волі й афекту, що силоміць вириваються на зверх з праглибин істнування, що шукають нової форми, не рабськи задивлені в минуле. Не був подібний ідеал Сореля до ідеалу романтиків. Його світ — мала створити внутрішня сила росту, вроджений порив до форми, що динамічно, з середини стремить до незнаного втілення. Такі були ідеї »старого дивака« з Бульоні над Сеною.

З тих ідей виріс французький синдикалізм, повстала боротьба проти демократії, повстала програма „Action française" і — фашизм. Дзвеніли в цім гадки Ніцше з його — *Ні* всьому слабому, *Так* — всьому, що кріпить і дає силу, з його приповідженням

банкроцтва науки, упадку демократії, з апотеозою »небезпечного життя«, універсального значіння принціпу боротьби. Сто трицять років тому, член конвенту Дюпор проголосив за богів природу і розум. На наших очах — піднимає голову нова революція, зі зброєю нового природознавства і фільозофії в руках, рішена, так само зруйнувати світську церкву розумової віри, як колись апостоли освічення зруйнували церкву середновіччя. Нова революція покликується на Ніцше, Берґсона і Сореля, як попередня покликалася на Декарта, Вольтера і Русо, вона не вірить більше в »розсудок« і »природу«, лише в »волю« і »силу«. Перед війною і зараз по війні — стара ліберально-соціялістична церква »людськости«, яка проповідувала »рівність« всіх людей, а нації визнавала за непорозуміння, — обходила свої тріюмфи. В степах Росії вирушили в похід апокаліптичні вершники розуму, щоби накинути світові червону правду релігії »загального зрівнання«. Вони летіли через Карпати, Альпи, Апеніни, світ, здавалося, лежав у їх ніг... Коли зненацька піднесла свою голову та прасила, тримана віками на припоні спершу церквою, потім розумом, і обернула в купу руїн цілу катедралю універсалізму, здвигнуту для уярмлення народів. За церквою віри і розуму прийшла церква націоналізму. Повстає міт нації, великого приборкача створеної розумом потвори — »масової людини«.

Пророком нової церкви, основоположник італійського фашизму — була людина, яка перед тим була марксистом, вірним сином і учнем церкви розуму, людина, що вийшла з соціялістичного монастиря, так само, як колись апостоли революції розуму вийшли зпосеред вірних синів церкви і з монастирських шкіл. Але перші кроки Мусоліні могли обдурити кого иншого, не старого Сореля. Вже в 1912 році писав він про тодішнього редактора „Avanti“: »Наш Мусоліні це не звичайний собі соціяліст! Повірте мені, ви колись ще побачите його на чолі святого куреня, як він салютує мечем прапор Італії. Він італієць XV віку, кондотієр«. Замісць старих приман — »свободи, рівности й братерства« — приніс він нові гасла — дисціпліну, гієрархію, авторитет. Фашизм, в супереч хіліястам, не вірить в щастя на землі, ані в остаточний порядок, бо такий остаточний порядок значив-би — поставлення себе поза рамами історії і самого вічноплинного життя. Щастя найбільшого числа (характеристичне особливо для соціялістичних утопій) — називав він »овечим щастям« і гордив ним. Ідеалом була для нього людина, свідома непевностей життя, яка вміє і хоче ставляти їм чоло. На місце панування маси — приходить панування вибраних. Не ховатися перед призначенням — іти назустріч йому; не команда абстракційної думки, — а конкретне; не видумані, а природні звязки — родини, стану, народу, держави; не слухати »законів« природи — самому їх декретувати; не автоматична еволюція, а творчий чин; не »поступ« над нами, а воля в нас.

Фашизм не мав того компасу, що мала церква і розум, він

не вірив ані у призначення, ані в можливість переформування дійсности і людини на засадах абстрактної льоґіки. Фашизм шпурнув людину і націю — в вир вічно ділаючих страшних сил історії, давши їй як компас єдину вказівку — »волю влади«, як єдиний формуючий світа принціп. »Ті, що вміють приказувати« (Befehlende) — вони-ж і у Ніцше мали стати »новими законодавцями«, впорядчиками хаосу. Подібні думки знайдемо і в инших вчителів Мусоліні — у Віляма Джемса, Вільфреда Парета, Джентілі — всі вони вірять в силу творчої волі й чину. »Так, казав він, я одержимий цею пристрасною жадобою. Вона пече мене, розїдає і розторощує мене в середині наче тілесний біль: я хочу своєю волею видряпати знак на нашій добі, як лев своїми пазурями!«

Нова доба не визнає законів розуму, ні »мудрости річей«, для неї правди і брехні шукати треба не в льоґіці і не в абстрактних приказах; суперечність межи ними покривається з противенством межи поняттями власновільний і невласновільний. Нова доба — відкидає обєктивне, вона стремить лише виллятися у свою власну форму, створити собі свої власні правди і мету.

Тисячі літ напружувала людськість свою думку, щоби поборювати відчуту, як боже прокляття, як несправедливість, як нерозум долю; щоби позбавити її сили, з затаєним бажанням знищити її зовсім, і в це непевне, неспівмірне, необчислиме життя природної сваволі, — внести »евклідовий« лад рівности, гармонії, порозуміння і передбачення. Нині — ми бачимо у всіх закутинах при роботі нові, повсталі з незбагнутих глибин сили, що, нищучи всі перепони, перевертаючи фальшивих кумирів, садовлять на опустілий трон — долю. Щоби її звеличити, прийняти і змусити служити собі.

Цій новій революції XX віку присвячена змістовна книжка Фільоп-Мілєра.

Дм. Донцов

Побожні бажання і дійсність

...Доля підсовітської України остаточно, »в серьоз і надолґо« рішена. Хай умиється слезами, хто думав інакше і хай випровадить з того факту потрібні висновки. Цю тезу старалися в останніх часах обоснувати — Радек і инші совітські публіцисти в *Ізвєстіях,* а в *Новій Зорі* — ґр. Ст. Лось.

В *Ізвєстіях* читаємо, як Україна, та »многострадальна країна кількакротно видоптана ордами московських погромників ґенералів з їх гаслом »єдиної і неподільної«, з їх лютою ненавистю до хохлів... підноситься тепер... до нового життя« — під режімом Совітів. І — певно, як »невіддільна частина Росії«, з якою, як марний сателіт, буде звязана і нині, і прісно, і во віки віків. Подібні думки на ту-ж тему розвиває ґр. С. Лось. СССР на його думку »сов. Росія... підіймає тепер на величезну міру пробу виховання стокількадесять міліонів людей в новій культурі... Коли та проба вдасться, польсько-совітська границя буде не лише границею двох держав..., буде вона границею двох цивілізацій..., таких ріжних, що народи, виховані в їх обсягу, не могтимуть розумітися мимо споріднення раси і мови. Подібно не розумілися народи цивілізації християнської і музульманської«. Ця спроба Совітів має на меті створити з мішанини совітських народів — одну совітсько-російську націю, а для того — забити головну перешкоду на шляху до тої цілі — самостійницькі стремління України. На думку автора статті це Совітам мабуть удасться: »ліквідація українського національного руху... посувалася наперед і зростала постійно... Тепер ліквідація того руху ввійшла в кінцеву, радикальну фазу«. Чим-би той експеримент з українським народом в СССР не скінчився, він »на найближчий час позбавить його політичної особовости«. Лишиться маса, але так само інертна, як китайська, з якою дасться зробити все. Тим більше, що ззовні внутрішній консолідації Совітської імперії властиво ніщо й не загрожує, а коли й загрожує — то Совіти є засильні.

На чім основує свої арґументи ґр. Лось? Не на фактах, ні на історичних анальоґіях, а подекуди — всупереч фактам. Де напр. побачив автор внутрішнє скріплення Совітів? Чим напр., як не фразами без доказу є такі твердження, що »Росія збирається до купи«, »совітське господарство буде... поступати наперед«? В чім побачив він запоруку цього »поступу« совітського господарства? В знищенні худоби, в зменшеній продукції збіжа, в розвалі транспорту, в скасуванні карткової системи вижив-

лення, яка змушує міське населення менше їсти? В чім побачив автор, що »Росія збирається до купи«? В убивстві Кірова? В новій масовій чистці партії? В заогненій боротьбі фракцій в лоні правлячої партії? В наглім зменшуванні її соціяльної бази? А цей економічний і політичний розвал відбувається не »в дуже трудних умовинах«, як хоче в нас вмовити автор, а навпаки, якраз в дуже легких, в атмосфері повного миру ось вже від 14-х років, в атмосфері устання всякої бльокади, в атмосфері всяких удогіднень з боку чужоземної фінансієри, в умовах, яких не знала революційна Франція, поборювана зброєю цілої Европи, і бльокована економічно, — протягом більш, як 20-х літ. Ні, навпаки, якраз в винятково сприятливих умовинах — »відбудовується« і »збирається до купи« совітська Росія. І кінчить — економічною руїною і горожанською війною без кінця. І це зве ґр. Лось »поступом«, осягнутим »в дуже трудних умовинах«, який ворожить нове краще завтра і зміцнення режіму? Направду, український читач всежтаки вимагає поважніших арґументів. Поминає автор, крім того, два дуже важні потягнення совітського режіму: запровадження нового Непу і заповідження парляменту з рівним і тайним голосуванням, так само, як частинне привернення права приватної власности в колхозах. Большевицька преса гремить фанфарами з приводу цих нових »досягнень« режіму. Ми дивимося на них не крізь російські окуляри, ані крізь окуляри приятелів Росії. Всі ці »реформи« — це вимушений відворот режіму. Неп — і полегші колхозам — це апель до задушеної приватної ініціятиви, це признання, що комуністична »плянова« господарка не в стані виживити людність, що вона банкротує. Заповідження рівного голосування, зрівнання селянства в правах з робітниками, які мали досі плюральне (пятикротне) право голосу в порівнанні з селом — це, серед совітських обставин, чиста комедія, але — на це ніхто не звернув ще уваги — ця комедія дає змогу Совітам скористати з огірчення села на упривілейоване місто — і, при помочи селянства спробувати задусити бунт ворожого до большевизму пролетарського міста. Віддати »буржуазне« село на паству зголоднілого міського пролетаріяту — була »ідея« дотеперішньої політики большевизму. Місто — почулося упривілейованою клясою і зачало показувати зуби. Тоді »ґеніяльний вождь пролетаріяту« рішив — пустити на нього обдерте і голодне »буржуазне« село. Про що це свідчить? І новий Неп, і »парляментаризм« з рівним голосуванням — свідчить, по-перше, що революційні гасла в масах збанкротували, коли так легко можна вернути до буржуазних; по-друге, що головна підпора режіму — місто звертається проти нього. »Пролетарський« уряд шукає проти пролетарського міста союзу в буржуазнім селі, так само як в міжнароднім капіталі — проти збанкротованого »Капіталу« Маркса: у чужих проти своїх. Режім, заперечуючи свої власні ідеї, йде на уступки країні: експеримент, який ще Токвіль уважав за

найтяжчий для всіх »змудрілих« режімів. Так в останні роки царату — упадаючий режім думав опертися на консервативного »мужичка«, щоби протиставити його зліберализованій і розїдженій внутрішнофракційною боротьбою — підпорі трону, дворянству.

Така є дійсна ситуація в СССР. і ніякі суґерування про скріплення Совітів тут нічого не вдіють... Ще менше, як суґерування про зовнішнє скріплення совітського »союзу«. Це скріплення, яке дало би час СССР. зліквідувати український сепаратизм — теж не істнує. Ґр. Лось гадає, що в разі збройного конфлікту з Японією — »шанси булиб радше по стороні Совітів«, бо — »на Далекім Сході побідить вкінці той, по чиїй стороні буде стояти анґлосаксонський світ. А світ цей не буде стояти по стороні Японії«... Дійсно не буде? І це можна твердити по викиненні совітського делеґата зі Сполучених Держав Америки, по лондонськім пакті, по відтягненні Франції в бік тіснішого порозуміння не з Росією, а з Великою Британією? Треба мати велику, але при тім неузасаднену віру в Росію, щоби твердити це. Чи може автор думає, що останні посунення Вашінґтона і Лондона — свідчать про спеціяльні симпатії анґлосаксонського світу до Росії? Що, коли-б Америка хотіла в російсько-японськім конфлікті стати по стороні Росії, проти Японії, то зривала-би переговори з висланником Літвінова, демонструючи своє осамітнення? Межинародня політика річ дуже заплутана, але і в ній є своя льоґіка і те, що анґлосаксонці називають common sens, цеб-то здоровий розсудок, якого не застрашить жадне суґерування.

»Закріплення японського панування в Манджурії та в инших китайських провінціях буде вимагати бодай 30 літ. Впродовж того часу всякий поважний спір на азійськім континенті для Японії ризиковний і як такий не бажаний«, — отже, хай з цього боку Україна не чекає сприятливої зміни положення, — повчає автор. Що думає Японія, — того не знаємо, але знаємо, що вона робить і хто говорить про політику, мусить це знати. А робить Японія те, що — не чекаючи на ті 30 літ — вступає у Внутрішню Монґолію й пускає щупки в Монґолію Зовнішню, що під російським впливом. Але вона робить ще більш ризиковні кроки — вона аґітує проти Росії в Сінкіянґу (китайськім Туркистані), вона тихцем підносить панісламський рух, вона вже знайшла кандидата на нового каліфа і вже зондувала — що-до його особи ґрунт — в Кабулі і в Тегерані. А крім того — установила морську лінію з Кобе до перської затоки і переконала Персію вибудувати нову залізничну лінію, 1552 клм. завдовжки, від Бендер-Хапура над Перською затокою до Бендер-Шаха над... Каспійським Морем. А крім того — жадає демілітаризації Сибіру і не хоче підписати пакт про ненапад з СССР... Ось як »уникає« Японія ризиковних посунень, ось як »не бажає« викликати конфлікт з Росією — в світлі фактів, а не

побожних бажань. В 1931 році Молотов заявив своїм слухачам на зїзді Совітів, що відносини СССР з Німеччиною »приязні«, та що й з Японією вони розвиваються в напрямку »приязної співпраці«. Чи зміна, яка зайшла за останні чотири роки в тих відносинах, управнює говорити про скріплення міжнародного положення Совітів? Коли згадати, що й Німеччина пакту про ненапад з СССР підписати не хоче, то стане ясно, чи маємо потакуючо відповісти на друге питання автора: »чи совітсько-німецькі відносини будуть в близькій будучности такі злі«.

Японія підбиває Китай, Японія хоче зєднати його, як Анґлія зєднала Індію. Автор статті в *Новій Зорі* числить на спротив анґлосаксонського світу в цій імпрезі. Чому спротив? Чому справа не може скінчитися — поділом Китаю? Чи колись Анґлія з Росією не поділили Персію на сфери впливу? Чи подібних прикладів не знає історія? Карло Радек-Собельзон в *Ізвєстіях* намагається довести, що »як казав Літвінов — мир є неподільний«, що напад Японії на СССР не лишиться зльокалізований, що Америка й Анґлія тоді »будуть змушені зосередити всі свої сили на Пацифіку для охорони своїх впливів«, легко увяжуться в війну з Японією, та що тоді й Німеччина кинеться на ізольовану Францію, що війна стане загальною... Припускаємо, що в европейських кабінетах — і в Токіо — сміються з старань переляканого Радека змобілізувати цілий буржуазний світ в обороні совітського режіму. В цих кабінетах мабуть ніхто не вірить в те, що російсько-японський конфлікт не може бути зльокалізований. І справді, чому-б ні? Коли-б перед порахунком з Росією, Японія забезпечила напр. Великій Британії її інтереси і претенсії на Далекім Сході, чи й тоді Анґлія мала-би вплутуватися в війну? І нащо було-б в цім випадку Німеччині виступати проти Франції, коли вона могла-би виступити проти адоптованої країни Радека? Що стримає Німеччину лондонський пакт взаїмної допомоги проти напасника? Але він обовязує тільки щодо конфлікту над Реном. Скільки держав гострило зуби на Отоманську імперію перед великою війною — і малі і великі. Але чи вони перегризлися межи собою? Навпаки, погодилися, щоби спільними силами усунути Туреччину з Европи, а по великій війні і з Малої Азії. Радек не бере під увагу подібної можливости? Він думає, що конечно Анґлія і Сполучені Держави мусять прийти на поміч СССР? Або він є дуже наївний, або пише — для ужитку своїх підданих, сам у свої тези не вірячи. Зрештою Росії в 1914 не потрафили помогти і 50 союзників, не помогли-б тепер двоє, бо імперія гниє.

Росія робить третю велику спробу збити »свої« народи в одну націю. Перша скінчилася упадком царату і воєнним погромом 1917 р. Друга — ліберальної Росії — упадком демократичної республики; третя — та, що її роблять большевики. Радек і ґр. Лось ворожать їй успіх, а тим самим — неуспіх ідеї українського сепаратизму в СССР. Ми в цей успіх не віримо,

не сміємо вірити. Кіплінґ в одній поезії казав (приблизно) — »Велика Британія має тисячу причин — втратити свою імперію, але — жадного оправдання«. Подібно можемо сказати собі ми в нашім спорі з Росією. Ґр. Лось каже, що ліквідація українського національного руху... посуватиметься наперід: 1. в міру, як московський уряд щораз більше опановуватиме повоєнну і пореволюційну анархію і 2. в міру, як російська імперіяльна державна рація братиме верх над революційною. Щодо 1-ої точки — автор має рацію в усталенню залежности обох явищ, але не має рації в проґнозі — бо Москва чимраз тяжче дає собі раду з анархією, режім не стабілізується, отже і до бажаної ліквідації далеко. Щодо 2-ої точки, коли автор думає, що перемога в совітській національній політиці, імперської думки над світовореволюційною відбивається острішим курсом на Україні — то має рацію. Але помиляється, коли думає, що переложення керми з напрямку — »революція« на напрямок — »імперія« спричиниться до скорішої ліквідації українського сепаратизму. Якраз навпаки. Коли подібний крутий поворіт зробила французька революція — повстали проти неї »зліквідовані« народи Европи. Коли її курс ішов на революцію, коли виступала в масці, чарові її ідеї підпадали пограничні провінції Німеччини, Геґель, Ґете, Ґерес, Арндт, Італія. Коли-ж задивлені в революцію народи побачили, що Франція несе їм не гасла визвольної революції, що гасла — претекст, приваба, що на ділі революція прагне на їх тілі збудувати наполеонівську, чужу імперію — тоді непогамовано вибухло незадоволення проти Франції уярмлених нею духово або політично народів. Подібний процес відбувається на Україні. Поки Росія виступала в яскравім і облуднім світлі визвольних гасел большевицької революції — наївні маси та інтеліґенція йшли за нею, процес творення одної совітської нації, єдиного совітського патріотизму, йшов наперед. Коли-ж зза кличів революції визирнуло обличча старої російської імперії — з ґвалтом, без ідеольоґії, з державницьким цинізмом, без серпанку фрази, — на Україні почалася реакція (шумскізм, хвильовізм, волобуївщина і пр.). Це природний процес і треба хіба дивитися на український нарід під Совітами, як на нескристалізовану національно китайську масу, щоби повірити, що ця реакція буде здушена. А може тут говорить — »бажання, батько думки«?

Ґр. Лось пише, що коли совітська проба вдасться, то »границя між СССР і Европою стане границею двох цивілізацій, европейської та совітської, цивілізацій таких ріжних, що народи виховані в їх обсягу, не могтимуть розумітися мимо споріднення мови і раси. Подібно не розумілися народи цивілізації християнської та мусульманської«. Останнє, нами підкреслене речення — ефектовне (хоч і не нове), але пересадне. Росія — тепер чимраз в більший контакт вступає з Заходом, щоби могти вистерігатися його впливів, а ці впливи

в 1920 були більші, ніж в 1917, в 1925 більші, ніж в 1920 і в 1935 значно більші, аніж в 1920. Крім того — Іслам совітський показався далеко не такий довговічний, як Магометів. Магометів — блестів яскравим місяцем на політичнім овиді ще й тисячу літ від смерти свого основоположника. Совітський — явно розкладається вже десять літ по смерти свого. Турецький Іслам кілька сот літ був в офензиві на трьох континентах, совітський — ледві три роки, почім переходить в стан тої дефензиви і розкладу, підчас якого завжди наступає визволення »райї«, як це було з »райєю« отоманською й як це є з »райєю« совітською. Що з тої »райї« витвориться — під проводом пануючої російської нації — окрема совітська цивілізація і патріотизм, це утопія, подібна до утопії отоманської цивілізації та її отоманського патріотизму, який надаремне намагалися молодотурки прищепити сербам з Ускюба і грекам з Солуні... Приклад Туреччини якраз промовляє проти автора, не за його тезою. Сербська державка, напр., заснувалася в 1815 році — в дуже маленьких розмірах, решта сербів неповних сто літ, без трьох років, лишалася під ліквідаційними впливами отоманської цивілізації. Але чи ті, »виховані в обсягу турецької цивілізації« — створили з себе окрему націю, чужу підданими Караджорджія, спорідненим з мови і з раси? Думаємо, що і ґр. Лось цього не твердитиме. Чи може він думає, що Совіти пануватимуть над Україною двіста, чи триста років?

Те, що тепер діється в СССР, це не побідна спроба надати людському муравлищу в большевії окреме спільне обличча, спільну психіку і спільний патріотизм. Це останні конвульсії конаючої імперії, це резиґнація з усякої ідеї, яка могла-б перетопити мішанину її народів — в одну націю. На чолі імперії стоїть тепер не ідея, навіть не орден якихось російсько-совітських вагабитів, як було до недавна, а новий Абд-уль-Гамід, без скрупулів, але й без ідеї, яку йому заступають методи правління, знані з царювання останнього падішаха, і згори засуджені на безславний кінець.

Аґонія імперії, її ідейне виявлення — це запорука, що український (ані білоруський, ані кавказький, ані туркистанський і пр.) сепаратизм не буде зліквідований, що він ростиме в силу, що українське питання залишиться питанням інтернаціональним, чи це кому подобається чи ні. В своїм положенні Україна траґічно осамітнена, і не має ні одного приятеля. Але є бодай дві держави, які — від десятків літ працюють над ослабленням Росії — Велика Британія й Японія. Вони, не зважаючи на хвилевий союз з Росією, замикають їй шлях до Середземного Моря, Індійського океану і Пацифіку, і по 1917 р. є супроти неї в офензиві. Сили ґльобальної природи співділають в напрямку, в якім лежить і позитивна розвязка українського питання.

Такий є стан порушеної справи, як бачимо, зовсім інший, як здається Радекові і ґр. Лосеві. Але — ствердивши це, мусимо рівночасно ствердити, що шлях українського сепаратизму в СССР

буде важкий. Щоби його перейти, мусять зявитися инші люди, не парляментарні крутії, ні конюнктуральні демократи, не дрібні інтриґани, не люди, що — як радикали — боряться лише з поваленими силами — з монархією і з інквізицією, ані ті, що несуть на Україну зненавиджену ідею соціялізму, лише инші. Вони українську ідею в СССР трактуватимуть, як велику ідею, не як федеративну, не як причіпку до якоїсь иншої. Для них міродатним буде лише факт аґонії імперії та їх справа, не чиїсь побожні бажання.

Ф. Ч-кий.

Доріст „трудової інтеліґенції" в СССР

(з пережитого)

Нема нічого більш одноманітного від студентського життя в Совдепії.

Не одну зиму провів я в оточенні таких-же сіромах „учахщися", як і сам; що так, як і я прагнули стати „свідомими будівниками соціялізму".

Майже що-дня вставали о 2-й год. ночі — вчити лекції. Зимно. Так не хочеться вставати, в кімнаті страшенний холод. Але: „ребята, вставай"!, гукає староста кімнати, — ми-ж заключили умову на „Соціялістичне змагання" з рештою студентів, на кращий успіх в науці! Глядіть, щоб 142-га кімната „не підкачала"!

Мимоволі пригадується дім, тепла кімната; в очах лесніє смачна, гаряча страва. Чого я поїхав з дому, коли інші кидають школу? Стецюк був уже на III-ім році медичного інституту, а з літніх вакацій не вернувся. На що мені треба було цього голодного 1933 року плестися до тієї Одеси? Коли виїздив з дому, сперечався з домашніми й ручався, що скінчу школу а ні, — краще — не знати що... Та ось лунає знову: „ребята!, хліб привезли. Я вже зайняв для вас чергу. Скоріш!" — це повідомив Мелешко.

Раптово схоплюємося, хутко одягаємося.

Савченко, що спить біля вікна, забирає кашкета, що ним на ніч затуляв розбиту шибку, сніг густими кусками просачується крізь ці „вінтелятори" до кімнати.

Приходжу до хлібної крамнички, стаю на „заняте" мною місце. Ті що стоять заду, протестують. Приходять ще двох і стають за мною на „своє" місце.

— Осле, куди лізеш! Стань в чергу!

— Я давно заняв і тебе, ідіота, питати не стану.

— Покрякай там вороною.

Аж ось бідного мого сусіду Спотопула беруть за руки і ставлять в кінець черги.

Стоїмо досить довго. Сьогодні непаристе число і завтра вже не видають... Вже й на лекції пора, а я ще й в їдальні не був... Заявляю свойому передньому, що на хвилину біжу на швидку поснідати.

В їдальні, що поміщається теж в сутеренах — рух та гомін. При вході отримую ложку. Йду шукати вільного місця.

— Чи не занято? — питаю біля столиків.

— Занято!

Нічого робити. На стоячки поспіхом зїдаю порцію (10 дека соїної бабки) і біжу назад.

— Хліба не старчило, каже хтось. Що поробиш, біжім на лекції!

Вже після дзвінка. Сталого розкладу лекцій нема; бігаю з одного кабінету до другого не знаходячи свого курсу. Підходжу до директора начальної частини. Дізнаюсь, що сьогодні фізика, кабінет ч. 13.

Найбільш памятний наш „сталий" кабінет, де вчили мов, математики, політики та механіки. За його вікнами стирчали візники, що навантажували в закриті будки з пекарні свіжі печива хліба. Увага студентів звертаєтся не так на лектора, як на цих візників.

— Товариш Деревенко, уважніше слухайте! гримає асистент професора, математик Абрамович, до найбільш мякосердного колеґи, що пас очима візників.

Але в кінці й в решти студентів, а згодом і в самого лектора, увага зосереджується на вікнах. І зігнувши голову, щоб не видно було, не один ковтає слину, мріючи про смачні паляниці.

Наш курс був прискорений. Тому, за 8—10 лекцій на день, нас так „натиснуть", що з лекцій виходимо зовсім знесиленими. Все-ж, ми силкуємось поспіхом дістатись до їдальні, а там, ще треба надолужити залеглости в науці потім „виробнича практика", гурток морзистів і ін.

Якраз по обіді вдалося отримати хліб (на 2 дні 60 дк.). Спожити його голодному студентові це якраз на один „раз". Але треба-ж купити й зїсти щось менш люксусового. Знаходимо солонешникову макуху. Виторгували по 4·50 руб. за фунт, ну а решта буде на чай.

Вечером ми вже „живем"! Купили спільно за 2·75 1 кґ. квашених помідорів, беремо макуху і йдемо пити чай, склянка 21 копійка.

При вході „представляємо" студентські квитки і стаємо в чергу за філіжанками та соком (за чашки давався застав — 1 руб.). Отримавши це, треба стати в чергу за кипятком. Нарешті дочекатися аж буде вільне місце біля столу. Отаборившись так, споживаємо, що є. Чай солонувато солодкий; замість цукру засолоджують соком. Біля кількох столиків чути хрупання макухи аж шкода дивитись на це приймання „товщу" — бо від того в кутках уст робляться заїди, а на подрапаних яснах виступає кров.

Нам, електро-спецам, пощастило й собі зготувати варену „страву". Ми взяли емальовану кварту, обмотали ні-

кіліном, якого верстви ізолювали азбестом. Електрика горить цілий день, виключають її лиш вечером; прийшовши з лекцій, ми варили електропіччю чергове „меню“. Цим ми трохи підживлювались, бо їдальня коштує 3—4 рублі денно. Крім того, признався черговий „комендант“ їдальні Ковальчук, на обід припадає $1^1/_2$ ґрама товщу на особу. Нині в їдальні було кормовий буряк, нічим не засмачений, а на друге соїна бабка (16 дк.).

Бували часті випадки, що ми цілим курсом „постили“ з одним кипятком з сіллю по 2—3 дні.

Одного разу наш технікум не перевів грошей на студентський банк. А банк не видав для студентів тальонів (бони, що замісць грошей даються за обіди).

Перші 2 дні ми були голодні, жили лиш з „побічних“ харчів, але лекції висиджували до кінця. Третього дня більше $^2/_3$ на лекції не зявилося. Почались „взаімні“ крадіжки в інтернатах.

В одного пропала макуха. В іншого білизна... Все мабуть попливло для „ліквідації прорива“ в шлунку.

В кімнаті холоднеча страшенна, хоч рури парового огрівання є, але палять за всю зиму лише чотири рази. Тому додавали через день 1 кіш торфу, але й це не огрівало кімнати.

Доводиться виходити з положення. Вставши раніш, ідемо кількох, від імені інших кімнат, для себе за торфом; перші рази навіть вдавалося.

Вечеріє... В кімнаті темно, лекцій ніяк вчити. Отак обступивши грубу зі всіх сторін, в темноті повторяємо „устні“ лекції. І тема „занепаду французької революції“ переходить на „підтему“ про „шамовку“. Ковтаючи в уяві все їстивне, ще гірший розвиваємо апетит. А ось, як на злість Іщенко, який щойно прийшов з міста, оповів не зовсім веселу „вістку“.

— Заходжу я по Дерибасівській до Торгсіну — оповідає він. Повні полиці всього... я так, втопивши погляд в сало та смачні якісь „викрутаси“ — постояв, що аж смеркло. От — думаю — попоїсти-б чого... а жрать так хочеться! Нараз світло погасло... Я довго не думаючи руки на стойку... Попався кавалок якогось торта. І, як лямпи вже знову засвітилися, я був далеко.

Це нас наводить на ріжні думки.

Одного вихідного дня, я, Крюков і Спотопуло довідавшись, що в порті можна „сцибрити“ макухи, вирішуємо дістатися туди. Але кругом огороджено і можна пройти через „дижурку“ тільки з перепусткою. Коли-ж черговий відмикав браму для вантажного авта, Крюков підійшов (щоб відвернути увагу) питатись дозволу на вхід до порту. Тимчасом я з Спотопулом крадькома проскочили через „дижурку“. Лазили так по порту дуже довго: нема ніде ні-

якої макухи — кругом лиш якийсь бруд і руїни. Приходиться вертатись, але без дозволу можуть заарештувати. Прибув якраз пароплав з Миколаїва, вигружаються якісь люди. Ми замішавшись в натовп проходимо через цей „контроль“ з загальним пропуском на всіх „нас“.

„Дома“ дивимось на мапу міста Одеси.

— Ах, та це ми були на кварантинній, а не на вантажній гавані!

— Ну, що-ж пропало...

Через ось таке скрутне становище з 120 студентів нас „вузькофахівців“ лишилось до лютого 1933 р. 34 чол. а до 15 березня 16. Тому відділ телефонний та радіо „зілляли“. Найбільш витревалі були місцеві та жиди (яких по всьому технікумі було десь 46%, українців 18).

При медичнім огляді в богатьох знайшли сухоти. Студенти хоріли крім того дуже на нирки, через що в богатьох були підпухлі очі. Мене і ще деяких хотіли післати на остаточний огляд до туберкульозного диспансару. Не пішов — нехай йому. Чого я буду мучитись. Що з мене буде за спеціаліст, коли захворію. А при цих умовах скоро похоронний марш заграють. Ні, вирішую і я поїхати додому. Але без дозволу винести речей з інтернату не можна.

Отже з поміччю одного колеґи викидаю через вікно з III поверху річі.

Таким робом виїхав з Одеси-„мами“.

А по „відїзді“ оголосили великими літерами... „тов. Ф. Ч. звільнити з технікуму, як літуна, що підриває готування кадрів соціялістичній промисловості“...

Я їхав згадуючи „історічні„ вказівки Сталіна: „виховати власну, трудову інтеліґенцію“...

М. Л.

З пресового фільму

Офіційна українська преса пише про надзвичайний успіх концерту в память 22-го січня у Львові. Але концерт мав одну хибу: на святі в честь проголошення в Київі незалежної України — забули відіграти чи відспівати гимн цеї незалежної України. Чи не для того, щоби не дразнити деяких виконавців, які ще недавно пописувалися своїми талантами в большевицькім Харкові?

——

У Відродженні (ч. 1) М. Палій бідкається над нещасною італійською молодю, яка погибає від алькоголізму і взагалі „морально цілком розпущена“, і повчає, що нам „не вільно допустити до того, щоби наша молодь була така“... І чого-б то п. Палієві бідкатися над фашистівською молодю! Краще написав-би статтю про нещасну українську молодь під Росією. Чи може він думає, що в СССР меньше алькоголізму і моральної розпущенности?

——

Нова Зоря (ч. 100) ось вже вдруге покликується на статтю Мухина проти Драгоманова, а Мета (ч. 6) — передруковує в витягах статтю О. В. „Бунт Молоді“ — обидві статті з Вістника. Чи не бояться шан. часописи заразити своїх читачів розкладовим анархізмом нашого журналу?

——

„Суспільно-політичний орган перемиської волости“ — себто Земля (ч. 5) пише: „гаслом німців в часі сарського плебісциту було: „найстрогіша дисципліна! Язик за зубами!“ Остання рада добра — шкода, що ундівські часописи не дали її деяким своїм парляментаристам. Ліпше було-б дати цю раду аніж кликати суспільність (ч. 4) — „гуртуватися кругом нашого проводу“. Бо й що вартий провід, який говорить, коли треба мовчати, а мовчить, коли треба говорити?

——

Новий Час (3.I.) захоплений фільмом „Ігумен Кордецький, оборонець Ченстохови“: „фільм найкращий... Варта його побачити. Кращий за всякі американські безідейні. Головну ролю грає славний драматург (?) Адвентович. Гарна музика“... А ось що читаємо про той самий фільм в краківськім Czas'і:

„В Ченстохові ігумен Кордецький боронився три місяці і — не змогли його шведи. В „Кольосеумі“ впав по 10 днях. Змогли його пустки на салі. Пустки заслужені“. Як то недобре, коли пише про фільми критик, який не відріжняє драматурга від драматичного артиста. І ще увага: це в Ділі належить до доброго тону копати при всякій нагоді мистецтво „гнилого заходу“, для якого полтвянські критики не мають зрозуміння. Чи це мусить робити і Н. Час?

——

В однім лише числі київського Комуніста читаємо про репертуар театрів столиці України: театр опери та балету — „Дон-Кіхот“, „Аіда“, „Севільський цирулик“, театр ім. Франка — „Платон Кречет“, театр рос. драми — „Врагі“, Всеукраинский театр красної армії — „Доходное мєсто“, держцирк — японські артисти і пр. Повна українізація — і без українського шовінізму! Крім того — оголошення про приймання передплати на такі часописи: „За рубєжом“, „Аганьок“, „Поліграфіческое проізводство“, „Шерсятное дєло“ і ще цілий ряд в тім самім дусі і в тій самій всесоюзній мові. По українізації Харкова — наступає українізація Київа — згідно з плянами „геніяльного вождя всємірного пролєтаріята“.

——

Вогні (ч. 5) в статті „Лицем до дійсности“ пишуть про „неудачну акцію КАУМ-у“. „Причин цього стану не трудно дошукатися“: „вузькопартійні цілі“ КАУМ-у і т. і. Але в слідуючім, 6-м числі тих самих Вогнів вже замітка „від редакції“, що стаття „Лицем до дійсности“ — „припадково видрукована без відома відповідального редактора“... Як то дітей вчать: „перепроси бабусю, вона старша“. Мораль: одночасно стояти лицем і до дійсности і до кого іншого — не можна. Треба вибирати.

——

Світло в Мукачеві (ч. 35) доносить: „проїздом давала свій концерт українська співачка світової слави п. Марія Сокіл... На мінус впорядчикам треба поставити те, що програму склали майже без українських точок, програмки були видруковані не по українськи і прізвище співачки було перекручене в Sokolová“. Одним словом — ні в програмі, ні в програмках, ні в прізвищі не було нічого українського. Щастя, що Світло знало, що концертантка була українка. А хто не знав, якби той догадався? Чи не тому й — пише Світло — на концерті „українського громадянства не було стільки, як могло-би бути“?

——

Наші критичні уваги з нагоди розділення літературних нагород викликали вибух безсилої злости в Ділі. Нічого не порадимо, з того що сказали не можемо взяти назад ні одного слова. Діло нарікає (мовляв дешеві аргументи!), що ми „чіпляємося факту“ що як автора „Козаків в Московії“ в „Ділі“ видруковано імя Івана Липи замісць Юрія Липи“. Ми не лише закидали, що цю плутанину видрукувало Діло, а й те, що ця плутанина була, очевидно і, в офіційнім комунікаті жюрі, видрукованім в Ділі. А це вже гірша справа, яка давала нам повне право на здогад: чи брало жюрі ту книжку до рук?

——

З приводу висліду голосування в Саарі пише Matin (25.I.): „Голосування мешканців Саари дало блискучий вираз великому психольогічному фактові, що людей провадять завжди виключно їх почування. Коли-б мешканці Саари послухали лише своїх інтересів (ближчих чи дальших), вони голосували-би за продовження своєї незалежности. Вони мали цілковиту свободу: з неї не лишилося й сліду. Вони мали свою релігію: і ось їх релігія страшенно загрожена фантазіями Гітлера. Вони мали високі платні: їх платні тепер зменьшаться. Життя було дешеве: вони засмакують приємности дорогого життя. Вони майже не платили податків: тепер платитимуть дуже тяжкі. Вони не знали, що то військова служба: тепер та служба важким тягарем ляже на них. Отже, не зважаючи на очевидні користи незалежности, вони не хотіли затримати її. Їх германізм став понад все"... Французький денник уважає це за божевілля. Думаємо, що й наші радикали, демократи й соціялісти уважають це за божевілля, бо їх „ідеольогія" збудована якраз на тім „інтересі", яким знехтувала людність Саари; яка довела цілу вагу в житті народів тих імпондерабілій, тих „абстракцій", яких ніколи не зрозуміти інтернаціоналістам.

——

Але — в остаточнім рахунку — ці „імпондерабілія" таки виходять на добро народу. Преса доносить, що в румунськім парляменті, Радолеску, державний секретар мін. внутр. справ, заявив про умову, щойно заключену з совітським послом в Букарешті. На підставі тої умови — Румунія одержує все вивезене за війни царатом з Румунії золото румунського державного скарбу, а крім того Совіти — дарують Румунії російську церкву в Букарешті з умовою, що в ній відбуватиметься служба Божа лише по румунськи, а не по російськи... Якби пп. Винниченки, Дідушки, Лозинські, „укапісти" і українські комуністи уважали не на „інтереси", а на імпондерабілія — то тепер були-б в Київі, а не над Білим морем, а російський посол в Київі не тільки не перероблял-би Святу Софію на музей, але ще й подарував-би її київському урядові з умовою, щоб в ній служба Божа відбувалася по українськи, а не по російськи: ну і все забране нам золото, вугіль і пр. — повернула-би нам Росія. Таки буржуазна незалежність ліпша від соціялістичної.

——

На балю „української преси" вийшли м. і. два числа Бюлєтиню укр. преси (БУП), в якім читаємо такий запашний „віц": „Комітетові рішили, що королевою балю може бути тільки панна, а тому покликали до жюрі трьох лікарів"... Так і заносить від цього „дотепу": сутеренами, геттом, ну і „Назустрічю". Діло (13.2) нарікає, що на цім „репрезентаційнім" балі не дописало громадянство — ні „Просвіта", ні „Рідна Школа", ні „Наук. Т-во", ані... преса „А шкода — пише орган УНДО — атмосфера пресових балів дає немало нагод до полагод, залагод і т. п. вирівнувань". Оригінальний погляд — вирівнювати принціпіяльні непорозуміння при буфеті. Мало було і з вижчого духовенства, — нарікає Діло, видно не звернули уваги на балі преси у чужинців, де на знимці можна побачити навіть декана дипльоматичного корпусу. „Так у цілім світі водиться, а ми-ж себе рахуємо до світа"... Правда, дуже добре вийшов-би на знимці нашого „балю преси" декан дипльоматичного корпусу, в руці з бюлєтеном з тим „віцом"... Мало „рахувати себе" до світа. В світі — не плутають bon mot з отими „віцами", а „єдиний фронт" осягається не тими способами, що у Гершка в коршмі.

——

Службовик (1.2) в статті К. Коберського висловлює думку, що замісць нагород письменникам, краще давати „студійні допомоги" тим, які щойно хочуть стати письменниками. Думаємо, що це буде далеко гірше. Коли при теперішній системі є велика небезпека протекціонізму і сторонничости, то що-ж при системі поручуваній Службовиком, де все буде йти поза кулісами, без ніякої контролі громадянства? К. Коберський думає, що істнуюча система нагород „деморалізує

нагороджених осіб": „люди молоді, з незагартованими ще характерами можуть зманєруватися під впливом відзначення на конкурсі". Ну, зманєруватися можуть не лише молоді, можуть і старі, коли не під впливом нагороди, то нпр. під впливом посади. Як один приклад здеморалізування, наводить автор факт, коли то „один з давніше нагороджених... явився в „Бесіді" в гімнастьорці та високих чоботах"... Подумати, які вражливі на етикету наші соціялісти! Чи вони такі вражливі на неї і в своїх демагогічних промовах серед селян, коли гремлять проти „фашистівських паничиків"?

——

Діло (ч. 47) цитує жидівський „Гайнт": атака на посла Розмарина „міряла і поцілила не тільки заатакованого Розмарина, але й ударила кожного жида... Ділить нас від посла Р-на не тільки ріжниця думок і не завжди можемо дати нашу повну згоду на його політичні ходи. Але... його образа є образою нас усіх і так ми її відчули: як образу жидівської гідности"... На думку Діла подібне становище повинен заняти кожний українець в подібнім випадку з репрезентантом УНДО. Мусимо признати, в данім випадку, Ділові повну рацію, рівночасно, одначе, підкреслити, що згаданий випадок був льогічним висновком „політичних ходів" УНДО, як подібні інциденти з Винниченком — наслідком його „політичних ходів". А хто цього не розуміє, той сам собі відбирає право зватися репрезентантом народу.

——

Орган замаскованих новошляхівців Назустріч (15.2) передруковує з часописі Tydzień Polski (27.I) коментар цього часопису до одної книжки Д. Донцова, виданої — чотирнацять літ тому, називаючи це програмою Д. Донцова. Для збаламучення читачів, Назустріч свідомо затаює, що коментар відноситься до книжки з 1921 р., бажаючи тим викликати враження, що цей чужий коментар є думкою Донцова та що ту думку він висловив десь тепер — сьогодні чи вчора.

Про методи шмоків з Назустрічі нам доводилося нераз писати. Інших метод не можемо сподіватися від часопису, якого редактор (М. Рудницький) був рівночасно співробітником і протибольшевицького Діла і большевицьких Нових Шляхів. Але з огляду на читачів збаламучуваних цими методами, заявляємо: I) що коментарі згаданого часопису на книжку Донцова — не є думкою Донцова та що він за них не відповідає; таксамо як не відповідає за коментарі Бунту Млодих (ч. 18), що — в статті Монкевича — зробили Донцова — монархістом; ані за коментарі Дзвонів, що зробили з нього імітатора Липинського; ані за коментарі п. Доленги, який натякає що Донцов і досі лишився гетьманцем; ані нарешті за коментарі Нової Зорі, яка кількома наворотами — приписувала йому таке „фільство" і „фобство" одночасно, які себе взаїмно виключають, бодай для кожної здорової голови; II) що „програмою" Донцова є те, що він сам пише, а не те, що хочеться про неї писати іншим; що на ту „програму" зложилися не лише писані 14 літ тому книжки, але й пізніші, ну і ще 122 книжки Л. Н. Вістника і 26 книжок Вістника. Коли-ж Назустріч, лишає це на боці, видирає кілька речень з книжки, затаюючи що вона зявилася 14 літ тому, інсинуюючи противникові думки, яких він не має, то цю методу годі інакше назвати як методою бандитів пера, III) що не Донцов виголошував відому декларацію на пленумі сойму 5 лютого ц. р., лише др. Дм. Левицький; що не в програмі Донцова є так званий всенаціональний конгрес про який згадує Tydzień Polski, лише в програмі Д. Левицького, Кедрина-Рудницького, УНДА і Діла, близьких до Назустрічі, IV) та що політику в дусі декларації УНДО з 5. лютого, — на літературнім фронті робить в Сигналах і деінде знову не Донцов лише М. Рудницький і Ко, а подібну до неї — лиш в іншім напрямку — підтримував в Нових Шляхах... Це все такі знані речі, що ніякі інсинуації Назустрічі їх не замажуть. Відповідальність за них також полишиться цілковито на тім прекраснім органі і на його співробітниках і редакторах, які

своєю акробатикою вже зробили з себе посміховище і серед свого і серед чужого громадянства.

——

Bunt Młodych (25.I) подає — в довших витягах — статтю Ю. Липи з „Вістника“ — Campus Martius.

Gazeta Polska (19.II) в статті А. К. — Ukraińskie stosunki kulturalne, обговорює м. і. наш місячник, присвячуючи більшу увагу поезіям Е. Маланюка і О. Ольжича.

Місячник Rassegna Italiana, poblica letteraria e artistica (Genuaro 1935) приносить рецензію на 1-е число нашої Книгозбірні — „Мусоліні“.

Myśl Narodowa (ч. 7) містить початок статті Андрія Ґертиха п. з. Manifest Doncowa. Стаття обговорює уміщену в Вістнику (V кн. м. р.) статтю „Чи Захід?“

Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven (Bd. X. 3—4) містить рецензії М. Антоновича надруковані у „Вістнику“ праці: 1) Ст. Смаль-Стоцького „Немолів, спогади з дитячих літ“ і 2) М. Мухина — „Драгоманів без маски“.

Бібліоґрафія

Евген Маланюк. Земна мадонна. IV книга лірики. Видавництво „Київ“, 1934.

У часи лагоди й безгоміння дана поетові змога серед радісних танків муз виспівувати на дозвіллі „мудрощі спокою над морем золотих пшениць“, „обрій хліборобських тиш“, золото „царгородських мозаїк“ і нарід, що завжди „плугом гоїв чорні язви“, „білив хати, плекав черешні“. Але коли подув апокаліптичного вихору торкнувся нашої планети і мають у „димнім небі багряні знамена буреносних, скажених епох“, коли „диким, древнім, монгольським виттям необмежена далеч заводить“, і гуде бездоріжжам розгойданий простір степів, а життя під цим огненним подихом згорає на сірий попіл, — тоді поет хіть-нехіть міняє стильос на стилєт і креслить ним рядки, де бренять ноти суворі, крицеві, нещадні й жорстокі, як той вік, що в його невблаганний вир кинула рука долі, що наказала жити і... співати. Співати про що й про кого? Про єдину свою, незрівняну, укохану, прокляту, мріями у височінь знесену і втоптану в бруд — про рідну країну, що являється йому в образі жінки, дикунки з вишнями сарматських уст. Але чи-ж не треба скорше ненавидіти її ніж кохати? Чи-ж у рухах її не покірливість бранки, яку, хто хотів, гнав у ясир? Чи-ж не її „роздерте чорне тіло“ клекотіло гріхом? Чи-ж не вона — „втіха ката й мати яничар“, „повія ханів і царів“, сльозами пяних кобзарів зрошена? Не здолала вона навіть гордо опиратися ґвалтівникові:

„То був не бій, лиш борсаня жіноче
Під тучним тілом варвара гидкого“.

Чи-ж не треба за все це зненавидіти її? І чи-ж така любов не є прокляття від Бога? (Бог покарав мене моїм коханням,
Як тяжким жа́рном на зухвальство духа).

Недаремно-ж поет себе питає, чи не є його улюблена впрост відьма, як ота мертва сотниківна, що опівночі в церкві марно воскресала. бо сучасне, жахливе сучасне, що його оточує, це —

„Личини, вовкулаки, харі, звірі
Та хижих зграй надтрупний грай“.

Уся ця погань застрягла у вікнах, а сам він, як Хома Брут, вмер „в огидній тишині“, і найжахливіше трівожить думка, що инші, ті, що далі житимуть, не дізнаються ніколи, що царство тої відьми — ніч, що життя її — смерть. Найбільше ненавидить поет оту „розслабленість ледачу і серця, й розуму, і рук“, яка скувала його рідну землю, що „розімліла від спраги, розкривши черно́зем в розпусній нестямі для всіх“:

„Невже-ж калюжею Росії
Завмре твоя широчина?

...А над степами вітер віє!
А в небі гуркотить весна!"

Бунтарський, визвольницький порив — ось що може врятувати її. „Будь не Марія, а Юдита!" кличе поет. Огнем своєї тьми, „пеклом зради й самозгуби" хай захлисне вона свого гвалтівника, хай обійме та вцілує йому в губи свою отруту, хай заспіває йому свій біль „пожежним опівнічним гулом". Нестримним гнівом клекоче ненависть поета:

„Ми на стерво гнилої імперії,
На трупарні кривавих кремлів
— Підіймемо розгойдані прерії
Степової землі".

Тому він прагне „вогнезносної зливи", „купелі хрестної", „снігової купелі", з якої вона вийде чиста, морозом гартована, вітрами сблита, одягнена в білу шату сніжних просторів своїх, і тоді під сурми бурі знову гряде варяг, щоб надати форму красі та у державну бронзу перелити золото київських бань.

Така є мрія поета, викохана в муках, в одчаї, в нестямі, виплекана в снах і видивах, його релігія, близька до блюзнірства, яку він викрикує в мертвий простір, де сонце нічим не зворушене, байдуже-білим сяйвом „освітлює тишу безсилу летаргічних століть". Але чи розібє його крик скляну баню сну летаргічного, чи загудуть новим шумом степи, чи розвіється отой „хижих зграй надтрупний грай", чи кінчиться кошмар Хоми Брута, що став реальністю, такою неправдоподібно-жахливою, що віри не ймеш їй? У відповідь, наче символ здійснення всіх сподівань, струнка Софія, зберігаючи в собі тайни тисячеліття, все ясніше і вище „вироста, як молитва, в блакить".

Нова книжка Маланюка переважно тримається тематики попередньої книги „Земля й залізо". Образ Степової Баляди — України — зявляється знова у „Земній Мадонні", так само образ контрастно-тотожній блудниці, повії, який збогачується новими епітетами, як „мати яничар", „Юдита", „Антимарія", „Пріська гетьмана Петра". Теми деталізуються, образ відьми, в попередній книзі ледви намічений („Горобиня ніч"), тут дістає повніше мистецьке оформлення, переплітаючися з мотивами гоголівського „Вія". Як попередня книга варязьким циклем, так остання кінчається „Варязькою весною", що вітає майбутнього Рюрика й Олега, що твердою крицею креслять новий історичний шлях, на який, з снігової купелі вийшовши, ступить Лада, укохана поета, його весна, що їй він не може прибрати ймення.

В українській поезії ці символи нові, свіжі та оригінальні, але це не стверджує цілковиту незалежність поета від чужих зразків. Таксамо колись для Блока його „Незнайомка" приймала риси мадонни, повії, жони, Русі; та сама многоликість, яка в іпостасях своїх стверджує цілковитий паралелізм образів у обох поетів; ті самі татарсько-скитські мотиви, та сама есхатольогічна тема у „Візії", що своїми образами („Обагриться небосхил кріваво, розчахнеться зимна височінь") через Блока сягає аж до Вол. Соловйова. Спільність з Блоком ще яскравіше документується цілим циклем „Кармен і Беатріче". Подібність не тільки в спільній тематиці („Кармен", „Карменсіта"), а в стилі, ритмі і образах. Такі звороти, як „зявляєшся страшна, як фатум, ти — нещадима, ти — Кармен", „ти знаєш тьмяне слово раб", „страшні обійми діви камяної", „дикі кучері, очі циганські, тіло, спалене сонцем навік", „і в очах Ваших — далеч імлиста, бездоріжжа, безкрайність, степ", „і скісним своїм зором різнула", — все це переспіви пізнього Блока. Вони звучать прекрасно, бо натхнені великим поетом, у якого вчитися не сором; це данина пошани, яку автор „Земної Мадонни" віддав незрівняному майстрові, тепер на Совітщині занедбаному й замовчуваному. Але це не остаточна мета, а перехід, один із етапів у творчості Маланюка, де інколи звучать ремінісценції та мотиви поетичної спадщини, якої ще жаль зректися; екскурси в чужий зачарований ліс, звідки стежка виведе на широкий рідний лан. Все сказане не зменьшує загальної вартости поезій Маланюка, в більшій частині сильних та оригінальних. Коли у нього напр., читаємо, що „топіль жертовники завмерли знаком

крику", та почуваємо, що тут він побачив речі, як перед ним їх не бачив ніхто. Коли можемо щось закинути, то це здебільшого дрібниці. Оскільки обовязок рецензента сказати й за них, то коротко скажу. Яб закинув з формального боку: 1. надуживання в усіх книгах діялєктичних форм дієслова з відтятим закінченням (згаса̀, хова̀), 2. часте змінювання наголосів; іноді наголос провінційний (мовчання́), 3. вживання повних прикметникових закінчень (такую). Це, може, дрібниці; але... до більшого поета більші вимоги. Далі, я вказав-би на те, що неясним є такий вираз, як напр. „прокляті грішми навік", який читач інтерпретує по анальогії з такими виразами, як „проклятий людьми". Деяка обережність потрібна й щодо форм причасникових: „нещадима" не є те саме, що „нещадна", а цей останній зміст поет, очевидно, хотів укласти в слово („страшна, як фатум, ти — нещадима, ти — Кармен"); причасник на „мий" — пасивний (та й, до речі, майже зник зовсім в укр. мові). У виразі „неповторніша із діб" маємо підсвідомий вплив рос. прикметникової формації; але-ж у рос. мові прикметник на „шій" є суперлятив, а в укр. тільки компаратив! Отже поправна форма була-б „найнеповторніша". Вживанням цеї компаративної форми дуже часто грішать наші письменника. Але що значать усі ці дрібниці проти загального враження від збірки Маланюка, проти суворої музики його віршу, де слова немов із дзвінкої криці куті, де форма, невблагана й крижана, є адекватна змістові і разом з ним творить те свічадо, в якому відбилася епоха люта, грізна і жорстока. На його віршах молодняк може вчитися, як нестримну лаву творчої повені треба заковувати в панцир із криги й заліза.

Юр. Клен

Богдан Ігор Антонич. Три перстені. Поеми й лірика. Накладом Богдана Дороцького. Львів. (1934?).

На думку Мусоліні „молодість є єдина хороба від якої ми нажаль поступово виліковуємося". Та, на радість, автор ще терпить на цю прекрасну „хоробу". Зайво він намагається поставити її під курателю елєгійности. Це, на щастя, йому не вдається. Принаймні не всюди. Там де ця елєгійність не йде далі заголовку — там виростає така гарна річ як „Елєгія про співучі двері", з давно вже нечутими запашними, барвистими горячими образами: від строфи „На кичерах сивасті трави... (стор. 7) аж по „неначе лата, пришите до лісів село" (ст. 8) — це луна Панових мельодій, що їх чує молодість між одною й двома тисячами метрів на горах. Прості слова, ясні й дзвінкі. При чім тут елєгія?

Але там де автор силоміць хоче прибрати елєгійних нут — там нічого не виходить крім дісонансних, невірних, неправдивих рядків фальшивої елєгійности:

Вдивляючись в уста що кличуть,
в розсміяних очей вогні,
різьбив ти в памяти обличча,
щоб перелить його в пісні.
Кохав і зраджував кохану
та пісні ти не обминав. (стр. 17)

Від такої фальші зачинають боліти зуби!

Але знова гарна „елєгія про перстень пісні", в якій мабуть і центр тягару цілої цеї збірки:

Дерев послухай! Їхню сповідь
у книгу ночі запиши!
Мов явір, що тінь власну ловить
схились до власної душі.
У книзі ночі срібні букви,
надхнені сторінки шумлять.
Її не візьмете до рук ви,
її до серця треба взять (ст. 22, 23)

Дуже слабка „елєгія про перстень молодости". Зате дуже добра „На шляху" (ст. 33). „Світанок" (ст. 38) несе в собі гарну Вітменівську спянілість і завершується чинно-звучним „Дороги" (ст. 43).

Рільковською „Вігілією" звучить „Коляда", (стор. 47), дуже мало натомісць щирости в „Елєгії про перстень ночі" (ст. 56, 57). „Суворий

вірш" — треміт першого скепсісу, але „Стріла" (ст. 63) справді намірена до лету.

Шкода лише, що „з цеї хороби ми поступово виліковуємося". Але „ранок юнаків" був і поезії Антонича переконують, що цей ранок мусить бути і далі.

Антонич повинен ще поширити свій діапазон форми. Тут не пошкодить сягнути „поза молодість".

Щодо самого видання: В. Ласовському пощастило грунтовно зіпсувати книжку своєю обгорткою.

Л. Мосендз

Н. Лівицька-Холодна. Вогонь і Попіл. Варяг. Варшава. 1934.

Давно вже не виходила так бездоганно видана книжка. Добірний папір, перлинковий друк, стилева обгортка — суцільність зовнішнього враження. Copyright П. Холодного заслуговує бути й copystip.

Тая-ж суцільність і в віршах: стилістична опрацьованість, ритмічна стрункість, до вузькости тематична скупченість.

Вірші як музика: їхнє приняття треба повторювати. Не лише у фразовій окремішности але головно в завершеній цілокупности. Коли ці поезії були публіковані поодинці в Л. Н. Вістнику (де-що й у Вістнику), то вони часом обіцяли: „далі буде"... Зкомпрімовані в збірку — не викликають ілюзій. Попіл!

„Він і вона" все було прерогативою „жіночої" поезії. Авторка не йде ані supra ані contra цеї „жіночости". Вона пливає в її найповерхневішій верстві Це — тим легше, що специфічна вага „спрагнених, палких уст", „чорних бров", „мрій-казок", „сліз-зірок", „ніжних екстазів" та інших „альбомних реквізитів" є дуже низька. Виразово книжка злегшена ними.

„Він і вона" все буде й мусить бути привілеєм поезії жінки. Та не солоденька лімонядність цілого життя, а, головно, напружений патос і трагіка, трагіка й ще раз трагіка.

Ти хотів в мені бачить вампа,
але я лиш маленька жінка (стор. 51)

Подолати треба цю „маленьку жінку", Роксолянину онуку, змагатися з „малістю", з безвиїмковим консумуванн м „джерела спокус". Піднестися понад „сотниківну в червонім намисті", стати проти „поганки з монгольських степів"! Це була-б трагіка!

Тому-то з цього безтрагічного ясиря пласкости і виходить душа такою маленькою, з обтятими крилами:

„в серці порожньо, тьмяно, глухо
по пожежі нічних екстаз" (стор. 60)
і душа моя мов старчиха
і думки мої не крилаті.

Жорстокий самоприсуд! Але справедливий.

Дуже мало вогню в збірці. І дивно, що таке мале полумя залишило так богато попелу. Та під ним ще тліє кілька великих іскор: „Степова казка" (ст. 46), „Ти знов один і вічний наді мною" (ст. 18), „Десь побачу тебе на вулиці" (ст. 39), „Знаю я, ти з усіх єдиний" (ст. 65)

Що „мужеські" критичні уваги не конгруентні „жіночій" творчости — це нормально. Лише ця творчість (як хоче бути справді нею) не сміє стати легким ясирем тої критики.

Між „вампом" й „маленькою жінкою" простягся, здається, ще інший, більший „світ жіночого", повз який безуважливо переходить авторчина творчість. Кожний іде своїми шляхами.

Лише чи треба в трицятих роках двацятого віку цю збірку видавати? Кликати на той пропащий шлях? Не „старчихи", але „крилаті" по нім не простуватимуть.

Л. Мосендз

1) **Василь Софронів**: Липнева отрута та інші оповідання. Львів, 1934. Накладом Видавничої Спілки „Діло" 8⁰, ст. 127. Вінєта Гординського.

2) **Микола Голубець**: Рік грози і надій 1914. Львів, 1934. Накладом Івана Тиктора. „Українська Бібліотека“ ч. 4 (16) а. Окладинка рисунку Ю. Кирієнка. 16⁰, ст. 128.

Софронів вмістив в останній збірці вісім оповідань. В останньому оповіданні під заг. „Клікуша“ автор згадує про П. Меріме — та і без цієї згадки бачимо сліди лєктури автора „Чортовиння“. Праця над перекладами французького автора не пішла надармо. Меріме був майстром новелі і студіювати його твори не приносить сорому навіть великому талантові. Читаючи Меріме, побачив Софронів, що готову фабулу треба ще й цікаво скомпонувати. Оповідання з „Липневої отрути“ вміло розгортають свої таємниці перед читачем, деколи справляють йому неочікувані несподіванки. Немає для критика більшої приємности, як стежити за працею письменника, головним чином тоді, коли добачуємо успіхи в його творчих змаганнях. Побажати-би тільки, щоб автор ще зручніше складав свої новелі, бо деколи занадто помітні ті прошви, якими зшито, чи ліпше переткано, фабулу, щоби викликати несподіванку та зацікавлення. Та й ще одно. Перед тижнем прочитали ми збірку оповідань Софронова — та сьогодні взялися писати оці рядки. Переглядаючи наголовки новель, зі здивуванням побачили ми, що деякі назви оповідань не в силі нам пригадати ані фабули ані ідеї даного твору! Чи не міг-би автор подумати про причини цього явища. В майбутньому повинен автор згущувати фарби, щоб малювати яскравішими красками та одночасно дбати про потугу ситуаційного напруження. Цікаве тут ще й те, що найсильніше врізуються в память два оповідання: перше і останнє — оба вони написані в протилежному тоні. Це свідчить про великі можливости в розвитку нашого автора.

Появу праці Голубця про 1914 рік в „Літературній Бібліотеці“ треба пояснювати, здається, тільки конфіскатою оповідання В. Кархута — бо досі це видавництво не друкувало публіцистичних творів.

Богато молодших читачів прочитає цю працю з більшою цікавістю, як деяку нудну історичну повість. Легка форма й дешева ціна роблять цю книжку приступною для ширшого читача. Жаль тільки, що „Рік грози і надій“ має і такі прикмети, що приноситимуть шкоду для найширшого — малосвідомого читача. Слова ці зараз умотивуємо. Ми знаємо, що навіть вчені історики, автори наукових праць, шукають в історії того, чого їм треба до підсичення своїх „наукових“ тез. Та це не значить, що треба в популярній формі ширити між народом свої химерні уподоби, що є рішуче незгідні з дійсністю! Що пок. Галущинський був безкебетний командант УСС — про це він сам докладно написав у своїх спогадах. Та чому автор з такою ненавистю пише про цілу стрілецьку „гору“? Хто-ж був цією „горою“? А от, як сам автор пише: військово — „капралі“ аж до „ляйтнанта“ включно; цивільно — адвокати аж до гімназійного учня в долину. З праці Голубця може читач думати, що більшість стрілецьких старшин була ворогами стрілецтва. На доказ наводжу цитати:

„Стрілецтво рвалося на фронт, але прихильні йому старшини (були й такі), зі страхом дивилися в майбутність, коли-б несподівано прийшов наказ вирушати в поле“! (ст. 107).

Або: „Команда Стрілецтва не мала ніякого відношення до настроїв стрілецької маси“. І ще: „Стрілецькі настрої творилися й оформлювали(ся) в стрілецьких „низах“, незалежно від здезорієнтованої, переляканої й зацікавленої особистими справами „гори“. (Ст. 104). Підкр. мої. Л. Г.).

Цікаво, чи до цієї „гори“ зарахує автор Вітовського, Дідушків, Горука, Дудинського, Гірняка, Будзиновського, Волошина, Рожанковського, Шухевича, Семенюка, Томашівського, Стронського? (Зазначую, що я в часі австрійської війни ніколи не був старшиною — то-ж пишу без „особистих справ“!). М. і. автор, на 85 ст. пише про Гриця Коссака, як про організатора Чортківщини, на ст. 105 як про організатора Бережанщини — а всі стрілецькі чури добре знають, що пан отаман були з... Дрогобиччини. Вони туди нераз їздили!

Неповажно автор трактує справу, коли пише, що деякі стрільці присягали нещиро, а ще інші „замісць слів присяги, деклямували, у їхній такт, якийсь виїмок з Шевченкового „Кобзаря". Цікавий я чим ріжнилися оці „хитрі малороси" в очах австрійської команди або хоч-би і в очах стрілецької братії, що про такий „подвиг" нічого тоді не знала? Ми певні, що ті перші маркіранти в часі присяги в Стрию — були дальше маркірантами в Коші.

На 115 ст. автор пише, що „розлетілося двацятками" аж вісім стрілецьких сотень — а нам здається, що на двацятки поділено тільки три стрілецькі сотні (Горук, Вітовський і Будзиновський).

Переборщено пише автор про „неприродний зріст москвофільства в Галичині саме на передодні війни в 1914 р." Ми думаємо, що партія ця розпадалася, поділившися на дві фракції, на старо — і новокурсників — а на її трупі росло українство. Та-ж одночасно не могли рости і українці і їх вороги!

Добре автор характеризує „антимілітаристичні" настрої нашої „поступової" молоді та ролю славного пізніше „махера", Ф. Федорцева, що стояв тоді на чолі поступовців. Однак і сам Голубець пише на 75 ст. про воєнні маніфестації по столицях Европи так, як-би це зробив антимілітаризм („глибоко утаєне варварство... мов собака з припони кинулося на вулицю, жадне крови, знищення й перевороту"). Хто думав про війну, то може так не писав-би. *Л. Граничка*

1) **Юлій Верн**: Плесом Амазонки. („La Jangad a"). На українську мову переклав Мирослав Капій. Том I ст. 168, т. II ст. 118. 16⁰, Львів, (1932). (На окладинці) 1934. Накладом Михайла Таранька. Ілюстрації П. Бенетта.

2) **Іван Петренко**: Пригоди Юрка Козака. Ілюстрації Петра Андрусіва (чому не Андрусева?! Л. Г.), 16 , ст. 80. Львів, 1934. Накладом „Рідної Школи".

Перед нами дві книжки юнацької літератури — обі вони пригодницького, мандрівницького характеру. Верн учить при тім географії а Петренко історії.

Твори Юлія Верна не потребують реклями. Хто хоче писати цікаво для молоді — на книжці „Плесом Амазонки" може вчитися, як це робити. Французький автор дав опис Бразилії, як тло для цікавої, кримінально-сензаційної повісти. Розгортання сюжету тримає читача в напруженні від початку твору аж до самого кінця. Герої Верна — це лицарські джентельмени, що нічого не жаліють для досягнення своєї мети. Одним словом книжка ця напевно сподобається і нашому юнацтву.

У нас вже завели звичай рецензувати й мову книжок. Праця ця в більшості випадків — це Сизифові змагання, бо автор, чи перекладач, міг-би з рецензійних заміток скористати тільки при другому накладі книжки — та при нашому видавничому рухові рідко це трапляється. Все-ж таки не можемо не зробити хоч короткої заввги. Перекладач послугується нарічевими формами („на кінци", „її" замісць „їй" і т. п.) та словами. Видавець не подбав про дбайливу коректу і тому в книжці находимо часто не надруковане разом з дієсловом, „волосся" і „білля" і без подвоєного приголосного, Круглий „острів" і зараз на найближчій сторінці великою буквою „...Острів". Недбальство в коректі вчить молодого читача легковати книжку — а це, здається, не в інтересі видавця.

Іван Петренко в „Пригодах Юрка Козака" оповідає про Львів та про часи короля Данила. Дотепна авторова думка перенести молоденького учня в часі сну в ті далекі і бурхливі часи, коли наші предки боролися з татарвою, коли земля наша родила лицарів і на місці сьогоднішнього Львова росла твердиня короля Данила. А проте, прочитавши це оповідання, міркуємо, чи не можна-би його нанизати на якусь цікаву фабулу і тоді воно було-би ще цікавіше, і притім, може, навіть і природніше, бо безпосередніше захоплювало-би молодих читачів. А це-ж і є оте „найголовніше" при всякій лектурі, а для молоді тим більше. *Л. Граничка*

Дмитро Чижевський. Фільософія Г. С. Сковороди, 224 ст. Варшава. 1934. Праці Укр. Наук. Інст., том XXIV, серія фільос., кн. 1.

Нова праця відомого українського вченого цікава для нас уже тим, що автор ставить питання на цілком новий грунт, зводячи до єдности ті розбіжні течії, що ними розливається безмірне ідейне богатство Сковороди, розбіжні до такої міри, що на перший погляд справляли враження хаосу. У великій кількости ріжноманітних праць про Сковороду ми маємо чимало ріжних поглядів, які взаємно себе виключають. Чижевський цілком слушно звернув увагу на те, що протирічні твердження, висловлювані Сковородою про одне й те саме, стоять у його творах одне зараз за одним; звідси простий висновок, що висловлював він їх свідомо й з наміром. Отже й відпадає та стає безпідставним твердження про будь-яку безсистемність думок (що її закидав ще Кудринський). Найпростіше пояснення таке: мислення Сковороди є діялєктичне, що кохається в антитезах. Цю антитезу ми знаходимо ще в античній фільософії у Геракліта („Бог є ніч—день, зима—літо, війна—мир" і т. і.), а потім у Плятона, Пльотіна, Фільона, в Євангеліі („тлінному треба вдягтися в нетлінне, смертному—в безсмертя"), а згодом у німецьких містиків Екгарта, Тавлєра, Франка, Вайгеля, Ангела, Сілєзія. Величезна кількість прикладів, наведених з кожного, наочно доводить спорідненість укр. фільософа з цими попередниками. Але дуалізм Сковороди не лише констатує істнування протиріч, а ще дає вартісну оцінку, визначаючи один із протирічних принципів, як вищий, ліпший. Отже дуалізм забарвлюється релігійно, стає боротьбою „світла" й „тьми", „добра" і „зла" Символом сполуки протиріч є коло, де кінець збігається з початком, діялєктичний рух є рух у колі. Символи, що в них виявляється проблєма діялєктичного руху й синтези, стають нам дорешти зрозумілими через символіку отців церкви й барока; звідси й намагання всі факти історії, дати біблії й в агалі все конкретне буття товмачити символічно, в емблємах втіляти найвищий сенс життя, — стежка, яка, за Фільоном, веде нас геть аж до символічного значіння єгипетського гієрогліфа. Тут — і це велика заслуга Чижевського — вперше звернено належну увагу на малюнки, що їх подає або описує Сковорода. В книжці дано 4 таблиці з такими малюнками. Мало не всі символи Сковороди автор знайшов у „Symbola et emblemata selecta", що їх з наказу царя Петра І видруковано 1705 р. в Амстердамі (книга, що має 840 гр вюр мідеритів), а потім тричі перевидавано. Такі того часу вельми поширені книжки входили, напр., у склад бібліотек Петра Могили, Еп. Славинецького, Ст. Яворського, а амстердамський збірник відбився навіть на українському народньому мистецтві (кахлі). Деякі з тих традиційних символів згадуються ще у Плятона; впливали вони й на сучасну поезію, через Анг. Сілєзія до Рільке включно.

З антитетичного мислення Сковороди природньо випливає його монодуалізм. З одного боку матерія у нього ніщо, порожнеча, тінь і злуда, з другого боку вона вічна й тільки мінлива, — тінь божа, невідступно з Творцем сполучена: думки, що для них теж чимало паралєлів у Сілєзія, Екгарта та в бароковій поезії, де подвійність світу — був один з найулюбленіших образів Подібно аналізує автор у Сковороди поняття „Бог" і „Премудрість" (софія) і через символ рослини, яка, загниваючи й відроджуючись, є праобразом переродження людського, підходить до центральної теми Сковороди, до його антропольогії та етики, до ідеї внутрішньої людини, що „її тінями є ми всі", що „сяє в неосяжному світлі", — перводжерела цього знов таки в отців церкви. „Обоження людини" у Сковороди автор зближає з плятонівською наукою про вподоблення Богові, а „інтимне приятелювання з Богом" з традиційною в містиці символікою, що виходила з „Пісні пісень". Так само не нові образи Сковороди, як порівнання світ—схвильоване море, життя —драма, люди—артисти Сковородівську науку про людину як мікрокосм і самопізнання як світопізнання автор знаходить також у представників ренесансу, Бруна, Парацельсія та ін., елєменти-ж її ще у Фільона.

Шлях до внутрішньої людини є забезпечений тим, що світ своїми принадами неспроможний задовольнити жадобу людську, а це зароджує тугу, стремління до чогось іншого, що є поза межами світу; тому ду-

шевна усамотненість є передумова містичного шляху, а покора і бідність найвищі чесноти. Зародок цеї думки ще у Пльотіна, а у Чепка людина, відвернувшись від земного, чекає „тиші та спокою внутрішнього обявлення Бога“. Найулюбленішу думку Сковороди, що шлях кожної людини є індивідуальний шлях і має значіння тільки для неї одної, знаходить автор хочби в Екгарта, а думку про покликання — у Томи Аквінського.

В розділі „Сковорода й Україна“ автор спростовує закиди, що Сковорода ніби то ігнорував українську мовну стихію, даючи суміш славянщини й російщини: вимагати народньої мови у фільософічних творах ще перед тим, як вона розцвітла в поезії Котляревського, Шевченка й Куліша, значить забувати історичну перспективу й істор. справедливість. Мова Сковороди не має нічого спільного з літературним стилем сучасної йому російської мови, — зазначує Чижевський, — вона є українська літературна мова того століття. Ляйбніц, дарма що навіть по-французьки писав, лишається проте німецьким фільософом, як лишаються німцями середньовічні фільософи, що писали по латині.

Н прикінці автор дає цікаву аналізу стилю Сковороди, його „універсалізму“, антитетики, звукової гармонії та ритмики й уділяє також увагу його поезіям.

При читанні книжки треба весь час не випускати з-під уваги авторове твердження, що зіставлення фільософії Сковороди з паралельними явищами історії містичної фільософії доводить спорідненість українського фільософа з представниками старохристіянської та німецької містики, але ми не маємо підстав говорити про якесь запозичення хоч, твори Сковороди й роблять імовірним знайомство з Вайгелєм та Сілєзієм. З біографічних фактів можна гадати, що Сковорода знав моменти містичної екстази, а з однакових містичних переживань могли виростати однакові мітичні ідеї. Висновок: традиційний характер думок Сковороди на зменьшує його постаті.

Праця Чижевського є незвичайно цінний вклад в українську науку (між іншим, готується також німецький наклад її). Вона вказує Сковороді певне місце у світовій фільософії. Книжці, може, більше личивби заголовок не „фільософія“, а „Елєменти фільософії Сковороди“. Наукова розвідка, яка докладно аналізувалаб властивости кисеня й водня та перелічувалаб інші тіла, у склад яких вони входять, не булаб розвідкою про воду й властивости її. Ми, не зважаючи на силу цікавих фактів, не довідались-би з неї напр., що вода творить ріки, моря, озера, гасить вогонь і відбиває небо та хмари. Отже, дехто може й не знайде того, чого сподівався був від заголовку. Ми маємо хемічні елєменти, знаємо, в склад ще яких тіл вони входять, але не бачимо, як і чому, від якоїсь магічної іскри спалахнувши, вони раптом творять інше, цілком відмінне, нове тіло, те своєрідно-неповторне, індивідуальне явище, яким є фільософія Сковороди, індивідальне, дарма, що елєменти її знайдемо розпорошені у сотні інших мислителів. Але віддати це булоб вжзавдання цілком інше. При тій методі, яку обрав автор, хемічна аналізе елєментів була єдиний можливий шлях. Згідно з характером і завданням своїм, праця не узгляднює біографії Сковороди, що зрештою досить опрацьована попередниками (Ковалінський, Ерн, Багалій). Подібно можна зазначити, що деякі думки, напр. думку, що фільософія Сковороди свідомо оперує противними твердженнями, висловив був ще раніше В. Петров у своїй аналізі теорії матерії, але Чижевський проробив складну роботу аналізи над усією системою; праця його, дуже стисло формуючи висновки довголітніх дослідів, що притягають величезний, майже неосяжний для ока матеріял, мусить стати підручною книжкою кожного, хто поважно займається Сковородою. *Ю. Клен*

Василь Верниволя: Українська література, погляд на її історичний розвиток. Накл. „Самоосвіти“, Львів, грудень, 1934, ст. 40.

Книжочка ця написана мабуть на те, щоб її розумів селянин і робітник. Але популяризатор так виконав своє завдання, що її не зрозуміє жадний читач. В цім випадку дасться вповні примінити твердження: популяризатор-вульгаризатор.

Про Шевченка (ст. 25) довідуємося, що він головно „змальовував несправедливість панщизняного ладу“ і щойно „крім того... виступав проти... російських царів, що відбирали вільним народам волю“. Представити Шевченка як ворога передусім соціяльної, не національної кривди і як ворога — не Росії, а царату, на таке погодилисяби навіть большевики. Але чи це не значить тенденційно зменшувати великість поета, принижуючи його до своєї малости? І дальше: „...поет виливає свій біль та тугу за рідним краєм та змальовує свою невимовну любов до України“. Підкреслені нами емоції — „біль“, „туга“, „любов“ — всі, які знайшов в Шевченка автор-епігон старого українофільства. Очевидно разом з тим хвала Драгоманову, якого зветься „розумом України“ (32). Що Драгоманів від українських письменників вимагав, щоб вони знали европейське письменство — можливо, але автор забув додати, що найбільше вимагав Драгоманів знайомства з московськими письменниками. Але що значить таке твердження, що Драгоманів вчив галицьку молодь „щоби простого народу не цуралися та для його трудилися“? А хто ж того не вчив? У Лесі Українки (36) — як і личить епігонови українофільства — підкреслює автор найменш цікавий, найменш глибокий і найбільш старомодний її твір „Лісову пісню“. Про Винниченка (37) довідуємося, що був „незадоволеним сучасним ладом та поглядами на світ загалу людей“ та що в своїх творах „створює собі власний світогляд“. Правда, глибоко сказано? Але чи є якийсь письменник, до якого не можна булоби прикласти тих слів, вибраних автором для спеціяльної характеристики Винниченка? Хвильовий названий лише по імени (39). А кінчиться ціла брошурка знову типовою просвітянською, позбавленою всякого змісту, оклепаною фразою: що „провідною ниткою“ цілої нашої літератури є „тяга до правди і свободи, протест проти всякої кривди й насилля, любов до краси“ (40). В тім лише сук, що кожний з письменників розумів під тими „правдами“ і „красою“?... Питання: невже наш нарід є такий дурний, що для нього можна писати так, як писали пядесять років тому? *Вавнак*

Від Адміністрації

Всіх, хто має залеглости, просимо вирівняти і не наражувати видавництво на страти, а себе на стримання дальшої висилки книжок і оголошення на сторінках „Вістника“.

При посилці грошей просимо обовязково зазначити на яку ціль.

Не приймаємо грошей для передачі другим видавництвам.

Як би хто знав найновіші адреси наших о. передплатників то просимо нам подати: **Іван Гриник**, студ. перед тим мешкав в Судовой-Вишні; **Мирослав Яросевич**, суддя, в Городенц; **Т. Приступа-Школяр**, в Кремянці; дир. **Іван Шерстило**, Куликів, Сулимів; **Роман Заячківський**, нотар, в Надвірні; **Семчишин Василь**, в Тернополі.

20 зл., яко цілорічна передплата за 1935 р., прислуговує лише тим, хто вплатив їх до кінця січня 1935 р.; всіх тих, хто вплатив 20 зл. в лютні, просимо доплатити ріжницю до цілорічної передплати.

Союз Українців Самостійників в Канаді, Вінніпеґ: гроші дістали, книжки вислали, до кінця 1935 р з Вас ще належиться 11 зл.

Вже по видрукованню їх імен, дістали ми заплату від слідуючих осіб: **Др. Микола Хробак**, Перемишль; **Читальня Просвіти**, Волевін; Др. **Іван Подюк**, Снятин; **А. Вовк**, Червонкі; Дир. **Іван Поритко**, Рогатин; Др. **К. Воєвідка**, Станиславів; Мґр. **Роман Бабюк**, Рогатин; Др. **Л. Горбачевський**, **Т-во Бесіда**, Солотвина; Др. **Петро Шлемкевич**, Городенка; **Е. Шклянка**, Гаффорд Саск.

Тих наших заступників, які вже використали реферат пропаґандивний, просимо нам повернути.

Вп. п. **І. Крижановський**, Бучач: до кінця 1935 р. належиться нам за „Вістник“ зл. 13 і „Книгозбірню“ зл. 2·50.

З Румунії дістали ми через п. **Дм. Геродота** річну передплату за: Дра **М. Галина**, Дра **В. Виноградника**, проф. **Д. Овищука**, **О. Гузар**, **Б. Сі-**

рецького, Т-во „Буковина“, Д. Геродота; піврічну передплату проф. С. Лакусту, інж. Д. Романовського, Н. Геркен-Русову, інж. І. Думича, М. Дутковського. Др. М. Івашка.

Вп. п. Дм. Геродот, Букарешт: З Вашого поручення виплатили п. Ф. Дудкові зл. 50.

Мимо кількакратного упімнення не вирівняли належитости за „Вістник“: проф. Олександер Жолевич, Заліщики Старі 4·40; Стасівна Катя, Бережани 4·40; В. Сироїдів, Спедден Альта 2·40; Відділ УЦК, Калиш 7·60; Др. Степан Витвицький, Дрогобич 7·10; М. Корбутяк, Буенос-Айрес 7·20; Евгенія Лотоцька, Краків 5. За кольпортаж „Мусоліні“ Ярослав Кривяк, Мостиска 4; Михайло Ґудзовський, Золотий Потік, Скоморохи 4·60; Петро Сагайдачний, Бережани 4. (Дальше буде).

Повідомляємо, що чеки вкладається до книжок всім передплатникам; хто вже заплатив, просимо передати чеки своїм знайомим, які б хотіли стати передплатниками „Вістника“, „Книгозбірні Вістника“, або нашим заступникам.

Збираючим комплет „Вістника“ за 1933 р. можемо служити книжками від III до XII по зл. 1.50 за книжку, як рівнож маємо на продаж кілька комплетів „Вістника“ за 1933 і 1934 р. в ціні по 25 зл. комплет, окремі книжки по 2·20, для заграниці 2·50. Всі числа „Книгозбірні“ за 1934 р. теж можна дістати.

Вп. п. **В. Цимбал**, Буенос-Айрес: 40 зл. дістали, книжки вислали, до „Історичної бібліотеки“ передали зл. 7 і переслали зл. 2·50 „Рідній Мові“ в Варшаву.

П.Т. Українсьиа Студентська Спілка, Брно; **Союз Українських Підкарп. Студентів в Братиславі, Українське Студентське Т-во Зарево**. Берлін; **Укр. Нар. Дім**, Смокі Лейк, Альберта, Канада; **Українське Студентське Т-во Січ** у Ґрацу; **Літературне Т-во Дніпро** в Кридор; **Читальня Просвіти**, Вінніпеґ; Вп. п. о. **Л. Чапельський**, Дм. Якубенко, Америка; Др. **Ю. Романчук**, Відень; **Адріян Аврам**, Буенос-Айрес; **М. Сироїдів, І. Семенюк, І. Кінасевич, В. Сарчук**, Канада; **Ф. Кнут, Др. І. Оробко, В. Юревич**, Німеччина; **М. Паркасевич** і **Н. Царевич**, Франція; **Е. Ляхович**, Льондон; **Ґ. Мельник**, Шанґай; Др. **А. Малик, С. Медвідь**, Др. **А. Ольшевський**, Др. **В. Бірчак, С. Прокон**, проф. **О. Наріжний** — Чехія; гроші дістали, книжки вислали.

Вважаючи на те, що деякі передплатники закордоном спричинили нам великі страти, відтепер будемо давати в борг передплатникам закордону лише одну книжку. Просимо всіх платити згори і не наражати себе на зайві упімнення.

Книгарні, кольпортери, передплатники, які не вирівняли рахунку за „Книгозбірню Вістника“, не дістануть чергової книжки „Книгозбірні“, що вийде в березні.

Деякі статистичні дані видавництва „Вістник“ і „Книгозбірні Вістника“ на 1934 р. (закінчення з кн. II):

По кількости передплатників по повітах ідуть за собою повіти: Львівський, Стрийський, Кремянецький, Дрогобицький, Тернопільський, Луцький, Перемиський, Станиславівський, Самбірський, Рівенський, Ковельський, Рава-Руський, Сокальський, Перемишлянський, Золочівський, Збаражський, Бучацький, Ярославський, Жовківський, Косівський, Коломийський, Надвірнянський, Рогатинський, Радехівський, Яворівський, Копичинецький, Дубинський, Снятинський, Калуський, Городок Ягайлонський, Бібрецький, Городенський, Заліщицький, Ліский, Підгаєцький, Старо-Самбірський і др.

По містах і містечках чергуються: Львів, Варшава, Стрий, Кремянець, Тернопіль, Перемишль, Станиславів, Краків, Дрогобич, Луцк, Борислав, Самбір, Ковель, Вільно, Каліш, Збараж, Гребенів, Познань, Жовква, Сянок, Люблин, Надвірна, Золочів, Бучач Рава Руська, Сколе, Городок, Снятин, Городенка, Володимир Волин., Яворів, Катовиці, Белз, Ланівці, Старий Самбір, Олика, Холоїв, Ченстохова, Мости Великі і др.

За кордоном: Чехія, Румунія, Канада, Франція, Америка, Німеччина, Арґентина, Італія, Австрія, Бельґія і ин.

З міст найбільше має передплатників Львів, з повітів Стрийський, а з сел Гребенів коло Сколього.

Кольпортаж „Вістника“ найбільше поширений: Львів, Стрий, Ню-Йорк, Кремянець, Перемишль, Луцк, Едмонтон Канада, Ужгород, Коломия, Варшава, Золочів, Станиславів і др.

Кольпортаж „Книговбірні Вістника“ найбільше поширений закордон: Ню-Йорк. Вінніпеґ Канада, Ужгород, Торонто Канада, Буенос Айрес, Чернівці Румунія, Едмонтон Канада.

Кольпортаж „Книговбірні“ в краю: Львів, Стрий, Тернопіль, Сокаль, Кремянець, Луцк, Дрогобич, Перемишляни, Перемишль, Самбір, Коломия, Сколе, Яворів, Золочів, Рогатин, Станиславів, Краків, Рава-Руська, Бучач, Городок, Жовква, Зборів, Мостиска, Рівне, Калуш, Познань, Борщів, Варшава, Володимир Волинський, Вільно, Дубно, Ковель, Чортків, Рудки, Надвірна, Снятин, Збараж, Камінка Сгрумілова, Бібрка, Радехів, Долина і др.

Нові книжки

Рост. Єндик, Антропольоґічні прикмети укр. народу, Львів 1934, вид. фонду „Учітеся брати мої“, ч. 16 (4) ст. 128.

Улас Самчук, Гори говорять, бібл. „Самост. Думки“, Чернівці 1934, ст. 162.

О. Задума, Відплата, траґедія, Чернівці, 1934, ст. 64.

С. Черкасенко, Северин Наливайко, іст. драма, Чернівці 1934, ст. 84.

Гриць Рогозний, Базар, Чернівці 1934, ст. 81.

И. В. Свит, Український Дальний Восток (Зеленая Украина), ч. 2. Бібліотека ґав. „Маньджурський Вістник“, Накл. Укр. Вид. Спілки м. Харбін, ст. 43.

Велика Історія України, зш. 13, вид. Н. Часу, ст. 577—624, Львів 1935.

І. Крипякевич, М. Грушевський, Львів, накл. „Просвіти“, 1935, ст. 63.

І. Садовий, Безіменні плугаторі, повість, Львів 1935, Укр. Бібліотека, ст. 128.

Олена Цегельська, Велика Мовчанка, Львів 1935, ст. 48.

Надіслані журнали

Готові, Львів, часопис Україн. Спорт. Союзу, ч. 2, 3.

Місіонар преов. серця Ісусового, Жовква, ч. 1.

Тризуб, Париж. ч. 3—4, 5.

Перемога, Львів, ч. 28.

Пластун, Ужгород, ч. 2.

Рідна Мова, Варшава ч. 2.

Дзвіночок, Львів, ч. 40.

Жіноча Доля, Коломия, ч. 3.

Відродження, Львів, ч. 1, 2.

Посланець Правди, Рава Руська, ч. 1.

Дажбог, Львів, ч. 1.

Пластові Вісти, Прага, 7—8.

Український Тиждень, Прага, ч. 5.

Життя і Знання, ч. 2.

Дзвони, Львів, ч. 1.

Вогні, Львів, ч. 6.

Нова Хата, Львів, ч. 3.

Католицька Акція, Львів, ч. 1.

Кооперативна Республика, ч. 2.

Лікарський Вістник, Львів, ч. 1.

Юні Друзі, Львів ч. 1.

Світ Молоді, Коломия, ч. 2.

Українське Юнацтво, Львів, ч. 2.

Вольное Козачество — Вільне Козацтво, Париж, чч. 167, 168.

Przegląd Współczesny, Kraków, styczeń 1935.

Oriens, Kraków, ч. 1—2.

Simali-Kafkasya, Северный Кавказ, Варшава, nr. 7.

Ost-Europa, Februar 1935, Berlin.

Myśl Narodowa, tygodnik, Warszawa, nr. 6, 7, 8.

Biuletyn Polsko-Ukraiński, nr. 6. Warszawa.

Zet, Warszawa N. 22.

Problemy, Warszawa nr. 5, 6.

Львівська Державна наукова бібліотека
4277

„НОВИЙ ЧАС“

ілюстрований, найбільш поширений і найдешевший щоденник — кожне число на 8 сторінок коштує 20 сот.
Місячна передплата — всього 3 золоті.
ПЕРЕДПЛАТА ЗАКОРДОНОМ ЧВЕРТЬРІЧНО: Австрія — 9 шіл., Ч.С.Р. — 40 кч., Франція — 40 фр. — в усіх прочих краях 13·— зол.

Адреса: **„НОВИЙ ЧАС“ ЛЬВІВ, ВУЛ. КОСЦЮШКА І А.**

Телефони: 30-13 і 106-13.
Конто ПКО 501.505, конто П. Щ. Прага 78.726.

„СВІТ МОЛОДІ“

журнал для українських дівчат
виходить в Коломиї (вул. Замкова ч. 37) вже третий рік.
Річна передплата зл. 3·—
Звязки з жіночою молоддю всіх наших земель і еміграц

„Українська Бібліотека“

Періодичне видавництво кращих творів українського й світового письменства
Виходить щомісячними випусками в обемі 8 аркушів (128 стор.) друку
накладом Івана Тиктора.

Адреса: Львів, Руська 18.

„УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕКА“

є найдешевшим видавництвом у свойому роді бо **цілорічна передплата** за 12 томів, обему 96 аркушів або 1356 сторін друку, виносить, всього **9·60 зол.** Піврічна — 5 зол. Чвертьрічна — 2·60 зол. Для закордону 2 ам. доляри.

„НОВА ХАТА“

часопис для плекання домашньої культури виходить ДВІЧІ В МІСЯЦЬ.

Колірові таблиці взорів. Аркуші кроїв.
Річна передплата 16 зол. Квартальна 4·50 зол. Поодиноке число 0·80 зол.

Адміністрація: Львів, Ринок 39.

III
П 12531
1935 Р. 3 кн. 3

Вже в березн
1-ше число за 1935 рік

„КНИГОЗБІРНІ ВІСТНИКА“

присвячене думкам і проповідям
бельгійця

кардинала Мерсє

одного з найвидатніших умів католицької церкви,
оборонця своєї пастви і західної культури,
великого патріота
і маркантного представника — в наших часах — того християнства, яке протягом віків ставляло чоло навалам зі Сходу.
Ціна зл. 1·— без пересилки, для передплатників **зл. 0·50**

ДО ПРИХИЛЬНИКІВ!

Відновляйте передплату на Вістник
і на його Книгозбірню на 1935-ий рік

Передплата на **Вістник** в краю виносить:
квартально — зл. 6.60; піврічно — 12; річно — 23
платні з гори. Ціна окремої книжки — зл. 2.20.

Для заграниці: річно зл. 30 або рівновартість в чужій валюті. Ціна окремої книжки — зл. 2·50.

Річна передплата на Книгозбірню Вістника (4 книжки — три звичайного обєму, одна — більша) — виносить зл. 5 річно, для передплатників **Вістника** зл. 2.50. Для заграниці — зл. 6. Для передплатників — зл. 3 — без пересилки.

АДРЕСА: **Чарнецького 26 м. 21.**
ЧЕКОВЕ КОНТО **500.371.**

В АМЕРИЦІ набувати Вістник: Книг. М. Сурмача, 103 Av. A. Ню-Йорк.

Видає: Ольга Бачинська. За редакцію відповідає Іван Устиянович
Ред. і Адм. — Львів, Чарнецького 26 м. 21.

Друк. З. Медицький — Тиктор, Львів, Бляхарська 9.